

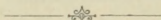

U. Phil.

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 62. —

A GÖRÖG IRODALOM TÖRTÉNETE.

IRTA:

MÁRTON JENŐ,
FŐGYMN. TANÁR.

Euzel. O.

52/51

POZSONY 1900. BUDAPEST.
STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

MAGY. AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

Bevezetés.

1. **A görög nép.** Azon népek sorozatában, melyek az emberi művelődésre hatással voltak, e hatásnak mély, tartós és folyton megújuló voltát tekintve első helyen áll a görög nép.

A görögök a Balkán félszigetre az árja törzshöz tartozó népek közös hazájából Ázsiából jöttek. Valószínűleg észak felől jöttek és bizonyos fokig előrehaladott kulturát, kifejlődött nyelvet és a természeti erők megszemélyesítéséből alakult vallást hoztak magukkal. Nem egyszerre és egy tömegben jöttek, hanem törzsekre oszolva szállották meg a Balkán félszigetet. Ezen törzsek az iónok, a dórok és az aeolok törzse; a közös név, hellének és Hellas, még Homerosnál sem fordul elő és csak a Kr. előtti nyolczadik század óta járja.

Az iónok Attikában, Megarisban és a Peloponnesos északi részében telepedtek meg; a dóroknak zöme még a későbbi Makedoniában honolt és a tulajdonképeni Görögországban csak egy kis államot alkotott, Dorist; az aeolok Középgörögország nagy részét és a Peloponnesos nyugati oldalát szállották meg.

E törzsalakulásokban mélyreható változást idézett elő a dór törzs zömének bevándorlása (1100. körül). Megszállották a Peloponnesos nagy részét, Argolist, Lakoniát, Messenét; az onnan kiszorított aeolok észak felé nyomultak, az iónok pedig törzsrókonaikhoz Attikába. De a rajzás itt nem állapodik meg: a görögök lassanként benépesítik a szigeteket és Kis-Ázsia partvidékét és folytonos küzdelmekben új hazákat alapítanak. E mozgalomban részt vesznek az összes törzsek, úgy hogy a szigettengerben aeol, dór és ión gyarmatok keletkeznek. A nyolczadik századtól kezdve a gyarmatosítás a helléneket a Fekete tenger partjához és nyugat felé Sicilia és Alsó-Itáliába is vezeti (Magna Graecia). A gyarmatok, melyek az anyaállamokkal kegyeletes viszonyban maradnak, a történelem tanúsága szerint gyorsabb

haladást mutatnak fel, mint az anyavárosok. Úgy történt itt is: a honalapítás küzdelmei után a békés fellendülésnek kora következett. Az aeolok és iónok lakta kisázsiai partvidékei élénk szellemi élet fejlődik és különösen a gazdag képzelettel, vidám életkedvvel megáldott gyors felfogású és mesélni szerető iónoknál indul fejlődésnek a költészet, művészet és tudomány.

2. Görög népjellem. A görög törzsek soha egységes nemzetté nem alakultak. Ennek főoka Görögország földrajzi alakulatában keresendő: magas hegyek választják el egymástól a völgyeket és elősegítik a külön államok szervezkedését. Az egyes törzsek szívósan ragaszkodtak ősi szokásaikhoz, intézményeikhez és nyelvükhöz és így faji jellemvonásaikat is többé kevésbé tisztán megőrizték. Azért bajos oly jellemzést adni, mely a görög faj közös sajátságait feltűnteti.

De a mi a hellen fajban mégis legelőbb szemünkbe ötlük, az képességeinek sokfélesége. Finoman megkülömböztető észtehetség, gazdag képzeleti erő, élénk és kifogyhatatlan tudásvágy és evvel kapcsolatban vitatkozási kedv, simulékonyság minden életkörülményhez, találékonyság és vitézség még a legnehezebb helyzetekben is, ezek főbb jellemző vonásai a hellen fajnak. (V. ö. Horatius *Ars Poet.* 323: *Grais ingenium, Grais dedit ore rotundo Musa loqui.*) Hozzájárul még az, hogy a lelki tehetségek a görög embernél egyenletesen voltak kifejlődve, e súlyegyenlőség pedig oka annak az összhangnak, mely nemcsak a görög ember lényét, hanem minden alkotását is áthatja. A mesterkéeltségtől, szertelenségtől irtózik, kiváló aesthetikai érzése megóvja minden túlzástól, úgy hogy a helyes mértéket sohasem téveszti szem elől. A testi erőnek és szépségnek a lelki tehetségekkel való harmonikus kiképzése, a szabad egyéniségnek szabad államban való érvényesülése volt a görög ember eszménye, a *kalo-kagathia* (*καλοκαγαθία*). A hellén szellem hervadhatatlan érdeme, hogy az emberi haladás és boldogulás alapfeltételének az egyéni és politikai szabadságot ismerte meg, hogy e szabadságért küzdött, hogy az állami életben, művészetben, tudományban érvényesítette.

3. A görög nyelv. A görög nyelv az ú. n. árja vagy indoeurópai nyelvek családjához tartozik. Leszármazottja épúgy mint a hinduk, perzsák, kelták,

italikusok, germánok, lettek és szlávok nyelve, egy ősnyelvnek, melyet Közép-Ázsiában beszéltek.

A görög szellem egyik legremekebb alkotása maga a nyelve. „Ha a hellénektől semmi sem maradt volna ránk, csak a nyelvtanuk, már ez is teljes értékű bizonyítékul szolgálna e nép rendkívüli képességeiről.“ (Curtius G. Tört.) Magánhangzóinak sokasága, a hangsúlyozás finomsága kiváló zengzeteséget kölcsönöz a nyelvnek, formákban való gazdag változatossága képessé teszi a gondolat legfinomabb árnyalatának kifejezésére. De különösen az igeragozás gazdagsága és szabatos kimívelése az, a miben a nyelv főereje rejlik. Igemódjaival az állítás minden árnyalatát, igeidőivel az időfogalom legnagyobb sokféleségét, időpontot, időtartamot és a cselekvés befejezettségét a legnagyobb könnyűséggel tudja kifejezni. Azonképen rendkívüli könnyűség uralkodik a szóképzésben és szóösszetételben is.

E nyelv képezte a törzsekre szakadt görögség közi az összekötő kapcsot, mert változatos dialektusai mellett is alapjában egy.

A főbb görög nyelvjárások a következők:

Az **aeol** nyelvjárás, melyet Thessaliában, Boiótiában, Lesbos szigetén és Kis-Ázsia aeol gyarmataiban beszéltek. Főjellemvonása az ódiság. Hangkészletében és igeragozásában megtartott oly elemeket is, melyek a többi dialektusból kivesztek (pd. a „v“ hangnak megfelelő ú. n. aeol digammát).

A **dór** nyelvjárás, a spártaiaknak és a Peloponnesos nagyobb részének nyelve. Beszélték még a dór gyarmatokban K.-Ázsiában, Alsó-Itáliában és Siciliában. Mint férfias nyers hegyilakók nyelvét az erő és ünnepélyes komolyság jellemzik. A nyílt „a“ hang uralkodó benne.

Az **ión** nyelvjárás. Attika földjén, Euboi szigetén, K.-Ázsiában és a szigeteken beszélték. Lágy-ság és zengzetesség jellemzik; az „e“ hang uralkodó benne. A szellemileg mozgékony iónoknál indul meg a tulajdonképeni irodalom.

A perzsa háborúk után a vezető szerep Athénre száll, Athén válik a nemzet szellemi életének közép-pontjává. Itt fejlődik az ión nyelvjárás egy válfaja irodalmi nyelvvé: az **attikai**.

A dráma, történetírás, bölcelet, szónoklat gazdag kimívelése az attikai írók érdeme. Ez időtől az attikai lassanként általán a műveltek nyelvévé kezd válni. Közös irodalmi nyelvvé azonban

csak nagy Sándor ideje óta lesz. Tisztaságát és finomságát természetesen részben elveszti, mennél szélesebb körben használják, mert egyrészt a többi nyelvjárásból sok szivárog át belé, másrészt mert Nagy Sándor hódításai után a hellenizált zsidók, egyiptusiak és syriaiak is rontják a nyelvet. Ezen általánossá vált irodalmi nyelvjárást közös-nek (*κοινή διάλεκτος*) szokás nevezni.

A szellemi élet fejlesztésében minden néptörzs kivette a maga részét. Az epos az iónoknál virágzott, a dalköltészet az aeoloknál, a kardal a dórok-nál, a dráma, a fejlettebb történetírás, a bölcelet és szónoklat az attikaiaknál. De nevezetes megfigyelni azt, hogy a nyelvjárások mily hatással voltak a műfajokra. Az eposnak, még a legkésőbb időkig is, örök mintája Homeros és a homerosi nyelvhasználat. Az eposból fejlődött és az ión nyelvjárást használó elegiának mindvégig az ión maradt a nyelvjárása; még dór költő is, mint Theognis, elégiait ión dialektusban írja. Az attikai drámaírók kardalaikat dór nyelvjárásban írják, mert a kardal dór műfaj. Így a műfajok mindvégig megtartották eredetüknek bélyegét.

4. Görög irodalom. Görög vagy hellén irodalom alatt itt szűkebb értelemben véve csak a klasszikus ó-görög irodalmat értjük. Az ó-görög irodalmat klasszikusnak nevezzük azért, mert a görög nép volt az, mely megteremtette a még ma is használatos irodalmi műfajokat, mely tartalom és forma tekintetében mintaszerű műveket alkotott. E görög irodalommal a római és nagyobbára ennek közvetítésével a modern irodalmak ezer szállal függenek össze: minden műveltségünknek, minden művészetünknek alapjait a nagytehetségű hellén nép rakta le, minden nagy kérdést, mely azóta is foglalkoztatja a nemzetek legjobbjait ők vetettek fel, minden helyes módszert tudományban, művészetben ők hoztak be. Irodalmuk szervesen, minden zavaró idegen befolyástól menten fejlődött, a műfajok természetes egymásutánban keletkeztek, először az epos, aztán a lyra, legkésőbb a dráma; a prózában — mely természetszerűleg jóval később lép fel, mint a költészet — először a történetírás, azután a bölcelet és szónoklat. A görög irodalom történetének tárgyalása tehát természetszerűleg követheti a műfajok fejlődésének menetét.

5. A görög irodalom korszakai. A görög irodalom

klasszikus korát két nagy név határolja: Homeros és Aristoteles. Ezen időszakba esnek a görög szellem halhatatlan alkotásai. A mikor a görögök makedon Fülöp idejében (338 Kr. e.) politikai szabadságukat elvesztették, a görög szellem nagyjában már befejezte nagy alkotásait; a következő korszak az elődök szellemi kincseiből él és már kevés eredetit hoz létre. Nagy Sándor világbirodalmában a hellént teszi állami nyelvvé, a hellén műveltség meghódítja a barbár tartományokat, de a hellén nemzeti szellem módosul és bizonyos kosmopolitikus szellemnek, a hellenismus-nak nyit tért. Varázsával a görög irodalom meghódítja a győztes Rómát is és diadalmasan áthatja a római szellemet. A hellenismus ezen korszaka két részre oszlik, az alexandriaira, melyben a szellemi élet középpontja Alexandria városa, a rómaina, a római császárok korában, mikor Róma a művelt világ feje. E korszak végét Justinianus császár jelzi, a ki 529-ben Kr. u. bezűntette az athéni bölcséleti iskolákat s így mintegy véget vetett a régi tradíciókat folytató görög irodalom további fejlődésének.

E szerint a görög irodalom a következő korszakokra oszlik:

I. *A klasszikus kor* és pedig

- A) A költészet virágkora (404-ig Kr. e.)
- B) A próza virágkora (N. Sándorig 323 Kr. e.)

II. *A hellenismus kora* és pedig

- A) Az alexandriai korszak (Augustusig 14 Kr. e.)
- B) A római korszak (Justinianusig 529 Kr. u.)

Jegyzet. Constantinus császár a római birodalom fővárosává Byzantiont tette, melyet róla ezóta Konstantinápolynak neveztek. A kelet-római birodalomban a görög irodalom tovább él, de csak a tudósok körére szorítkozva és kevés eredetit előhozva. E görög irodalmat, melynek határát Konstantinápolynak török kézbe jutása jelzi (1453) bizánczi irodalomnak szokás nevezni.

I. RÉSZ.

A klasszikus kor.

A) A költészet virágkora.

A peloponnesosi háború végéig (404-ig Kr. e.)

A legrégebbi idők. A görög költészet kezdetei a monda homályában vesznek el. A mennyire e monda homályon át lehet látni, a görög költészet kezdetei vallásos énekek, bölcsője pedig a hóborította Olympos hegy vidéke Thessaliában, a hová az istenek lakóhelyét képzeltek, kikhez imáikkal és vallásos hymnusaikkal fordultak. A mondai költők közül legismertebbek Orpheus, Musaios (a múzsák szolgája) Eumolpos (a szépen éneklő). E vallásos énekek, hymnusok és paianok mellett epikus dalok is fejlődtek, melyekben a lantos a félisteneknek és hősöknek dicső tetteit zengte. Ily dalokról és dalosokról (*αοιδοί*) a homerusi eposok is tesznek említést. E vallásos és epikus költészet kezdetleges termékeiből azonban nem maradt ránk semmi sem. Elhomályosította, elfeledtette az a nagyobb szabású epikus dal, mely a sokat megénekelte trójai harcznak egy részletét, Achilles és Agamemnon vészes viszálykodását tette az epikus cselekmény középpontjává: az Ilias.

a) Az epos.

α) Homeros. (*Ὅμηρος*).

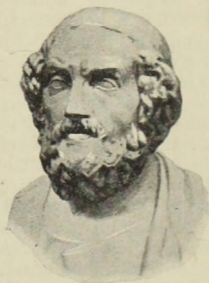
1. **Az Ilias és Odyssea.** Az Ilias és Odyssea a görög irodalomnak legrégebbi reánk maradt két terméke. Mindakettő nagyszabású, egységes terven alapuló költői mű. Az Ilias (*ἡ Ἰλιάς*), mely nevét Ilios (más néven Trója) városától vette, azon harczokról zeng, melyeket egyesült görög törzsek e város ostromlásakor vívtak. Terjedelme 15693 verssor. Az Odyssea (*ἡ Ὀδύσσεια*) főhősétől Odysseustól kapta nevét: Odysseusnak Trója pusztulása után való kalandos útját és hazatérését éneklí. Terjedelme 12110 verssor. Világos, hogy bár maguk a görögök is az Iliast és Odysseát tartották költészetük legrégebbi termékeinek, még a legtehetségesebb népöltészet sem kezdődhetik oly nagy terjedelmű és

tökéletes művekkel, minők ezen eposok. Hosszú, mondhatni százados gyakorlatnak kellett megelőznie a homerosi eposokat, míg a költői nyelv és előadás, a verselés oly bámulatos fejlettségre juthatott, mint az e költeményekben látható. Kezdetben minden bizonynyal kis terjedelmű epikus dalok keletkeztek, melyeket az írás ismerete híjján a szájhagyomány terjesztett és tartott fenn. A görög nép sok törzsre lévén oszolva, az egyes törzsek közt külön-külön helyi mondák fejlődtek, melyeknek más-más hőseik is voltak. Lassanként a mondában összeolvadtak egy hosszú vitézi korszaknak harczai, a monda a különféle törzsek hőseit egyesítette egy közös vállalkozásban, a tíz álló évig tartó háborúban, melyet egy kisázsiai város ellen, Trója ellen folytattak rokontörzssű népekkel. E harczokat a monda azután kibővítette a hősöknek a város elfoglalása után való kalandos hazatérésével. Ily epikus dalok különösen a kisázsiai aeol törzsek közt fejlődtek; tőlük tanulták el az iónok, kik a szárazföldi Görögországból jövet az északi és déli aeol törzsek közé ékelték be magukat s a törzsüknek sajátos finom gráciával fejlesztették és tökélesítették az aeoloknak még kezdetleges énekeit. E balladaszerű énekekből alakult az epopoea — a hősi epos, — mikor valamely tehetséges költő a monda nyújtotta eseményeknek egy sorozatát egy alapgondolat és egy hős személye körül csoportosította. Az a két hatalmas epos tehát, mely a régebbi egyszerű dalokat elfeledtette, a következő évszázadok, sőt évezredek epikus költészetének pedig utólréhetetlen mintája, nem kezdetet, hanem egy hosszú költői korszak betetőzését, a görög eposköltészet fénykorát jelzi.

2. **Homeros személyisége.** Az ókor megegyező hagyománya a két nagy epost és egyéb kisebb költeményeket is Homeros nevéhez fűzi. De mindaz, a mit a hagyomány és életrajza írói a költő személyiségéről mondani tudnak, legendaszerű. Élete korát a hagyomány egymástól messze távol eső időkbe helyezi: majd a dórok vándorlásának idejébe (1100 körül), majd mint Herodotos a történetíró (II. k. 53. fej.) a Kr. e. kilencedik század közepére. Époly homály fedi a költő születése helyét is. Ismeretes az epigramma, mely szerint:

Hét város vitatá, hogy az ő fia volna Homeros,
Smyrna, Rhodos, Kolophon, Salamis, Chios, Argos,
Athenai.

Egyéb életkörülményei is mondaszerűek: hogy atyja Meles volt, egy folyó istene, anyja Kritheis, egy nymphea; más adatok szerint atyja chiosi ember volt, Maionnak hívták (a költőknél Homerost majd

Homeros.

Melesigenesnek, majd Maionidesnek nevezik.) Smyrnában mutattak egy barlangot, a hol állítólag énekeit költötte, Iosban pedig sírját mutogatták. A népies képzeletben, talán azért, mert az Odysseában szereplő vak lantossal Demodokossal azonosították, talán azért mert a Homeros neve alatt fennmaradt Apollonhymnus költője vak embernek mondja magát, Homeros öreg vak lantos képében élt tovább. Néhány ránk maradt régi szoborképe is ilyennek mutatja.

Mindezen adatok legendák, legfeljebb azt a történeti magvat lehet belőlük kihámozni, hogy a Homeros nevéhez fűződő költészet hazája Kis-Azsia, főképpen Smyrna és Chios volt, hol egy dalnoknemzetség is élt, mely Homerostól származtatta magát, a Homeridák nemzetsége.

De mennél kevesebb gondot fordítottak a görögök Homeros élete körülményeinek kiderítésére, annál nagyobb tiszteletben tartották a neve alatt járó két eposzt. Ez a két költemény volt a görögöknek nemzeti szent könyve, ebből tanulták megismerni isteneiket, ez tanította őket vitézségre, hazaszeretetre. Legrégibb történetük édesszavú dalnokát látták benne, mert alapjában történeti tényeknek hitték az eposok eseményeit, a két főhősben pedig Achillesben és Odysseusban nemzeti erényeik tipikus alakjait. Nemzeti és vallásos ünnepeik fénypontját a homerosi eposok szavallása képezte, gyermekeik az ő versein tanultak írni olvasni és nem ment ritkaság számba az az ember, a ki akár az egész Homerost is könyv nélkül tudta. A művészetek is tőle nyertek indítékokat: Pheidias, a mikor híres szobrát, az olympiai templom fődiszét, Zeus ülő alakját megalkotta, az Ilias I. énekéből merítette művészi inspirációját, Aischylos pedig drámáit morzsáknak nevezi Homeros dús asztaláról. Méltán megilleti a név, melyet dicsérői adtak neki: Hellas nevelője.

3. Az Ilias meséje. Már tizedik éve annak, hogy az egyesült görög fejedelmek Agamemnon vezérlete alatt megszállva tartják a vitézül védekező Tróját, hogy boszút álljanak a trójai királyfinak Párisnak, vakmerő tettéért, ki a vendégjog megsértésével Menelaos spártai királynak gyönyörű feleségét, Helenát elrabolta volt. Ez idő alatt a görög vitézek rendre pusztították Trója környékét. Agamemnon egy ily portyázás alkalmával feldúlta Chyrse városát és foglyúl ejtette Apollon papjának leányát Chryseist. A pap gazdag váltságdíjat ígér a fővezérnek, de ez visszautasítja, sőt durván kiűzi őt a táborból. A pap fohászára ekkor Apollon pusztító dögvészt küld a görög seregbe. Itt kezdődik az epos cselekménye.

Kilenczedik napja dühöng már a dögvész, mikor **1.** Achilles gyűlésre szólíttatja a hadi népet és a jóslóval elmondhatja a baj okát. A baj oka Agamemnon, az isten haragja csak Chryseis visszaadásával fog megszűnni — ezt jövendőli a jós. A fővezér makacskodik, a szenvedélyes Achilles e miatt keserű szemrehányásokkal illeti és súlyos viszály fejlődik, melynek hevében Achilles már kardja markolatján tartja kezét. Agamemnon végre kész kiadni a leányt, de csak kárpótlás fejében. A kárpótlást Achillesen veszi meg, elvéteti annak kedves rableányát Briseist. A mélyen sértett Achilles megfogadja, hogy a harcban többé részt nem vesz, Zeus pedig Achilles anyjának, Thetis istennőnek kérésére fejbólintással megígéri, hogy mindaddig sújtani fogja a görögöket, míg fiának Agamemnon teljes elégtételt nem ad. — **2.** Zeus hozzálát ígérete teljesítéséhez: egy csalékony álmoképet küld a fővezérre, mely arra csábítja, hogy csatára szólítsa seregét. Próbaképen a fővezér kérdést intéz a sereghez, nem akarna-e már inkább hazatérni. A próba majdnem balúl üt ki, a haza kívánczó görögöket csak Odysseus erélyes fellépése tudja maradásra bírni. Következik a görög hajóhad és csapatok lajstroma és a trójaiaknak és szövetségeseiknek felsorolása. Harcra azonban ezúttal nem kerül a dolog. A trójaiak párbajt ajánlanak: Páris küzdjön valamely görög hőssel s a kié a

*) Az Iliást és Odysseát az alexandriai tudósok osztották 24—24 énekekre s ők jelölték meg az Ilias egyes énekeit a görög alphabetum nagy betűivel, az Odysseáéit a kis betűkkel.

- győzelem, azé legyen Helena, a harczoló felek pedig békében váljanak el. A szerződést megkötik, Helena a bátya fokán az agg Priamosnak mutogatja a főbb görög vitézeket. Menelaos küzd meg Páriszal
4. és le is teríti, de Aphrodite megmenti őt. Bár a görögök részén van a győzelem, szó sincs arról, hogy a szerződést megtartsák, sőt Pandaros, egy lykiai vitéz, orvúl Menelaosra lövi ki nyilát és meg is sebzi. A szerződés meg van szegve, a seregek
 5. csatasorban megindúlnak. A nap hőse Diomedes, a ki páratlan vitézkedésével viasztörítja a trójaiakat, sőt a harczba elegendő Aphroditét és Arest is megsebzi. A harcz folyamán találkozik a lykiai Glaukossal. A harczot megelőző beszélgetésből kitűnik, hogy Glaukos és Diomedes ősapái vendégbarátok voltak. E viszonyt megújítják és fegyvert cserélve barátságban válnak el egymástól. Hektor a városba siet és a trójai nőket felszólítja, hogy engeszteljék áldozattal Athene istennőt. A bátyán találkozik nejével Andromacheval, a kitől érzékeny búcsút vesz és
 7. visszasiet Páriszal a harczterre. Itt párbajra szólítja a görög vitézeket. A sors Aiast, Telamon fiát, jelöli ki ellenfeléül. A viadal eldöntetlen marad, a küzdők derekas voltak kölcsönös elismerésével szakítják félbe a harczot. Erre egy napi fegyverszünetet kötnek a holtak eltakarítására. A görögök e napot felhasználják arra, hogy hamarosan falat
 8. építsenek hajótáboruk közül. A második csatanapon Zeus megtiltja az isteneknek a beavatkozást, ő maga leszáll az Ida hegyére és trójaiaknak adja a diadalt. A trójaiak a falig úzik ellenfeleiket és a harczterén
 9. maradnak az éjen át. E válságos helyzetben a görög vezérek tanácsot ülnek. Agamemnon belátja végzetes tévedését, hogy legjobb harczosát megsértette és gazdag ajándékokat, fényes elégtételt ígér. Egy követetséget menesztenek Áchilleshez, melynek tagjai Odysseus, Aias és Phoinix. De Áchilles vissza-
 10. utasítja ajánlataikat és megmarad haragjában. Az éj sötétségében Odysseus és Diomedes kémlelő útra indulnak. Találkoznak a trójaiak kémjével Dolonnal megölik valamint Rhesost is, a thrákok vezérét, a
 11. kinek gyönyörű paripáit elrabolják. Kezdődik a harmadik csatanap. Agamemnon meg akarja mutatni, hogy Áchilles nélkül is tud boldogúlni, fegyverre szólítja népeit és elől jár a vitézkedésben. Délig eldöntetlenül hullámzik a harcz, de ekkor a fővezér megsebesül, később a többi főbb dalia is, és ekkor a

trójaiak diadalmasan a falakig nyomódnak elő. Achilles Patroklost küldi ki, hogy egy megsebesült vitéz felől tudakozódják. A trójaiak már a falakat 12. ostromolják és Hektor vezetése mellett át is törik. A harcz most már a falak körül foly nagy elkese- 13. redéssel, a görögök oldalán a krétai király Idome-neus vitézkedik legelől. A görögök pártfogója Hera 14. istennő el tudja terelni Zeus figyelmét a harcztérről és az Álom istenének segítségével elaltatja őt. Ez időt felhasználja Poseidon, hogy a görögöket fel- bátorítsa. Hektor is megsebesül. Zeus felébred és 15. visszaállítja az előbbi állapotot: a trójaiak elő- nyomódnak a hajókig. Apollon meggyógyítja Hek- tort, a ki most új erővel tör a harczba és már- már üszköt vet a görögök hajóira. A görögök részén Aias vitézkedik. E válságban Achilles könyö- 16. rületet érez, megengedi Patroklosnak, hogy fegy- verzetében a trójaiakat visszariaszsa és némi eny- hületet szerezzen a szorongatott görögöknek. Patrok- lost azonban elragadja harczy heve, megmérkőzik Hektorral, a ki őt leteríti és fegyverzetétől meg- fosztja. Holttestéért ádáz küzdelem folyik, a görögök 17. legjobbjai csak nagy nehezen bírják tetemét megmen- teni. Különösen Menelaos vitézkedik. Jajveszékelve 18. hallja Achilles kedves társának vesztét. Fegyver- telenül a harczterre siet és pusztja megjelenésével futásba kergeti az ellent. Anyja Thetis az Olym- pusra siet; kérésére Hephaistos új fegyverzetet, remek pajzsot készít Achillesnek. Achilles most le- 19. mond haragjáról és kibékül Agamemnonnal. Égő boszúvágygyal fegyverkezik és kocsijára kap. Isteni származásu lova emberi hangon megszólal és megjövendöli közeli halálát. Megindul a harcz, 20. melybe az Olymposról leszálló istenek is bele- vegyűlnek. Achilles a trójai síkon szembeszáll Ska- 21. mandrossal, egy folyó istenével. Végre Hektorral 22. találkozik, a ki be is várja közeledését. De az utolsó pillanatban félelem szállja meg és megszalad. Há- romszor űzi őt Achilles a város fala körül, míg végre mégis helyt áll. Achilles léteríti, holttestét kocsijához köti és meghurczolja a porban. Patroklos 23. árnyéka megjelenik Achillesnek álmában és kéri, hogy holttestét temesse el. Achilles nagyszerű áldo- zatokat és halotti játékokat rendez. Zeus sugallata 24. következtében az agg Priamos, Hermes istentől ve- zelve Achilles táborába megy és megható szavakkal kéri Achillest, hogy adja ki Hektor holttestét.

Achilles megindul és elfogadja a váltságdíjat. A trójaiak megsiratják és eltemetik Hektort.

4. Az Ilias szerkezete. Az Ilias Achilles és Agamemnon vészthozó czivódásán épül fel. Főhőse Achilles, a ki akkor is befolyásolja a cselekmény menetét, mikor duzzogva távol marad a harctól. Az Ilias cselekménye 51 napon megy végbe, a főesemények azonban mindössze négy csatanapon történnek. Aristoteles poetikájában kifejti, hogy Homeros a legremekebb epikus, mert nem is akarja az egész háború eseményeit megénekelni, hanem kiválasztja az események egy részét, melyeket episodokkal bővít. A szembetűnő egységes conceptio mellett azonban az Ilias azon terjedelemben, melyben reánk maradt, sok ellenmondásos és egymással összeférhetetlen részletet tartalmaz. A remekül megalkotott expositió után, melyben Achilles és Agamemnon szenvedélye elemi erővel pattan egymásra és az elbeszélés kitérés nélkül halad a cél felé, oly énekek következnek, melyek az alapvető expositiót nem tartják szem előtt. Bár Zeus Thetisnek megígérte, hogy a görögöket sújtani fogja, mégis a következő csatanapon épen a görögök vitézkednek és szorítják vissza diadalmasan a trójaiakat. A III. énekben Páris párbaja Menelaossal gyönyörű epizod, de az epos cselekményével csak lazán függ össze és nem igen illik a harcz tizedik évébe. Ugyanaz nap, mikor a trójaiak tett esküjüket oly rútúl megszegik, Hektor új párbajra hívja a görög vitézeket és ezek, bár egész nap győztesen nyomultak előre, sőt Diomedes még a harczba elegyedő istenekre is fegyvert mert emelni, csak a fővezér korholó szavaira állanak ki a párbajra. A kilencedik ének (követség Achillesnél) az epikus költészet egyik legremekebb gyöngye, de ellentétben van a XII. énekkel, a hol Achilles még egyre várja az elégtételt, melyet pedig már teljes mértékben telajánlottak neki. Sok nehézséget ad a harmadik harci nap elbeszélése is; e napra ugyanis roppant sok esemény torlódik össze. Délig a küzdő felek hadi szerencséje egyenlő; ekkor megsebesül Agamemnon, a XIII—XV. ének a harcz folytatását, a XVI-ik Patroklos fegyverkezését és vitézi tetteit éneкли és ekkor a XVI. ének 777. sorában megint csak azt halljuk (4000 verssor után), hogy dél van. E mellett a hősök jellemzése egyes részekben nem egyöntetű: az V. énekben vitézkedő Diomedes a VI. énekben aggo-

dalmaskodó; a nyelvezet és előadásmód is egyes részekben különböző eredetre vall. A X. éneket és a II. énekben lévő hajólajstromot már az ókori kritikusok is későbbi toldaléknak ismerték fel. Valószínű tehát, hogy az Ilias mai terjedelmének csak csekély része tekinthető olyannak, mely a költő eredeti conceptiójához tartozott és így az Ilias alapvető elemének nevezhető, még pedig a czivódás (I. én.), Agamemnon vitézkedése és a görögök veresége (XI. én.), Patroklos fellépése és halála, Hektor eleste (XV. én. végétől a XXII-én végéig). A többi énekek az eredeti conceptióban nem foglaltak, hanem későbbi eredetűek, de oly szándékkal vannak szerkesztve, hogy a műben azon helyet foglalják el, melyen ma állanak. E bővítő költői munkásságnak, melyben az alapvető Ilias költőjének is része lehetett, a Kr. e. 8-ik század közepe táján befejezettnek kellett lennie; az ez időtájt élt epikus költők ugyanis ránk maradt terjedelmében ismerték az Iliast és ahhoz fűzték eposaikat.

5. Az Odyssea meséje. A győztes görög vitézek 1. Trója pusztulása után már mind hazatértek, csak Odysseus van még távol hazájától. Kalypsonympha tartja vissza Ogygia szigetén a hazája és családja után epekedőt. Ekkor az istenek gyűlésében Athene szót emel érte és a halhatatlanok beleegyeznek abba, hogy a sokat szenvedett hős hazatérhessen. Athene azonnal Ithakába megy és Odysseus serdülő fiát Telemachost felbuzdítja, hogy keljen útra és Nestornál és Menelaosnál, a kik legkésőbb tértek haza, tudakozódják atyja holléte után. Telemachos 2. gyűlésre hívja az ithakai népet és erélyesen kifakad anyja kérőinek garázdálkodása ellen és aztán útnak indul Elisbe Nestorhoz. Nestor szívesen fogadja az 3. ifjút, de Odysseusról nem igen tud neki mondani valamit és fiával Menelaoshoz küldi őt Spártába. Ettől megtudja, hogy atyja még él és hogy Kalypso 4. tartja őt vissza akarata ellenére. Penelope kérői, a kik Telemachos útjának neszét vették, cselet szőnek ellene és hazatérésekor meg akarják ölni. Az istenek 5. küldöttje Hermes meghozza Kalypsonak a parancsot, hogy bocsássa el Odysseust, Kalypso engedelmeskedik, Odysseus tutajt épít és útra kél. Tizenhét napig szerencsésen evez a tengeren, a mikor megpillantja őt az aethiopsok földjéről jövő Poseidon, a ki azóta üldözi, hogy fiát a kyklops Polyphemost megvakította. Vihart támaszt, mely tönkreteszi Odys-

- seus tutaját, a kit csak egy tengeri nympa csoda-
öve tart a felszínen. Három napi kínlódás után telje-
sen kimerülten Scheria szigetén végre partra ver-
6. gödik. Scheria a boldog phaeakoknak szigete. A király leányát Nausikaát egy álmokép arra inti, hogy a folyó partjára menjen ruhát mosni. A munka végeztével a királyleány társnőivel labdázni kezd. A zajra felébred Odysseus: okos beszédjével megnyeri a leány bizalmát, a ki ellátja étellel, ruhával és a
 7. városba vezeti. A phaeakok királya Alkinoos szivesen fogadja Odysseust, a ki elbeszéli utolsó útját,
 8. a nélkül, hogy nevét elárulná. A király a phaeakok véneit gyűlésre hívja s ott elhatározzák, hogy az idegent hazájába fogják szállítani. Játékokat rendeznek tiszteletére, egy vak lantos, Demodokos, a trójai harczról szóló énekével könnyeket fakaszt Odysseus
 9. szeméből. A király kérdésére már most Odysseus elmondja, hogy ki ő és elbeszéli Trója pusztulása óta elszenvedett kalandjait és bolyongásait. Először, a kikonok földjére sodorta a vihar hajóit, ezeknek városát feldúlta, azután a lotosevők országába jutott, honnan társait, kik az édes lotost megköstolták, erőszakkal kellett tovább vinnie. Innen a kyklopsok szigetére vetődött, hol a vad óriást Polyphemost,
 10. azért mert hat társát felfalta, megvakította. Most a szelek királyához, Aioloshoz került. Ez egy zsákba kötözve átadta neki a szeleket és útnak eresztette. De társai felbontották a zsák száját, míg Odysseus aludt. A kitörő szelek visszahajtották hajóját Aioloshoz, a ki most már megtagadta segítségét. Innen a laistrygonokhoz jut, kik egy kivételével, minden hajóját tönkre teszik. Erre a varázsló Kirkéhez kerül; ez társait disznókká változtatja, ő maga csak egy, Hermestől kapott csodafüvel bírja Kirkét rákényszeríteni, hogy visszaadja társainak régi alakjukat. Ezután Odysseus leszáll az alvilágba, hogy jövendő sorsát illetőleg a jósló Teiresiassal beszéljen. Találkozik ott anyjának és Agamemnonnak, Patroklosnak és egyéb hősöknek árnyékaival. Visszatérve Kirkéhez eltemeti pórul járt társát Elpenort
 12. és tovább hajózik. Szerencsésen ellentáll a szirének csábító hangjának, a Skylla és Charybdis örvényei közt hajózva elveszti hat emberét és a Nap szigetére érkezik. Itt társai levágják a Nap istenének szentelt ökreit, mi miatt mindnyájan a tengerbe vesznek, Odysseus egymaga menekül Ogygia szigetére Kalypso-
 13. hoz. A phaeakok ígéretükhöz híven Ithakába

viszik Odysseust és az alvó hőst hazája partján kiteszik. Visszatértükben Poseidon hajójukat kővé változtatja. Athene istennő megjelenik Odysseus előtt, ellátja jó tanácscsal és öreg koldussá változtatja. — Az istennő tanácsa szerint először hű 14. kondásához Eumaioshoz tér be, a kit avval biztat, hogy ura nemsokára haza jó. — Ugyancsak Athene 15. biztatására Telemachos is haza utazik és hogy a kérők cselvetését kikerülje, egyenesen Eumaios kunyhójába megy. — Odysseus, kit Athene vissza- 16. varázsol régi alakjába, megismerteti magát fiával s most együtt tervet eszelnek ki a gonosz kérők megbüntetésére. — A fia életéért aggódó anya nagy 17. örömmel fogadja hazatért fiát, a ki azonban titokban tartja előtte atyja honlétét. Odysseus ismét koldus alakjában a palotába jön; csak hű kutyája Argos ismeri meg urát, eléje vánszorog és kiadja páráját. — A palotában meggyúlik a baja egy másik 18. koldússal, Irossal, a ki nem akarja engedni, hogy ő is ott koldúlgasson. A kérők mulatnak a két koldúson és ökölversenyt rendeznek köztük. Odysseus csúfúl elveri Irost. A kérők tovább dorbézolnak és mindenféle csúfságot űznek Odysseussal. — Penelope a 19. koldúst kikérdezi; a koldus oly csalhatatlan jeleket tud mondani Odysseusról és közeli hazatéréséről, hogy Penelope örömében kiadja a parancsot, hogy mindennel jól tartsák. Öreg dajkája, Eurykleia erre fürdőt készít számára; mikor lábát mossa, egy régi torradáson megismeri urát, de Odysseus hallgatást parancsol reá. — Odysseus nyugtalanul hánykódik 20. ágyában, Athene megjelenik előtte és bátorságot lehel szívébe. Másnap a kérők folytatják dorbézolásukat, egy jósló Theoklymenos meg is jósolja közeli vesztüket, de a kérők nem hallgatnak reá. — Pene- 21. lope azt az ajánlatot teszi a kérőknek, hogy a ki ura iját fel tudja ajzani és tizenkét fejsze fokán a nyilat átröpíteni, ahoz megy feleségül. A kérők hiába erőlködnek és végre Odysseusnak is megengedik a próbát. Odysseus könnyedén kifeszíti az íjat. — Most azonban már megismerteti magát és a kérőkre 22. kezd nyilazni. Ezek rémültükben fegyverüket keresik, de Odysseus és fia a fegyvereket jó előre elhordták a teremből. Fiával és két hű emberével sorra megöli a kérőket és ítéletet tart a hűtelen cselédek fölött is. — A hű öreg dajka örömmel jelenti Pene- 23. lopenek ura visszatértét, a kérők meglakolását. Ez eleinte nem hisz az örömhírnek, de Odysseus hit-

vesi ágyuk titkának elmondásával eloszlatja kétségeit és ekkor Penelope boldogan borúl férje karjaiba. Éjjel Odysseus elmondja nejének kalandjait, reggel pedig kisiet a tanyára, agg atyjához Laerteshez. —

24. A megholt kérők lelkeit Hermes az alvilágba vezeti. Odysseus megismerteti magát atyjával és minthogy a kérők rokonságának boszujától tartanak, hű embereikkel felfegyverkeznek. Az ithakai népség valóban bosszút forralva megindul Odysseus ellen, de miután Laertes vezérüket megölte, közbelép Athene és helyreállítja a békét a nép és királya közt.

6. Az Odyssea szerkezete. Míg az Ilias alapvető énekeiben a cselekmény, mely Achilles vészthozó haragján épült fel, minden kitérés nélkül egyenes vonalban halad a kifejlés felé, addig az Odyssea szerkezete művésziesebb szövevényt mutat. A cselekménynek három szála fut egymás mellett párhuzamosan: Odysseus bolyongásai, a kérők garázdálkodásai, fiának Telemachosnak atyja felkeresésére tett utazásai. A cselekmény e három szála végre egyesül egy közös csomópontban, Odysseus hazatérésének és a kérőkön vett bosszúnak elbeszélésében. Az epos hőse Odysseus, a cselekmény 40 napon megy végbe. Már Aristoteles kifejtette, mily nagy művészet rejlik abban, hogy a költő nem beszéli el Odysseus hosszas bolyongásait időrendben, hanem hogy magával a hőssel beszélteti el bolyongása végén a phaeakok királyánál. Így mindjárt „in medias res“ vezet a költő, azon körülmény pedig, hogy a hős maga beszéli el előbbi kalandjait, fokozza az elbeszélés érdekességét.

De az Odysseában is vannak ellenmondások, melyek egyes kutatókat azon véleményre vezettek, hogy az Odyssea is eredetileg kisebb terjedelmű eposból növekedett meg későbbi betoldások által. Legnevezetesebb Kirchhoff berlini tanár teoriája, aki azt állítja, hogy az eredeti Odyssea csak az Odysseus hazatérését foglalta magában, első betoldás az ithakai események elbeszélése, még későbbi a Telemachos utazásának beillesztése.

7. A homerosi költemények szelleme és művészete. Az epos a legtárgyilagobb műfaj: a költő nemzete multját énekli és egészen elmélyed a hajdankor dicsőítésébe, úgy hogy egyéni érzelmei kifejezésére alkalma nem nyílik. Ezen tárgyilagosság mellett, melylyel Homeros hőseinek lelki világába

népe ifjúkorának, a lovagias hőskornak életébe el tud merülni, előadásának főképeni báját az elbeszélés tökéletessége és szemléletessége adja.

Minden mi világos,

Minden mi virágzó,

Dalodba, koldusok atyja Homér!

Minden, mit szemléltetni akar, híven van ellesve a természettől és tisztán, plasztikus vonásokkal feltüntetve. A milyen jól ismeri a harczot és a tenger veszélyeit, a mily fenséges vonásokkal tudja rajzolni a természetet, époly bámulatos benne az emberi szív ismerete is. Nincs az emberi szívnek érzése, szenvedélye, melyet éles megfigyeléssel, finom vonásokkal ne tudna jellemezni. A szenvedélyes, becsületére féltékeny, lobbanékony, de melegszívű ifjú Achilles, a leleményes és nehéz helyzetekben sem csüggedő Odysseus, hazája hősieis védője Hektor, a királyi méltóságára büszke Agamemnon és a többi szereplő személyek, remek és következetes jellemzésben lépnek fel. Es női jellemeiben mennyi báj: az okos és türelmes Penelope, a ki minden sanyargatás közt is hűségesen várja férje hazatértét, a gyengéden szerető és aggodó hitves és anya Andromache, a szűzies Nausikaa, a boldogtalan agg királynő Hekabe, mennyi finomsággal és lélektani igazsággal vannak jellemezve!

A leírások szemléltetőik, a költő szeret mindent elbeszélve rajzolni. A Hephaistos készítette pajzsot nem írja le, hanem elvezeti a hallgatóit az isten műhelyébe és elbeszéli, hogyan remekeli az isten Achilles fegyverét és pajzsát. De sőt még az elbeszélő elemet is lehetőleg háttérbe szorítja a költő, hogy drámai elevenséggel cselekvőleg mutassa be hőseit, úgy hogy azok mintegy szemünk előtt állanak és mozognak. És a szavak, melyeket személyeinek szájába ad, mindig a beszélő jelleméhez és a helyzethez vannak mérve, soha üres szóvitává nem fajúlnak. Már Quintilianus is rhetorikai művében a legnagyobb elragadtatással azt mondja (X. k. 46 f.), hogy nemcsak mint költő, hanem mint szónok is legkiválóbb Homeros, és rámutat arra a drámai mozgalmasságú jelenetre a IX. énekben, a kérlelő követség tagjainak beszédeire, melyek szerinte a szónoklat minden nemére remek mintákat szolgáltatnak.

A fenséges tárgy nagyszerűségét a költő még fokozza a csodás elem alkalmazásával. Az istenek mint az erkölcsi elvek megszemélyesítői beleavat-

koznak az emberek dolgaiba, befolyásolják az emberek sorsát és elhatározását. Megbüntetik a királyt, ki a pap leányáért nem fogadott el váltságdíjat, megbüntetik Achillest is, a miért haragjában mértéket nem tudott tartani, hű Patroklosa halálával, megbüntetik Odysseus házában a kérőket, a kik egy, még életben lévő ember felesége után áhítoztak és vagyonát elprédálták. A kit kegyeikbe fogadtak, azt megvédik más istenség haragja ellen is, veszedelmes pillanatokban megjelennek előtte, biztatják, bátorítják. Így az istenek világa csodálatos harmoniában egybeolvad Homerosnál az emberek világával.

Rendkívüli díszére szolgálnak az előadásnak a hasonlatok és állandó jelzők. A hasonlatok Homerosnál népies vonás, a nép szereti a képes beszédet és nyelve telides-tele van hasonlatokkal. A homerosi hasonlat célja vagy az, hogy valamely személyt eleven szemléletességgel bemutasson, vagy az, hogy valamely nevezetes momentumot egy a mindennapi életből jól ismert jelenettel megvilágítson. Valóságos kis festmények ezek, melyek sokszor nem maradnak a hasonlat keretén belül, hanem teljes képpé szélesednek. A természeti jelenségek, vihar, zivatar, a görög ember előtt jól ismert tenger, a vadászat, az állatvilág tipikus alakjai, az emberi foglalkozások szolgáltatják a képeket hasonlataihoz. A mozgalmasabb menetű és harcias tartalmú Iliasban sokkalta nagyobb a hasonlatok száma, mint a nyugodtabb menetű és kedélyesebb tartalmú Odysseában.

Az állandó jelzők bizonyára maradványai a Homeros előtti epikus költészetnek, mert a trójai harc hőseinek főbb jellemvonásai már a költészetben meg voltak rajzolva, mikor az Ilias keletkezett. Achilles állandó jelzője „a gyors lábú“, Agamemnoné „a hatalmas király“, Diomedesé „az erős hangú.“ Egy jellemző vonás kiemelésével a költő plasztikusan képzeletünk elé állítja a hőst.

8. A homerosi nyelv. A homerosi költői nyelv hosszú, mondhatni évszázados költői gyakorlatnak eredménye. Az epikus költészet az aeoloknál kezdődött, innen jutottak át a homerosi nyelvjárásba az állandó jelzők, és egyes sokszor ismétlődő versformulák. Az aeol „v“ hang (digamma) még az epos keletkezése idején hangzott s csak később veszett ki. De az epopoea már az iónoknál keletkezett, nyelve az ión, de a régebbi költészetből megtartotta

a szokás szentesítette jelzőket és formulákat. A görög nyelv természetes hajlékonysága sok szabadságot engedett meg a költőnek. Az összevont szóalakok mellett használhatta az eredetibb összevonatlan alakokat, a mássalhangzókat szükség esetén erősebben vagy gyengébben ejthette (pd. Odysseus mellett Odyseus), a hosszú magánhangzókat szétbonthatta a vers rhythmusa szerint két hangra. A mondatszerkezet igen egyszerű és világos; a gondolatok mellérendelése, nem pedig alárendelése a leggyakoribb; hosszú, szövevényes körmondatokat a naiv regélő és mesemondó nem ismer. Az epos versmértéke, mely uralkodóvá lett úgy a görög mint a latin eposköltészetben, a hexameter. A mozgalmas dactylusi rhythmust lassítják a helyettesítésül használható spondeusok, melyek Homerosnál a vers ötödik lábában is gyakorta fellépnek.

9. **A költemények előadása.** A epikus költészetet — bár az írás használatának ismerete nincs kizárva — eleinte a szájhagyomány terjesztette. Egyes helyeken dalos szövetkezetek alakultak, melyeknek tagjai, a rhapsodusok (*ῥαψωδοί*) hivatásszerűleg ápták az epikus költészetet. Városról városra jártak és majd a vallásos ünnepeken, majd az előkelők udvarában lant kíséretében adtak elő részleteket az eposból. Ugy látszik, hogy e dalosok önkényesen változtattak a homerosi költeményeken, mert Solon (600 k.) már szükségesnek tartja a dalosok önkényének gátat vetni, azáltal hogy elrendeli, hogy a nagy athéni ünnepen az epikus dalok előadása hiteles szöveg alapján történjék (*ἐξ ὑποβολῆς*). Peisistratos athéni tyrannus pedig Cicero tanúsága szerint írásba foglaltatta Homerosnak az idő folytán rendtelenségbe jutott verseit. Fia Hipparchos végül elrendelte, hogy a nagy athéni ünnepen a rhapsodusok az atyja által készített hiteles példány alapján egymást felváltva (*ἐξ ὑπολήψεως*) ne részleteket, hanem a teljes eposokat szavalják el.

10. **A homerosi kérdés.** Az egész klasszikus ókor az Iliast és Odysseát Homerosnak tulajdonította. Az első kétségeket a Ptolemaeusok alapította alexandriai könyvtár tudósai, Xenon és Hellanikos, nyilvánították (az ú. n. elkülönítők, *χωρίζοντες*), a kik támaszkodva az Ilias és Odyssea közt feltűnő ellenmondásokra, tagadták, hogy a két epos egy azon szerző műve. De az alexandriai kritikusok nagymestere Aristarchos ellentétes álláspontot foglalt el és a két

eposnak lényegileg egyenlő költői előadását hangoztatva csak annyit engedett meg, hogy az Ilias a fiatal, az Odyssea az öreg Homeros műve.

Az egész középkor Vergilius Aeneisét tartotta az epikus költészet utólérhetetlen remekének, mellette a homerosi eposok háttérbe szorultak. Csak a renaissance ideje fordította figyelmét ismét a görög irodalomra is; a görög tudósok, kik Konstantinápoly török kézbe jutása óta (1453.) mindenfelé elszéledtek, a homerosi eposokat is újra napfényre hozták. Első nyomtatott kiadását is egy ily görög tudós Demetrios Chalkondylas eszközölte Firenzében 1488-ban.

A homerosi költészet helyes méltatása az angoloknál indult meg. Pope és Wood voltak úttörői annak a ma általában elfogadott felfogásnak, hogy a homerosi naiv eposok művészet dolgában messzire fölötte állanak Vergilius eposának. Németországban Herder fellépése, ki a népies költészetre irányította a figyelmet és Voss-nak 1781-ben megjelent Odyssea-fordítása alkalmasan előkészítették a talajt Homeros helyes méltatására. Ugyanez időtájt egy francia tudós, Villoison, egy velencei kézirat alapján, mely becses régi magyarázatokat (scholion-okat) tartalmaz, kiadta az Iliast. A Homeros szerzőségére és a két epos keletkezésére vonatkozó kérdést, az ú. n. homerosi kérdést, a tudományos felszerelés egész erejével Wolf Frigyes Ágost hallei egyetemi tanár vetette fel 1795-ben megjelent halhatatlan értekezésével: „Prolegomena ad Homerum.“ Wolf nézetének alapvonalai a következők: Kétségtelen dolog, hogy a görögök azon időben, melyben Homeros állítólag élt, az írás mesterségét még nem ismerték. Solon idejéig (60). Kr. e.) a görögök minden költészete hallgatóságnak, nem pedig olvasó közönségnek volt szánva; a költők műveiket fejben szerkesztették és maguk is meg hivatásszerű dalosok (rhapsodusok) is a szájhagyomány útján terjesztették. Írásba foglalás nélkül azonban oly nagyterjedelmű műveket szerkeszteni teljes tehetlenség lett volna, úgy hogy az írás általánosabb ismerete előtt csak kisebb terjedelmű és egyszerűbb szerkezetű epikus dalok keletkezhettek. E szerint a homerosi eposok mai terjedelmüket és művészi szerkezetüket kétségkívül későbbi korban nyerték. Az ókor egybehangzó adatai szerint Peisistratos athéni zsarnok volt az, a ki több költő szétszórt

dalait összegyűjtette és egy szerkesztő bizottság által későbbi alakjukba és egységükbe hozatta. E történeti bizonyítékok mellett Wolf rámutat ama számos ellenmondásra, mely az egyes részek közt kimutatható, mik annak a jelei, hogy a most látszólag együvé tartozó eredetileg nem volt egy egységesen concipiált nagy mű szerves része.

A hatást, melyet Wolf prolegemenái tettek, legjobban kiváló kortársainak nyilatkozataiból ítéltetjük meg. Humboldt Vilmos, Fichte és Goethe teljesen csatlakoztak felfogásához, Schiller ellenkezőleg barbarismusnak mondotta nézetét. És bár az újabb kritika megdöntötte vagy legalább is lényegesen módosította a Wolf állításait — a mennyiben az írás használatát sokkal régibb korra lehet kimutatni, mint azt Wolf gondolta, a Peisistratos-féle bizottság pedig nem először foglalta írásba a homerosi eposokat, hanem csak az athéni állam számára szerkesztett egy hiteles példányt — az ő prolegomenái mégis mindig kiindulási pontját fojzák képezni a homerosi eposok keletkezése még mindig sokat vitatott kérdésének.

A homerosi kutatásnak újabb lendületet Lachmann Károly adott 1846-ban „Betrachtungen über Homers Ilias“ cz. művével. Más irodalmak régi eposainak, különösen a Niebelung-éneknek tanulmányozásából azon meggyőződésre jutott, hogy a népies epika minden irodalomban kezdetben kisebb dalokat hoz létre. Az Iliasból 15—18 eredeti egyes dalt (Einzellied) akart kihámozni, a Niebelung-énekből huszat. Ezen elméletet daltheoriának (Liedertheorie) szokás nevezni.

Ezen egyéni aesthetikai érzésen alapuló nézettel szemben szükségképen beállott a visszahatás. Az egyes részletekben mutatkozó ellenmondások mellett oly szembeszökő az egységes gondolat, mely körül az Ilias és Odyssea cselekvénye csoportosítva van, hogy egy geniális költő tervszerű alkotását tagadni nehéz dolog. E felfogásnak — az unitarismusnak — legkiválóbb képviselője Nitzsch Gergely, a ki nézeteit főképen a „Sagenpoesie der Griechen“ czimű művében fejtette ki (1852.) Homeros alatt azon költőt érti, ki a régebbi költők kisebb költeményeinél egy lépéssel tovább ment és a trójai háborúról szóló énekeket átalakította az Achilles haragjáról szóló Iliassá. Szerinte az Iliasban igen sok van megtartva a régi dalokból.

Közvetítő nézetet vallott az angol történetíró Grote. Ő is hisz egy Homerosban, a ki egy epochalis művet teremtett Achilles haragjáról, az Achilleist. Későbbi költők aztán az Achilleist kiszélesítették az Ilios körüli egyéb harczok megénekelésével: így lett az Achilleisből Ilias.

E mellett a philologia hangyaszorgalommal kutatta a részletkérdéseket, nyelvi és mythologiai dolgokat. Schliemann korszakot alkotó ásatásai Trója vidékén és Mykenaiban nagyban elősegítették a homerosi kornak és eposoknak megértését. Egyes fontos kérdések tisztázódtak, úgy hogy egyes eredményeket ma már általán elfogadottaknak lehet mondani. Ezen eredmények Christ irodalomtörténete és Croiset-nek a görög eposról szóló kitünő művének alapján a következőkben foglalhatók össze:

Az Ilias és Odyssea régi népies énekeken alapúlnak, melyekben a főbb hősök jelleme már nagyjában elő volt rajzolva. Bár ezer szállal összefüggnek a régi népies költészettel, az Ilias és Odyssea nem népeposok, hanem műeposok.

Az Ilias reánk maradt terjedelmében külömbiséget kell tenni alapvető részek és későbbi kibővítések közt. Egy geniális költő gondolata volt az, hogy az események középpontjává tette Achilles haragját és annak gyászos következményeit. E tervét a költő valószínűleg maga kibővítette, későbbi dalosok pedig az alapvető részekben található célzásokat kidolgozták, az események közt lévő hézagokat kitöltötték.

Tehát az Iliast nem utólag szerkesztette valamely költő egészsze eredetileg önálló dalokból, hanem ellenkezőleg későbbi költők bővítették az eleve egyszerűen szerkesztett kisebb terjedelmű epost. E hozzátoldások megzavarták az eredeti terv egyszerűségét és átlátszóságát.

Az Odyssea úgy a benne rajzolt kulturállapotokat tekintve, mint a nyelvi és mythologiai eltéréseket, melyek közte és az Ilias közt vannak, nem lehet az Ilias alapvető énekei költőjének műve, hanem akkor keletkezett, mikor már az Ilias alapvonalain túl bővülve a nemzet közkincsévé lett.

Egysége művészi és szembeszökő. Kezdetől fogva zártabb szerkezeténél fogva kevésbé volt alávetve hozzátoldásoknak.

Az Iliasnak és Odysseának körülbelül azon terjedelemben, melyben reánk maradtak a 8-ik század közepén Kr. e. készen kellett lennie.

Az Iliast és Odysseát és egyéb epikus dalokat is főképen a szájhagyomány terjesztette, de valószínű, hogy az írásnak legalább kezdetleges ismerete a költők és énekesek memóriájának segítségére volt.

11. A Homerosnak tulajdonított kisebb költemények.

Homeros neve alatt 34 hymnus maradt ránk. Voltaképen bevezető énekek, melyeket vallásos ünnepeken adtak elő s melyek az ünnepelt istenség mythosából veszik tárgyukat. Legnevezetesebb a delosi Apollonra irt hymnus. A Kr. e. 7-ik és 6-ik században keletkeztek.

A Békaegérharcz (*Βατραχομουαχία*) egy humoros kis epos, az Ilias paródiája. Valószínűleg a kariai Pigresnek műve. Nálunk a Blumauer vaskos modorában utánozta Csokonai.

A Margites, egy gúnyos költemény, melynek hőse egy ügyefogyott ember Margites, elveszett. Aristoteles ebben látta a vígjáték csíráját.

(V. ö. Croiset: A g. eposz tört. ford. Kempf J. Bp. Akad. 1897. ford. Szabó István Od. 1846. II. 1853. Baksay S. II. I—VI-én (alexandrinusokban) Bp. 1897. Szemelvények: Kempf II. és Od. 1891. Radó: G. költők 1886. Prózai ford. és bevez. II. Csengeri Od. Gyomlay 1892. Békaegérharcz: Kempf. Csokonaié Olesó Könyvtár.)

β) Az epikus cyclus.

Az Ilias és Odyssea a Trója ostromához fűződő mondának nem merítette ki egész körét. A monda egyéb részei a korábbi balladaszerű dalokban bizonyára szinte meg volt énekelve, de a két nagy epos hatása ezeket elfeledtette. Mindamellett az érdeklődés a monda egyéb eseményei — az előzmények és a harcz végkifejlése — iránt mindig élénk lehetett. Mihelyt a két epos a Kr. e. 8. század közepe táján megalakult, az epikus költészetnek majdnem két évszázadon át az képezte feladatát, hogy a trójai mondakörnek a homerosi eposokban nem tárgyalt eseményeit megénekelje. Így alakultak azon eposok, melyek az Ilias és Odysseával együtt teljesen kimerítik a trójai mondakört, s melyeket e miatt az epikus cyclus hőskölteményeinek szokás nevezni. Az események egymásutánjában ez a sorrendjük:

*) Az irodalomnak és fordításoknak idézésében teljességre nem törekedhetem. Csak önállóan megjelent s így könnyen hozzáférhető műveket, a fordítások közül a modern igényeknek megfelelőket sorolom fel.

1. A Kypria, állítólag a kyprosi Stasinostól, a háború előzményeit és első kilencz évét tárgyalta.

2. Az Ilias.

3. Az Aithiopsis, a miletosi Arktinostól. Az amazonok királynője Penthesileia, később Memnon, az aithiopsok királya jó a trójaiak segítségére. Mindkettőt Achilles öli meg. Paris nyila leteríti Achillest, fegyverét Odysseusnak ítélik oda, mi Aiaszt búskomorságba ejti és öngyilkosságba hajtja.

4. A kis Ilias, a mytilenei Leschestől. Főhősei Philoktetes és Neoptolemos, Achilles fia.

5. Ilios Pusztulása, Arktinostól, a faló történetét és Trója pusztulását énekelte meg.

6. Nostoi, a hősök hazatérése, a troezeni Hagiastól. Agamemnon hazatértét és gyászos végét és Menelaos hosszú bolyongásait tárgyalta.

7. Az Odyssea, Odysseus hazatérése.

8. A Telegonia, a kyrenei Eugammontól, Telegonos, Odysseus és Kirke fia, ismeretlenül megöli atyját.

Az eposkör költeményei művészet dolgában nem vetekedhettek a homerosiakkal. Nem volt kerekded cselekményük, egységes szerkezetük. Értékük inkább csak tárgyuknál fogva volt. Változatos és gazdag cselekményük különösen a tragikus költőknek és a képzőművészeknek szolgáltatott bőséges anyagot. Csak csekély töredékek maradtak ránk, tartalmukat egy prózai kivonatból ismerjük, melyet Proklos grammatikus a Kr. u. 2-ik században készített és Photius a 9-ik században kivonatolt.

A trójai mondakörön kívül a thebai tragikus bonyodalmakban gazdag mondák is anyagot szolgáltatottak az eposköltészetnek. Igen régi eposként említik a Thebaist, mely Oidipusnak és fiainak szomorú sorsát énekelte. A tragikus költők ebből is sokat merítettek.

γ) A didaktikus epos.

Hesiodos (Ἡσίοδος).

A hősi epos virágzásának ideje után keletkezett a tanító epos, melynek atyja **Hesiodos**. A költő az aeolok lakta kisázsiai Kymaiból került a boiotiai Askraba, dór vidékre. Élete soráról keveset tudunk. Atyjától öcscsével Persessel együtt egy kis mezei jószágot örökölt, melyet nagy szorgalommal művelgetett. De öcscsével, a ki rossz gazda volt, az örök-

ség miatt sok ügyes-bajos dolga volt. Hiába intette, oktatta józan okos életre, serény munkára, Perses vagyonát elprédálta és perrel zaklatta bátyját. Életét a Kr. e 800—750 év közé kell tennünk, azon időbe, mikor a homerosi költészet már a szárazföldi Görögországban is széltiben el volt terjedve.

Az epos ión nyelvjárásában írt művei a következők:

A *Munkák és Napok* ("Ἔργα καὶ Ἡμέραι). A költő tanításaival első sorban öcscséhez fordul, a ki könnyelműségével annyira megkeserítette életét. Inti őt, hogy szokják a dolgos élethez és praktikus utasításokat ad neki a mezei munkát, hajózást, asszonyválasztást, gyermeknevelést illetőleg, végül elősorolja a napokat, a melyeken tanácsos vagy nem szabad munkát kezdeni és végezni. Az utolsó rész — a Napok — tehát holmi parasztkalendárium.

A költő minden szavában mély vallásosság nyilatkozik meg: erőteljesen rajzolja, hogy mennyi bajt és átkot hoz az emberi nemre az igazságtalanság, mennyi áldást az igazságosság. Előadását mythosokkal és mesékkel fűszerezi. Itt olvassuk az első görög állatmesét a karvalyról és fülemiléről, itt a világ öt korszakáról (arany-, ezüst-, érc-, hős és vaskorszakról) szóló leírást, melyet a latin költők sokat utánoztak. Az egész mű gazdagon át van szövevelős erkölcsi mondásokkal, melyek dolgos életre és igazságosságra intenek.

A *Theogonia* (Θεογονία) a görögök vallásának dogmatikája, a mely a Múzsákhoz való fohászkodás után először a világ keletkezésének mondáját (Kosmogonia), azután az isteneknek (Theogonia) és fél-isteneknek (Heroogonia) származását adja elő. Egyes részek költői erővel és lendülettel vannak megalkotva, mások nem egyebek száraz lajstromnál. Szövege, mely sok betoirdásnak volt kitéve, megrongálva jutott reánk.

Hesiodosnak tulajdonítottak még egy ily genealogikus epost: a *Nők lajstromát* (Γυναικῶν Κατάλογος), mely a mythos hősnőivel foglalkozott. A *Herakles pajzsa* (Ἀσπίς Ἡρακλέους), mely gyenge utánezata a homerosi pajzsleírásnak, nem Hesiodos műve.

b) Az elegia.

A homerosi eposok keletkezésének idején a legtöbb görög államban a patriarchális királyság volt a kormányforma; a királyok mellett az előkelők

tanácsának volt befolyása az állami ügyek vezetésére. E patriarchális királyság helyébe a Kr. e. 9–8. századtól kezdve az aristokratikus körtársaság lépett. Politikai forrongás ideje kezdődött; a szabad köznép is megkívánta részét az állami életben, pártok és pártoskodások, belső harczok keletkeztek. Ezen időben, e nyugtalan harczias hangulatban születik meg az a műfaj, mely átmenetet képez az objectiv epostól a subjectiv lyrához: az elégia. Első időben harczias és politikai jellegű: ilyenek Kallinos, Tyrtaios és Solon elégiai. Az erotikus hangot Mimnermos vitte bele, a kesergőt Simonides. Később jelentése változott: az alexandriai költőknél, kik nagyterjedelmű költői műveket nem alkottak, az elégia lett a műfaj mythologiai tárgyú és szerelmi költeményekre. A rómaiak költői, Tibullus, Propertius, Ovidius az elegiának ezt az alexandriai fajtát művelték.

Nevét az elegia valószínűleg a phrygiaiak hangszerétől a fuvolától (elegos) vette, melylyel a dalokat kísérték, úgy mint az epikus dalokat a kitharával. Versmértéke a distichon: a hősi hexameter egyesülése egy válfajával az ú. n. pentameterrel, mely zenei tekintetben ugyancsak hat daktylus láb-ból áll, de úgy hogy a harmadik és hatodik lábban a gyenge taktusrész helyét pausa foglalja el. A distichon azonban még szoros strophát nem alkot, a költő a gondolatot egyik distichonból a másikba áthúzhatja. A harczias elegia első művelője:

Kallinos (*Καλλίνος*) Ephesosból. A Kr. e. 700-ik év körül élt, mikor barbár törzsek özönlötték el és zaklatták a kisázsiai görög városokat. Elégiáiban férfias erőteljes hangon vitézi kitartásra buzdította honfitársait.

Ión nyelvű elégiákat irt a dór származásu **Tyrtaios** (*Τυρταίος*) is. (Lakoniának Aphidnai nevű helységéből származott és) a hagyomány szerint a spártaiakat a messeneiek ellen vívott második hadjáratban lelkesítette vitézi dalaival. Lelkesítő buzdításai (*ὑποθῆκαι*) melyeket mindig nagy tiszteletben tartottak Spártában, lángoló szavakkal dicsőítik a hazáért való dicső halált:

„Szép a dicső kimulás zajló csatasornak az élén,
Hogyha vitézi karunk védi a drága hazát.“

(Ford. Fináczy E.)

A harci riadókból három maradt fenn, anaepastusokban irt harci indulóiból egy csekély töredék:

Nosza rajta derék Spártából
 Polgári apák ivadéka!
 Bal kézben a pajzsot előre,
 Jobb kézben előre a dárdát,
 És életedet ne kiméljed,
 Spártába nem ősi szokás ez!

Lágy epedő hangon szólal meg a kolophonon **Mimnermos** (*Μίμνερος*). A Kr. e. 630. év körül élt, Solonnak volt kortársa. Hazája ez időben a lydiai királyok uralma alatt állott, a polgárok a puha fényűző életnek adták magukat. Egy szép fuvolás-lányhoz Nannóhoz írja dalait, melyeken bizonyos borongó lágy melancholia vonúl végig:

Mit ér az élet, a gyönyör nekem,
 Te nélküled, óh édes szerelem!

Csak csekély töredékek maradtak fenn dalaiból.

Athénben a nagy törvényhozónak **Solon**-nak (*Σόλων*) ajkán szólalt meg az elégia. Első híres elégiája a hagyomány szerint az volt, melylyel polgártársait Salamis szigetének visszahódítására lelkesítette. 594-ben lett első archonná és ekkor alkotta meg törvényeit, melyekkel hazájának új alkotmányt adott. Erre tiz évre elhagyta hazáját és hosszú utazásokat tett, de mire visszajött az állam már-már Peisistratos hatalmában volt. Politikai elégiáiban óva inti a népet, hogy ne adjon egy ember kezébe túlságos hatalmat és költőileg megokolja törvényhozása intézkedéseit. Vannak aztán elégiái, melyekben általános erkölcsi igazságokat, hosszú élet tapasztalatában szerzett életbölcseséget ad elő. A törvényhozásában és verseiben megnyilatkozó bölcsesség miatt az ókor Solont az ú. n. hét görög bölcs közé sorolta és ezt az életelvet tulajdonította neki: Semmit túlságosan! (*Μηδὲν ἄγαν.*)

Politikai vonatkozásuak és erkölcsi tartalmuak **Theognis** (*Θεόγνις*) elégiái is. Megarai előkelő család sarjaként született a Kr. e. 540-ik év körül. Hazájában egy néppárti forradalom az aristokraták kezéből kiragadta a hatalmat és ekkor Theognis vagyont befolyását veszelve kénytelen volt száműzetésbe menni. Később visszatért hazájába és a persa háborúk idejében halt meg szegényen, elhagyatottan.

Elégiáit egy előkelő ifjuhoz Kyrnoshoz intézi, a ki-
ben fel akarja kelteni és erősíteni az aristokrata
érzelmeket. Szerinte csak az előkelő régi családok
sarjait illeti meg az állam kormányzása, a tömeg
hatalma mindig veszélybe dönti az államot. Csak a
nemes ember a derék ember (*ἀγαθός*), a népbeli
ember rossz (*κακός*). Ezen elfogult elvei mellett van
azonban sok igazán nemes érzületet lehelő gondolatja
s ezért már korán kezdték elégiáit kivonatolni és
gyűjteménybe fűzni azokat a verseket, melyek
nevelő hatásuk miatt különösen alkalmasak arra,
hogy a serdülő kor velük megismerkedjék. A reánk
maradt körülbelül 1300 sornyi töredék is ily sen-
tentiagyűjtemény.

(Az attikai korszakban a nagy tragikus költők és
ifjúkorában Platon is irtak elégiákat. A keosi
Simonides a marathoni győzőkre irt elégiájával
Aischylos elől ragadta el a babért.

(V. ö. Boros: Szemelvények a g. lantos költ. reme-
keiből. Jel. írók isk. tára 19. Radó: G. költők. Tyr-
taios harci riadója ford. Fináczy: Lykurgos beszéde
Leokrates ellen.)

c) Az epigramma.

Az epigramma (*ἐπίγραμμα*), mint neve is mutatja,
eredetileg felirat síremléken, épületen, fogadalmi aján-
dékon. Versmértéke rendszerint a distichon, jellemző
vonása a rövidség. A művészi epigramma megalap-
ítója a szellemes **Simonides** Keosból, a ki a persa
háborúk idejében a görögök nemzeti költője volt és
az emlékekre, melyeket a szabadságharcz emlékére
sok helyütt emeltek, szerkesztette epigrammáit,
melyek egy-egy nagyszerű gondolatot megható egy-
szerűséggel fejeztek ki. Legnevezetesebb az az epi-
grammája, melyet a Thermopylainél elesett Leonidas
és a háromszáz spártai hős emlékére írt, a melyben
a hősi önfeláldozást egyszerű kötelességteljesítésnek
mondja „a föld alól jövő lelketrázó bús szózat“:

Itt fekszünk. Vándor, vidd hírül a spártaiaknak,
Megcselekedtük, a mit megkövetelt a haza.

(Ford. Thewrewk E.)

(Az epigrammának számos művelője akadt és
később jelentése és tartalma módosult.

(V. ö. P. Thewrewk E. Görög anthologiabeli epi-
grammák. Bp. 1891.)

d) Az iambusi költészet.

Az iambusi költészet megalapítója a harcziás, szenvedélyes természetű **Archilochos** (Ἀρχιλόχος). Alaphangja a kiméletlen gúny, mely a politikai állapotokat ép úgy sújtja, mint a költő személyes ellenségeit. Versmértéke a gyorsan lüktető iambus, melytől nevéét is vette.

Archilochos Paros szigetéről származott előkelő családból (650 k.). Politikai zavarok miatt hazájából elköltözött, de a nyugtalan, kihívó természetű költőnek sehol nem volt maradása. Ismét haza tért és ekkor érte az a csapás, hogy egy Lykambes nevű polgár leányát Neobulét, jóllehet neki ígérte volt, másához adta nőül. A hagyomány szerint e miatt a költő oly éles gúnynyal ostromozta Lykambest, hogy leányával együtt szégyenében felakasztotta magát. Azután mint katona viszontagságos küzdelmes életet folytatott. A reánk maradt töredékek csekély száma miatt teljes képet költészetéről nem alkothattunk, de az ókor egyhangú lelkesedése Archilochos költészete iránt bizonyítéka annak, hogy erős és eredeti költői egyéniség volt. Az iambusi verssoron kívül ő alkotta meg az epodusi versmértéket, a hol egy hosszabb — rendszeren iambusi — sorra egy rövidebb sor következik, valamint a róla elnevezett archilochusi versszakokat.

Az iambusnak egy másik képviselője az Amorgos szigetéről való **Simonides**. Egy hosszabb töredékében az asszonyi nemet gúnyolja és a nők egyes fajait az állatokhoz hasonlítja, a ravasz nőt a rókától, a hiút a lótól stb. származtatja és csak azt az egy fajtát tartja jónak, mely a méhtől származik.

Az ephesosi **Hipponax** (Ἱππώναξ) Kr. e. 540 körül élt. Alacsony termete és rút külseje miatt sok tréfa tárgya volt, melyekért maró iambusaival vett bosszút. Tőle származik az ú. n. sánta iambus vagy choliambus (skazon), melyben a hatodik iambus helyett spondeus vagy trochaeus zárja a verssort és a rhythmus erőszakos kikökkentésével komikus hatást ér el.

e) A lyra.

Az elégia mint láttuk átmenetet képez az egyéni érzelmek költészetéhez a lyrához. A epikus dalokat és elégiákat is zenekíséret mellett adták elő, amazokat a kithara, emezeket a fuvola hangjai kísérték.

μουσική
δραματική
ποιητική

De a zenei kíséret sem az egyiknek sem a másiknak lényeges alkotórésze nem volt, az igazi dalban a zenei elem egyenlőjogú a költőivel, a dal a dallammal együtt születik és teljes hatását csak vele együtt érheti el. A görög zene és dalköltészet úttörőjének tekinthetjük a lesbosj származású Terpandros-t 675 k. (Τέρπανδρος). Ő volt az, a ki a húros hangszert tökéletesítette, héthúrossá tette és törvényeket alkotott a dallamra és a dal szerkezetére.

A dalköltészetnek két fajtát különböztetjük meg. Az egyik az aeoloknál, különösen Lesbos szigetén virágzott. A dal a költő egyéni érzelmeinek tolmácsa, zeng mindarról, a mi az ember szívét hevíti: szerelemről, gyűlöletről, borról, barátságról. E változatos érzések kifejezésére változatos és művészi versformákat és dallamokat alkottak a költők és dalaiukat a lant (λύρα) hangjai mellett énekelték. A lantos költészet e fajtát **melos**-nak (μελος-dal) szokás nevezni.

Ezzel szemben a komoly természetű dóroknál az istentisztelettel kapcsolatban a vallásos kardalköltészet fejlődött. Itt a költő nem saját érzeményeinek kifejezője, hanem tolmácsa valamely ünneplő gyülekezet érzelmeinek. A költő dalát nem is maga adja elő, hanem karban adatja elő, mely lant vagy fuvola kíséretében tánczolván énekel el a költő által betanított dalt. Szerkezetében rendszerint felismerhető három rész: a versszakra (στροφή-fordulat) következik egy vele metrikailag egyenlő ellenversszak (ἀντιστροφή-visszafordulat) és az eltérő versmértékű utóének, (ἐπιδός) melyet a kar előbbi helyére visszatérve álltában énekel. A lantos költészet e faja a **kardal** (χορός).

1. A dalköltészet. (Μέλος).

A Lesbos szigetén virágzó dalköltészet főképviselői Alkaios és Sappho.

Alkaios (Ἀλκαῖος) Mytileneben Lesbos szigetén 610 körül élt. Mint hazája aristokrata polgárainak egyike részt vett a harcokban, melyet pártja a tyrannusok ellen vívott. Midőn a mytileneiek a bölcs Pittakosra bízta az államot, elhagyta hazáját és hadi szolgálatot vállalt. Később, mikor a lakosság közt helyreállt az egyetértés, ő is visszatért hazájába.

Verszei közül első helyen állottak a politikai vonatkozásúak: stasiotika (στασιωτικά), melyek tele voltak heves kifakadásokkal az ellenpártiakkal szem-

ben. Híresek voltak bordalai (σόλια) és szerelmi dalai (ερωτικά). Forró szenvedélyt lehelő és művészi alakú verseiből csak csekély töredékek jutottak ránk; költészetét Horatius utánozta és ültette át a római irodalomba, ki ódáiban előszeretettel az Alkaios alkotta versmértéket is alkalmazta.

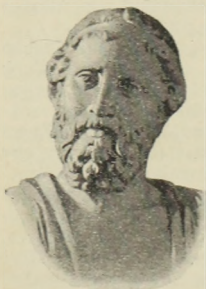
Alkaios kortársa volt a lesbosi költőnő **Sappho** (Σαπφώ). Míg a többi görög törzseknél a nőnek alárendeltebb szerep jutott, mely teljesen a házhoz és a családhoz kötötte, az aeoloknál a nőnek sokkal szabadabb, a férfiakéval majdnem egyenlőjogú helyzete volt. Ez a magyarázatja annak, hogy egy nő is oly szabadon zenghetett érzelmeiről, szerelméről. Az attikai vígjátékírók úgy látszik megütköztek e körülményen és megszólták Sapphot és mindenféle vádakkal illették életét. De ki van mutatva, hogy mindama mondák, a melyek Sappho életére vonatkoznak és az a legenda is, hogy megszeretett egy szép ifjút Phaont és mert ez szerelmét nem viszonzta, a leukasi szikláról a tengerbe vetette magát, az attikai vígjátékírók teljesen alaptalan ráfogásai és koholmányai. (V. ö. Grillparzer Sappho-ját.) Ellenkezőleg Alkaios egy versében szentnek nevezi, honfitársai a rajongásig dicsőítették, istennek, lesbosi fülemilének nevezték, pénzeikre Sappho képét verették. Szerette a lesbosi leányokat maga köré gyűjteni és őket dalra tanítani. Hírnévre ezek közül Erinna tett szert.

Költeményei 9 könyve voltak osztva és metrumok szerint rendezve. Híresek voltak nászdalai. Teljesen kisebb töredékeken kívül két verse maradt reánk; az egyiket Catullus átdolgozásában is bírjuk, a másik egy gyönyörű hymnus Aphrodítehez, melyben fohászkodik az istennőhöz, hogy fordítsa feléje a szeretett ifjú szívét; az istennő meghallgatja buzgó imáját és biztatja, hogy hő vágya teljesül. Versei szeretetreméltó gráciával párosult forró érzékiséget leheltek. Horatius Sapphot is utánozta és alkalmazta a Sappho alkotta versszakot. X

A harmadik kiváló dalköltő ión származású: **Anakreon** (Ἀνακρέων). (572 körül született Teosban egy kis ión városkában a kisázsiai partvidéken. Már ifjává serdült, mikor a persa király vezére elfoglalta szülővárosát, melynek lakosai nagyobbára és a költő is Abderaba költöztek. Innen Samosba került, a hol a pompaszerető Polykrates uralkodott. Ennek bukása után (522.) Athénbe jött Hipparchos udvarába. Hogy

Athénből hova fordult és hol halt meg, nem tudjuk biztosan. Magas kort ért, 85 éves korában halt meg.

Költészete, bár iambusokat és elégiákat is irt, főképen szerelmi és bordal költészet. Az érzelmek, melyeknek ő tolmácsa, nem tartósak, és mélyrehatók: a lágy ión ember, a ki gazdag fejedelmek udvarában fényes élethez szokott, dalaiban azt hirdeti, hogy élvezni kell a szerelmet, az élet örömeit. Nála a szerelem nem mély és szenvedélyes, hanem ját-szi, enyelgő. Dalaiból alig maradt reánk valami. „Hangjuk elpendült; de a visszhang tovább vitte szellemük alkotó hatását, melyről még ma sem mond-

Anakreon.

hatni, hogy a mulandóság erőt vett volna rajta.“ (Thewrewk E.) Ugyanis Anakreon neve alatt maradt ránk egy dalgyjűtemény, mely Anakreon modorában ját-szi enyelgő szerelmi és bordalokat tartalmaz. E gyűtemény teljesen későbbi költők műve, kik utánozva Anakreon hangját és előadását rendszerint megszólaltatják a már őszhajú, de szerelemért, borért még mindig lelkesülő Anakreont. (A modern irodalmakban a teosi költő ezen utánaíatok által lett népszerűvé. A német irodalomban Gleim, Lessing és Goethe is utánozták; nálunk a sok utánaíó közül kiválik Csokonai. „Anakreoni dalai“ nem fordítások, hanem az Anakreontea szellemében irt eredeti költemények.)

(V. ö. P. Thewrewk Emil: Anakreon. Ford bevez. és jegyzetekkel. Bp. 1885.)

② A kardal. (Χορός).

Ősrégi szokás lehetett, hogy az istenek ünnepein az ünneplő gyülekezet vagy ifjak leányok kara együttesen hymnusokkal fohászokdtek az istenséghez. Utalás ilyes kardalokra már Homerosnál is van. Magasabb lendületet a kardalköltészet a zene magasabb fejlődésével vett.

A kardalok tartalmuk és rendeltetésük szerint különbözők: vannak **hymnosok**, isteneket dicsőítő dalok, **paianok**, Apollonhoz és Artemishez intézett

énekek, **dithyrambosok** Bacchos tiszteletére, **parthenionok**, szűzek karéneke, **epithalamionok**, nász-
dalok, **threnosok**, gyászénekek, **enkomionok** nevezetes
események vagy személyek dicsőítésére, melyeknek
egy válfaja az **epinikionok**, nemzeti játékokban győz-
teseket magasztaló dalok.

A kardal zenéjének fejlesztése érdeme **Alkman-**
nak (*Άλκυων*). 660. körül Kr. e. élt Spártában, a hol
különösen női karok betanításával és parthenionok
szerzésével foglalkozott.

Arion-nak (*Άριων*), a lesbosi költőnek, a ki 600
körül élt, a neve ismeretes a mondáról, melyet
Herodotos beszél el, hogy a tengerből, hová a
kincsei után áhítozó hajósok vetették, egy delphin
vitte ki hátán. A dithyrambos költészetben tűnt ki.

A kardal a siciljai dóroknál is virágzott. **Stesi-**
choros (*Στησίχορος*) 630—550. közt Himerában, Si-
ciliában élt. Családi neve voltaképp Teisias, művészi
neve a karrendezőt jelenti. Kardalaiban a régi my-
thosokat szerette feldolgozni: a trójai mondát,
Orestes történetét, Aeneas bolyongásait. A hagyó-
mány szerint egyik kardalában a mondai Helenát
korholta, mint a trójai háború okozóját, mire az
istenített Helena őt vaksággal sújtotta. Erre a költő
egy új versében visszavont mindent, a mit Helenáról
mondott; innen a költemény neve: **Palinodia**
(visszaszívás, v. ö. Gyöngyösi Palinodiáját.)

Az alsó-itáliai Rħegionból való **Ibykos** (*Ίβυκος*)
530. körül virágzott. Élete nagy részét Anakreonnal
együtt Samos fejedelménél Polykratesnél töltötte.
Szerelmi dalokat szerzett ifjak kara számára. A
halálához fűződő monda ismeretes Schiller balla-
dájából.

Simonides (*Σιμωνίδης*) 556—468. Kr. e. A keosi
Simonides a persa háborúk idejében a görögök
nemzeti költője, a ki elégiáival, epigrammáival
és kardalaival kifejezője volt annak a lángoló
haza- és szabadságszeretetnek, mely akkor a
görögök államait lelkesítette. Mint e korszak kiváló
költői, ő is sokat járt kelt pompaszerető fejedelmek
udvarában, Peisistratos fiainál Athénben, élete végén
Syrakusai uránál Hieronnál. Hisz a kardalok be-
tanítása maga is kívánta a költő jelenlétét. A kar-
dalköltészetben kitűnt hymnusaival és szívreható
threnosaival, gyászdalaival. Versei, melyeknek csak
töredékei jutottak reánk, meleg érzést és formai
tökéletességet mutatnak. Szellemes mondásai közül

híres az, melylyel a festészetet hallgatag költészetnek, a költészetet beszélő festészetnek nevezi. Lessing Laokoon cz. értekezésében e tétel megvitatásából indul ki)

Bacchylides (*Βακχυλίδης*). 460. körül virágzott, ugyancsak keosi volt és Simonidesnek unokaöccse. 1896-ban találtak egy egyiptomi sírban egy papyrus tekercset Bacchylides verseivel; a papyrust rendbehozta és a verseket kiadta az angol Kenyon. E versek finom formaérzéssel bíró költőnek mutatják, a kiből azonban nincs meg a gondolatoknak az a mélysege és eredetisége, mint Pindarosban. Az ujonnan feltámadott versek közt van egy kardal Hieron utolsó olympiai győzelmére, melynek a Kroisos király mythikus története képezi a magvát és egy gyönyörű balladaszerű kardal, mely a Theseus alapította delosi ünnep legendáját beszéli el; ez ünnepet Theseus akkor alapította, mikor megölte a Minotaurust és az athéni gyermekeket épen visszahozta Kréta szigetéről.)

Pindaros (*Πίνδαρος*). Thebaiban született 522-ben Kr. e. egy ősrégi nemes családnak, az Aigidáknak, sarjaként. Költői tehetségét hazájának két nagynevű költőnője Korinna és Myrtis fejlesztették, a zenében a hermionei Lasos oktatta, ki a zene elméletét is művelte. Ő is sokat járt-kelt Görögország városaiban, fejedelmek udvarában, a hol kardalait betanított, és előadatta; együtt volt Simonidessel a syrakusai Hieronnál. A persa háborúk idejében Thebai, a költő hazája, szűk látókörű oligarchák vezetése alatt nem értette át a szabadságharc nemzeti jelentőségét, hanem meghódolt a persának. Költőnk ez időben a politikai élettől távol tartotta magát s csak költői hivatásának élt. De a fényes diadalok után, a mikor a kivívott szabadság oltalmában a szellemi élet oly magas lendületet vett, Pindaros lelkes szavakkal dicsőíti Athent, a görög szabadság előharczosát:

„Hellas fényes, ibolyakoszorúzza, dallásra érdemes oszlopa,
Dicső Athenai, isteni város!“

A költő, kit mindenütt nagy tiszteletben tartottak, magas kort ért el; még megérte hazájának Thebainak bukását és a nagy szellemi fellendülés után az egyes államok széthúzó pártoskodását. 442-ben halt meg 80 éves korában. Halála után az istenfélő költő

emlékét vallásos kegyelettel őrizték; Nagy Sándor, mikor Thebait elfoglalta, egyedül csak Pindaros házát kimélte meg.

Pindaros kitűnő volt a kardalköltészet minden ágában. Horatius egyik ódájában (IV. 2.) rajongó lelkesedéssel szól költészetéről és felsorolja a főbb műfajokat, melyekben nagyot, utánozhatatlant teremtett: a dithyrambosban, hymnusban, győzelmi dalban és gyászdalban.)

Karénekeinek, melyek 17 könyvre voltak osztva, csak egy része maradt reánk: a nemzeti játékoknál győztes versenyzők dicsőségére irt dalok, az epinikionok. E győzelmi dalok a verseny színhelye szerint négy csoportba vannak osztva: olympiai (14), pythiai (a Delphi melletti győzelmekre 12) nemeai (Argolisban, 11.) és isthmusi (Korinthos mellett, 8.) ódákra.

Az epinikion alkalmi dal, de Pindaros a győzelmi dalban nem a győztes személyét és diadalát dicsőíti: ő az ünnepi hangulatnak tolmácsa, az istenség felkent papja, a ki szent hivatásának tartja, hogy a győztest is, az őt ünneplő népet is bölcs mérsékletre, az isten rendelkezésében való megnyugvásra intse, óvja az elkapatottságtól és figyelmeztesse, hogy a szerencsében is okos mértéket tartson. Pindaros költészete vallásos költészet. Azért az epinikion derekát rendszerint egy mythos képezi, mely összefüggésben áll vagy a győző családi hagyományaival, vagy az ünneplő város, vagy a nemzeti játéknak mondai történetével. E mythosokban talál a költő példát minden erényre, derekasságra. A mythost mindig teljesen ki nem fejt, csak azon részeit emeli ki, melyek dalának alap gondolatjával vonatkozásban állanak. Nagy művészettel alkotja meg a költemény szerkezetét: kiindul rendszerint a győzelem alkalmából, megnevezi a győztest, a diadal nemét, az esetleges előbbi győzelmeit és az istenekhez fohászodik, kik a győzelmet adták. Azután a mythosra tér át és végezetül ismét a diadalhoz és a győztes személyéhez fordul.

Szava mint az ihletett prófétáé komoly és ünnepléses. A gondolatok mélysége és merész szökellése, a megragadó képek és hasonlatok szépsége, az erkölcsi érzésnek tisztasága és fensége Pindarost a görög költészet legnagyobb lángelméjévé avatják. Gondolatainak merész tömörsége, az előttünk már ismeretlen vonatkozások költészetének megértését

fölötte megnehezítik. Zenéjéről és a fenséges hatásról, melyet ünnepi pompa közt előadott karénekei tettek, csak homályos sejtelmünk lehet.

A Pindaros epinikionjainak szerkezetét legjobban egy példa világosítja meg. Az I. olympiai ódában (*Ἀριστον μὲν ἕδος*), melyet már a régiek is legremekőbb költeményének tartottak, azt a győzelmet dicsőíti, melyet Hieron, Syrakusai fejedelme lovával Pherenikossal nyert Olympiában. A költő dalt ígér a legfényesebb győzelemről, arról, melyet Hieron a hatalmas és igazságos fejedelem, a ki a múzsákat is szereti, nyert Olympiában. Az olympiai játékokat Pelops alapította, Tantalos fia. Ezt az istenek kedvelték, mint senki mást. De Tantalos elkapatta magát, ellopta az istenek ételét és az embereknek juttatta. Azért az istenek őt szörnyű büntetéssel sújtották, fiát Pelopsot pedig visszaküldték a földre. Ez itt Hippodameia bírhatásáért megküzdött Oinomaossal, hat derék fiú apjává lett és az Alpheios partján az olympiai küzdőtér közelében van eltemetve. Messzire tündöklök annak a dicsősége, a ki a Pelops küzdőtéren győzött. Azért dicsőíti a bölcs fejedelmet Hieront, a kinek azt kívánja, hogy olyan legyen minő Pelops, okos, mértékletes, belenyugvó emberi gyarlóságaiba, hogy soha az istenek haragját magára ne vonja. Pelopsban tehát a költő Hieronnak mythikus képét akarja rajzolni: mindakettő élete a győzelmek szakadatlan sorát mutatja, de a győzelem az isten kegye és az olympiai diadallal a fejedelem elérte az emberi boldogság lehető legmagasabb csúcsát. De ezen túl ne kívánjon semmit, mert Tantalos példája mutatja, hogy a ki be nem éri azzal, a mit az istenek kegye neki juttatott, boldogsága magaslatáról lezuhan a mélységbe.

(V. ö. Villemain Pindar szelleme, ford. Csiky G. 1887. Radó: Gör. költök. Hegedüs István Bacchylides ford. az Akad. kiadásra elfogadta. Fabchich Pind. ford. 1804-ből elavúlt.)

f) A dráma.

a) A tragédia.

1. **Eredete.** A kardalköltészetből fejlődött az a műfaj, mely a költői műfajok betetőzője, a mely egyesíti magában a költészet, zene és táncz művészetét: a dráma.

Az istenek közt, kikhez az ünneplő gyülekezet

hymnusaival fohászzkodott, volt az a daemon is, kit a föld termékenyítő nedvességének és a bornak isteneként dithyrambosokban tiszteltek, Dionysos vagy Bacchos. Kultusa eredetileg Phrygiában volt honos, hol zajos zenével és tomboló örömmel ünnepelték. Ez istennek, mint az őszszel elhaló, tavasszal új életre ébredő természet daemonjának tisztelete a szárazföldi Görögországban is meghonosodott, különösen Attikában az Ikaria nevű községben. Ősszel szomorú dalokkal siratták a természet haldoklását, tavasszal vidám dalokkal újjá ébredését.

E kardalból, akkor lett az új műfaj, mikor az éneklő és tánczó karból kivált egy személy, a karvezető, a ki mint beszélő a karral való váltakozó beszédben Dionysos történetéből vett részeket mondott el. A kar tagjai bakkecskebőrbe voltak öltözve és Bacchus kísérőit a satyrokot ábrázolták, innen kapta daluk a tragédia (τραγῳδία) nevet.

De említettük, hogy Dionysos kultusában a kicsapongó öröm mellett a természet elhalta miatt való fájdalom is kifejezésre jutott. E szomorú elem jutott túlságra a tragédiában, a víg elem lassanként a tragédiát utójátékként követő satyrdrámára szorított.

2. Színi előadások. A drámai előadásokat valóságos eredetüknek megfelelőleg Athénben csak a Dionysos ünnepein tartották, a kis vagy falusi Dionysos ünnepen (decemberben), a Lenaia ünnepen (januárban) és a nagy vagy városi Dionysos-ünnepen (márcziusban); ez utóbbi volt a főünnep, a melyen három napon át három-három darab (trilogia) és egy satyrdráma került színre délelőtt, délután meg egy komédia. Az előadásokat az állam rendezte, a kar költségeit vagyonos polgárok viselték, a színészeket az állam fizette. Az előadott darabok fölött versenybírák (öten) ítéltek; díj három volt. Az előadásra minden polgárnak ingyen volt bejárata, később csekély díjat követeltek, melyet Perikles ideje óta az állampénztárból megtérítettek. A kar a tragédiában eleinte 12, később 15 személyből állott, a komédiában 24-ből. A színi előadásokat szabad ég alatt tartották; Perikles kezdte építeni az akropolis délkeleti lejtőjén a nagy Dionysoszszínházat, mely 30.000 embert foglalhatott magába.

3. A tragédia kezdetei. A dráma kezdeteit a hagyomány Thespis nevéhez fűzi; az attikai községben Ikariában adta elő darabjait, melyek kar-

dalokból és a dalok közé ékelt monologokból és a karral váltakozva előadott énekrészekből állottak.

Nagy haladás volt a drámának ezen kezdetleges alakjával szemben, melyben a kar szerepe volt a fő, a beszélő szerepe a mellékes, Aischylos újítása, a ki egy második beszélőt is szerepeltetett és így megalkotója lett a tulajdonképeni drámai dialogusnak. Sophokles még tovább ment, egy harmadik színészt is alkalmazott; ennél több színész azonban a görög tragédiában nem szerepel; egy színész több szerepet is játszhatott és néma személyek is voltak.

(Említésre méltók, bár darabjaik nem maradtak ránk: az athéni Phrynichos (490. k.), a ki elsőnek szerepeltetett nőket és dolgozott fel saját kora történetéből vett eseményeket; így a Phoeniciai Nőkben a kar a phoeniciai hajóhadnak Salamisnál való pusztulását siratja, továbbá Pratinas, a ki a satyr-dramát hozta be.)

4. A tragédia szerkezete. (A görög tragédia dionysosi játék, mely a cultusból fejlődött s melynek célja a monda egy darabját komoly ünnepi módon karénekekkel és egyes alakok felléptével megjeleníteni.) (Péterfy J.) Ép azért a nagy tragikusok drámái nagyobbára nem felelnek meg annak a híres definíciónak, melyet a tragédiáról Aristoteles adott poetikájában. „A tragédia egy komoly és bevégzett cselekvény utánzása, melynek bizonyos nagysága van; mely cselekvő személyek, nem pedig elbeszélés útján keltett szánakozás és félelem által idézi elő az ezen érzetektől való katharsist (tisztulást, megkönnyebbülést).“ Euripides több drámája mythologiai jelenetek sorozata, szorosabb egység és tragikum nélkül.)

A tragédia részei a kardalok és az ezek közé ékelt párbeszédes részek: az epeisodionok. A prologos után, mely az expositiót tartalmazza, a kar felvonúl az orchestrába és a parodost éneкли; erre következnek váltakozva az epeisodionok és a stasimonok, a karnak álló helyében való énekei; az utolsó karének után való dialogikus rész az exodos. Sokszor a kar egy színésszel váltakozó gyászéneket kommost zeng. A párbeszédes részek versmértéke a hatos iambus, a kardalok változatos rhythmusú énekek, melyeknek zenéjéről sajnos mit sem tudunk. X

5. A nagy tragikusok. Az attikai tragédia virág-

zása három nagy névhez fűződik, Aischylos, Sophokles és Euripides nevéhez.

Aischylos (*Αἰσχυλος*). Az athéni Euphorionnak fia, 525-ben született. Férfikorában nagy idők tanujává lett, tanujává annak a fényes harcznak, melyet hazája szabadságáért küzdött. Marathoni harczos volt ő (*μαραθωνομάχος*) és küzdött a salamisi és plataiai dicsőséges viadalokban. 40 éves volt, mikor először nyert tragikai díjat. Élete végét Syrakusai-ban töltötte Hieronnal, 456-ban halt meg Siciliában, Gelában.

Hetvennél több darabot írt; ezek közül hét maradt reánk, köztük egy trilogia.

1. *A Segélykérő Nők.* (*Ἰκέτιδες*.) Régies szinezetű és a drámai technika fejletlen voltára valló darab. Danaos és ötven leánya a Nilus mellől Argosba menekültek, hogy menedéket találjanak Aigyptos király elől, ki őket erőszakkal fiai feleségeivé akarja tenni. Pelargos király oltalmába fogadja a könyörgőket és mikor Aigyptos emberei a leányokat erővel el akarják ragadni, szavának áll és megoltalmazza őket. A leányok hálaénekével végződik a darab.

2. *A Persák.* (*Πέρσαι*.) Történelmi tárgyú dráma. A persa vénekből álló kar büszkeséggel, de bizonyos aggodalommal énekel Xerxes hatalmas seregéről, mely messze földre indult. Ekkor jó egy hírvivő, ki tudtukra adja, hogy a sereg Salamisnál döntő vereséget szenvedett. A király anyja Atossa áldozatokat mutat be Dareios sírjánál; ennek árnyéka megjelenik és új csapást jósol és tudtukra adja, hogy a vereség az istenek büntetése elbizakodottságukért. Xerxes is visszatér és siratja a derék harczosokat, kiket elvesztett. A fényes nemzeti győzelemnek a költő tehát komor háttérét mutatja be és a lesújtott ellenség sorsában honfitársait óvja a szertelen diadalmi mámortól s a gögtől, melyet Isten büntetése nyomon követ.

3. *Heten Thebai ellen.* (*Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας*). Oidipus király halála után két fia Eteokles és Polyneikes osztóznak az uralomban. Eteokles azonban száműzi öcsését. Ez Argosban talál menedéket Adrastosnál, a ki szövetségeseket toboroz és megindul Thebai ellen. A város hét kapuját hét vezér ostromolja, a sors úgy hozza magával, hogy az egyik kapúnál a két ellenséges testvér találkozik és egymás kezétől hull el. Antigone és Ismene megható

gyászdalban siratják testvéreiket. Antigone a nép határozata ellenére is eltemeti Polyneikest.)

4. *A Lelánczolt Prometheus.* (Προμηθεὺς δεσμώτης). Egy mythologiai tárgyú trilogia középső darabja. Az első elveszett darabban a titán Prometheus az égből ellopja a tüzet és az embereknek adja. E miatt Zeus a Kaukasoshoz lánczolja, hol egy keselyű folyton vájja máját, és a hol az Erő és Erőszak őrzik. Hiába intik őt Okeanos és leányai megalázkodásra, a titán daczol Zeussal, a ki őt végre az alvilágba sújtja. A megoldást a trilogia elveszett harmadik része hozza: a felszabadult Prometheus. A Zeussal kibékült titánt, a kiért egy halhatatlan — Cheiron — feláldozta magát, Herakles megszabadítja bilincseitől.)

5—7. *Az Orestes trilogia.* (Ορέστεια). Három darabja az **Agamemnon** (Ἀγαμέμνων), a **Siri Aldozó Nők** (Χορηγόροι) és az **Eumenidák** (Εὐμενίδες). A hozzátartozó satyrdráma, Proteus, elveszett. Az első darabban Agamemnon, miután megvívta Tróját, nagy hírrel kincscsel hazatér. De otthonában a halál várja nejének Klytaimnestrának és csábítójának Aigisthosnak kezétől. A középső darab nevét a kartól kapta. Az ijesztő álmoktól gyötrött Klytaimnestra parancsára a trójai rabnőkből álló kar áldozatot mutat be Agamemnon sírjánál. A felserdült Orestes, Agamemnon fia, itt találja szolgálónővé lealacsonyított nővérét, Elektrát. Segítségével elvégzi a bosszú művét: megöli anyját és Aigisthost. A harmadik darabban a bosszú istennői az Erinysek üldözik az anyagyilkost. Nem bír sehoh sem nyugtot találni tőlük, míg végre ügyét az athéni Areopagos, ezen ősrégi vértörvényszék elé nem viszi, a hol a szavazatok megszolván a város védőistennője Athéne menti fel őt döntő szavazatával. A bosszú istennői is, kiknek Athénben isteni tisztelet jut, megnyugosznak és jóakaróivá lesznek (az Eumenides szónak ez az értelme) a városnak.

Aischylos művészete magasztos és fenséges. Nála még a tragédia szoros összefüggésben van a vallással; szereti az istenmondákat feldolgozni és hősei sorsában az istenség igazságos kormányzásának képét feltüntetni. A cselekvény nála még különösen a modern tragédiákhoz képest egyszerű, a lyrai és epikus elem túlsúlyban van a drámai fölött. „Aischylos egy nagy gondolatú, mázsás szavú ember, kiben egy szobrász naiv lelke rejtőzik. Óriási ará-

nyokban építi fel alakjait, de tetőtől talpig áttekinthetők, nincs körülök köd, homály, egy óriás márványszobor mindegyik.“ (Péterfy J.)

(V. ö. Pecz Vilmos: A gör. trag. Bp. 1889. Péterfy Jenő: A három gör. trag. Bp. Szemle 1898. Ford. Csengeri, Oresteia 1894., Cs. meg van bízva a teljes Aisch. fordításával. Zilahy: A lel. Prom. M. könyvtár 27. sz. Váradi A. Agamemnon. M. könyvt. 164. sz.)

Sophokles (*Σοφοκλῆς*). (A tragédia költészet tetőpontját Aischylos fiatalabb kortársában a 496-ban Kr. e. Athénnek Kolonos nevű községében született

Sophoklesben éri el. Atyjának Sophillosnak Kolonosban jövedelmező fegyvergyára volt. Sophokles kiváló szellemi tehetséggel és feltűnő testi szépséggel volt megáldva; életének harmonikus lefolyásában, jellemének szeretetreméltó nyájasságában ő mintegy megtestesítője a görög férfiideálnak. Tizenhat éves korában a salamisi győzelem után ő vezette az ifjak karát, mely a hálaünnepen a győzelmi paiannt énekelte, huszonnyolcz éves volt, mikor Triptolemos című drámájával a színi versenyben részt vett és Aischylos elől az első díjat elnyerte. Mikor 442-ben Antigonéjával versenyzett, a nép annyira fellelkessedett a bölcs politikai eszméken, melyeknek e művében kifejezést adott, hogy a samosiai

Sophokles.

ellen indítandó hadjáratnak egyik vezérévé választották. E vállalatban Perikles oldala mellett volt. Később is tevékeny részt vett az államéletben, részint diplomatikus küldetésekben, részint az államkincstár kezelésében. A hagyomány szerint, mely azonban történeti hitelességre aligha tarthat számot, fia Jophon azt a vádat emelte agg atya ellen, hogy elméleti tehetőségének gyengülése miatt nem képes már vagyont kezelni. Ekkor Sophokles legjobb czáfolatként felolvasta készülöben levő Kolonosi Oidipus című drámájának első remek kardalát, mire a bírák a vádat visszautasították. 405-ben halt meg, a monda szerint egy szőlőszem okozta halálát.)

Százhusznál több darabot írt; ezek közül ránk jutott hét teljesen, másokból töredékek. Ő is fontos újításokkal fejlesztette a tragédiát: ő alkalmazta a harmadik színészt, mi által mozgalmasabbá tette a cselekményt; a trilógiák helyett a drámai cselekvényt egy-egy tragédiában fejtette ki, a kart 12 személyről 15-re szaporította és a díszleteket és jelmezeket is tökéletesítette.

1. *Oidipus Király* (*Οἰδίπους τύραννος*). Oidipus, Thebai királya sógorát Kreont Delphibe küldte, hogy az Istentől tanácsot kérjen az országban dühöngő pestis elhárítására. Ez azt a jóslatot hozza, hogy a járvány oka az, hogy az előbbi királynak, Laiosnak gyilkosa a városban van és megfertőzteti azt. A király most kutatni kezdi Laios halála körülményeit; elmondják neki, hogy Laiost egy hármas útnál egy ismeretlen utas ölte meg szolgálival együtt, csak egy menekült. Ekkor ébred a király szívében az első homályos sejtelen; ő is mielőtt Thebaiba jött, megölt egy aggastyánt, a ki egy hármas úton botot emelt volt reá. Tovább fürkészk a talált nyomon és lassanként kiderül a szörnyű való: ő az, ki tudtán kívül megölte atyját Laiost és feleségül vette édes anyját. Jokaste elrohan és megöli magát, Oidipus pedig a palotába siet és Jokaste holtteste mellett kiszúrja a szemét. Az Oidipus király, a régiek szerint a sophoklesi tragédiák királya: sorstragédia. Egy embert látunk bűnhődni, a ki tudatlanul, akaratlanul követte el a legrémségesebb vétkeket. A sors uralodik az ember életén és lesújtja a büszke szívűt, a ki balgán erősnek és okosnak érzi magát, mint Oidipus:

Senki hát halandó embert, a kinek még hátra van

Végső napja, ne nevezzen boldognak, míg élete
Véghatárát bánat nélkül el nem érte biztosan.

(Ford. Csiky.)

2. *Oidipus Kolonosban* (*Οἰδίπους ἐνὶ Κολωνῶ*). Bár a költő utolsó műveinek egyike, tárgya szerint szorosan csatlakozik az előbbihez. A vak Oidipust bujdosásában leánya Antigone kíséri Kolonosba, az Eumenidák berkébe. A város vénei el akarják innen űzni, de Oidipus kéri őket, hagyják ott, míg a város ura Theseus meg nem érkezik. Ezalatt jön Kreon és Oidipust hatalmába akarja keríteni, mert egy jóslat szerint a föld, melyben ennek teteme nyugodni

fog, győzhetetlenné lesz. Theseus még jókor érkezik és megszabadítja Oidipust. De ez most érzi halála közeledtét, búcsút vesz leányaitól és Theseussal a szent berekbe megy, hol az istenség őt, miután levezekelte bűneit, csendes halállal ragadja el.

3. *Antigone* (Ἀντιγόνη) Kreon, Thebai új ura, azt a parancsot adja ki, hogy a hazája ellen támadó Polyneikesnek holttestét nem szabad eltemetni. Antigone, a kinek választania kell a testvéri kegyelet és polgári engedelmesség közt, arra határozza magát, hogy öcscsét eltemeti és mikor nővére, a gyenge szívű Ismene nem mer vele tartani, egymaga el is végzi szándékát. De tetten érik és a király, a ki féltékenyen őrzi tekintélyét, élve egy sziklaüregbe záratja Antigonét, a hol ez saját kezével vet véget életének. Kreon fia, Antigone jegyese Haimon, miután egy heves jelenetben hiába igyekezett atyját engedékenységre bírni, elrohan és jegyese holttemét átkarolva öli meg magát. E hír hallatára Eurydike, Haimon anyja is öngyilkossá lesz. Kreon későn látja be hibáját, melyet már jóvá tenni nem tud. A mű alapeszméjét a kar végszava fejezi ki:

Ha üdvöt akarsz az életen át
Legyen ész vezetőd,
S ne sértsd meg az istenek égi jogát!

(Ford. Csiky.)

Ezen alapgondolatot a költő két ellentétes elvet mereven védelmező két jellem összeütközésében fejti ki. Antigone a testvéri kegyeletnek, az általános emberi jog eszméjének képviselője, Kreon a polgári törvény elvét védi. Testileg ugyan elbukik Antigone, de elvének teljes diadala azt az igazságot hirdeti, hogy az ember, ha az istenek iratlan, de az emberi szívben élő törvényei ellen vét, súlyosan meglakol s hogy a polgári törvénynek nem szabad ellentétben lennie az isteni törvénnyel.

4. *Aias* (Αἴας). Abban, hogy Achilles fegyverzetét Odysseusnak ítélték oda, Aias Atreus fiainak csalfaságát látja. Búskomorrá, sőt örültté lesz és örültségében a görögök nyáját pusztítja azon hiszemben, hogy ellenségeit öli. Mikor őrjöngése megszűnik, látja, hogy a becsületén esett csorbát kiköszörölni nem lehet és öngyilkossá lesz.

5. *Elektra* (Ἠλέκτρα). Ugyanazon tárgy, mint az aischylosi Sári Áldozó Nők és az euripidesi Elektra. De itt nem Orestes a főszemély, hanem nővére

Elektra, [a ki keserves sorsban él a királyi palotában és csak azt a percet várja, a mikor Orestes felserdülve, megváltja őt szenvedéseitől. Mikor az álhírt veszi Orestes haláláról, porig le van sújtva, de most hősi elszántsággal maga akarja végezni a bosszú művét. Bánatja ujjongó örökre változik, mikor karjaiba zárhatja a megholtak vélt testvérét, a ki aztán megöli anyját és Aigisthost.)

6. *Philoktetes (Φιλοκτήτης)*. E hőst mint nagy beteget tíz év előtt a görögök a puszta Lemnos szigetén hagyták, de most azt a jóslatot vették, hogy a Herakles nyilai nélkül, melyek p. dig az ő birtokában vannak, Tróját elfoglalni nem lehet. Odysseus és Neoptolemos érte mennek és kicsalják tőle nyilait. De az egyeneslelkű Neoptolemos látva a hős kétségbeesését, visszaadja neki, mire ez Odysseusra emeli fegyverét. Ekkor közbelép mint deus ex machina Herakles és megparancsolja neki, hogy Trójába menjen.

7. *A Trachisi Nők (Τραχίνιαι)*. A darab Trachisban játszik, a kart a trachisi nők képezik. Deianeira féltékenységében férjének Heraklesnek egy inget küld, melyet a kentaurostól Nessostól kapott s melynek állítólag az a bűvös ereje van, hogy annak szerelmét, a ki hordja, örökre megtartja. De a megmérgezett ruha Herakles halálát okozza, Deianeira bánatában megöli magát.

Sophokles az ő drámáiban az emberi szív szenvedélyeit és belső harczait állítja szemünk elé. Nem félisteni alakokat rajzol, mint nagy elődje, hanem az embert, de ideális felfogással, jellemzéssel. Ő mondta azt, hogy alakjait úgy jellemzi, a minőknek lenniök kellene, Euripides olyanoknak, a minők valóban. Klasszikus nyugalom, minden túlzástól ment harmonia vonúl végig drámáin, melyekben mély vallásosság, az ember gyarló voltának tudata képezi az alaphangot. Előadása egyaránt kerüli Aischylos merész képeit, súlyos szavait, mint Euripides köznapiságait; hangja mindig nemes és emelkedett, szava édes, mint a méz. A kar nála azon hangulatnak tolmácsa, melyet a tragikus esemény a nézőben kelt: a kar az idealizált néző. Kardaliban a nyelvnek rhythmikus bája egyesül megkapó mély gondolatokkal. A görögök joggal tartották legnagyobb tragikusuknak és tragikus Homerosnak nevezték.

(V. ö. Collins: Sophokles, ford. Kont. O. K. 304—5.)

Teljes ford.: Csiky G. 1889. Antigone bev. és magy. Jel. ir. 20; Elektra, bev. és magy. dr. Losonczy I., Jel. ir. 52, Antigone ford. és bev. Kemenes, M. könyvt. 84).

Euripides (*Εὐριπίδης*). (484-ben Kr. e. született vagy egy más hagyomány szerint 480-ban a salamiszi ütközet napján. Az életkörülményeire vonatkozó adatok sokszor a komédiaköltők elferdítő csúfolódásaiból erednek, úgy hogy csak óvatossággal érdemelnek hitelt. Atyja athletának, később festőnek neveltette, kora legkiválóbb bölcseseit, Anaxagorast és Protagorast hallgatta, Sokratessel, ki állítólag csak akkor járt színházba, ha Euripides-féle darabot adtak, báráti viszonyban volt. Családi élete a hagyomány szerint szerencsétlen volt; családi boldogtalanságában keresték okát annak, hogy egy némely darabjában asszonygyűlölőnek látszik. A politikai életben, tépelődő és zárkózott természete miatt nem igen vett részt. Magas korban (408)-ban elhagyta Athént és a makedóniai Pellába ment a költészetet kedvelő Archelaos király udvarába. Itt halt meg 406-ban kevésel Sophokles előtt; egy kevés hitelt érdemlő adat szerint a király kutyái tépték volna szét.)

Tragédiáinak száma 92; reánk 19 jutott, köztük egy satyrdráma, a Küklops.

1. *Alkestis* (*Ἀλκείστις*). Admetos király azt a jóslatot vette, hogy életben marad, ha valaki önként halálba megy érte. Szerető hitvese Alkestis felajánlja életét, elbűcsúzik családjától és a Halál istene elviszi. De ép ekkor érkezik oda Herakles, megküzd a Halállal és visszaadja Alkestist az életnek és hitvesének.

2. *Medea* (*Μήδεια*). A Jasontól elhagyott Medea, ki érte hazáját és öcscsét feláldozta, megöli hűtlen férjének új jegyesét Glaukét, és nagy lelki küzdelem után saját gyermekeit is. E tárgyat latin költők is szerették: Ennius, Ovidius és Seneca is irtak „Medea“-kat. Utánozta Grillparzer is.

3. *Hippolytos* (*Ἱππόλυτος*). Theseus neje Phaidra szerelemre gyúl mostohafia Hippolytos iránt. Dajkája kicsalja tőle titkát és elő akarja segíteni vágya teljesedését. De Hippolytos visszautasítja, mire Phaidra szégyenében megöli magát, de egy levélben azzal vádolja őt, hogy szerelmével üldözte. Theseus ezt megtudva Poseidonhoz fohászkodik, hogy küldjön halált Hippolytosra. Poseidon úgy intézi a dolgot, hogy Hippolytost elragadják megvadult lovai. Ezalatt Theseus Artemistől megtudta

fia ártatlanságát, a ki haldokolva megbocsát atyjának. E tárgyat Racine dolgozta fel Phaedrájában.

4. *A Heraklidák* (*Ἡρακλῆϊδαι*). A Herakles utódai Athénbe menekülnek, melynek derék királya oltalmába fogadja őket és megküzd az őket üldöző argosi Eurystheussal. Midőn a jóslat az athénieknek igéri a győzelmet, ha egy nemes leány életét feláldozza, Makaria, Herakles leánya, áldozatul adja életét.

5. *Andromache* (*Ἀνδρομάχη*), Hektor özvegye Achilles fiának Neoptolemosnak jutott Trója elfoglalásakor. Ennek neje Hermione és Menelaos, Hermione atyja üldözik őt, míg végre Hermione férje bosszújától félve Orestessel elmenekül.

6. *Hekabe* (*Ἑκάβη*). Priamos özvegye, a szerencsétlen Hekabe, Odysseus rabságába került. A görögök elhatározzák, hogy leányát Polyxenát feláldozzák Achilles sírján. Alig hogy ez megtörténik, fiának Polydorosnak tetemét, kit a thrák király Polymestor megölt és a tengerbe dobott, partra vetik a hullámok. Hekabe Agamemnon beleegyeztével bosszút áll fia megölőjén: a táborba csalja, hol fiait a trójai rabnők meggyilkolják, őt magát pedig megvakítják.

7. *Az Esdeklő Nők* (*Ἰκέτιδες*). Aithra, Theseus anyja, kéri fiát, hogy a Thebai ostromakor elesett hősök tetemeit követelje ki Kreontól és temesse el. Kreon ellenszegül, Theseus megtámadja és legyőzi. A vezérek tetemeit máglyára teszik.

8. *Az Őrjöngő Herakles* (*Ἡρακλῆς μαινόμενος*). Heraklest régi ellensége Hera istennő örültséggel sújtja; örültségében megöli nejét, gyermekeit. Mikor tette tudatára ébred, meg akarja ölni magát, de Theseus erről lebeszéli és Athénbe viszi, hogy a gyilkosságtól megtisztítsa.

9. *Ion* (*Ἴων*). Ez Apollonnak és az athéni királyleánynak Kreusának, ki később Xuthos király feleségévé lesz, a kitett gyermeke. Xuthos házassága gyermektelen, azért jóslatot kér; a homályos jóslat sok bonyodalomra ad alkalmat, míg végre kitűnik, hogy Jon Kreusa fia. Athene megjelenik és Jonnak fényes jövőt ígér.

10. *A Trójai Nők* (*Τρωάδες*). A fogoly trójai nők siratják szomorú sorsukat. Helena fellép és Menelaossal való vitatkozásában minden bűnösséget elhárít magától, mindenért az isteneket okolja. A görögök felgyújtják Tróját és elhajóznak; Athene felszólítja Poseidont, hogy tegye tönkre a görög hajó-

hadat. E drámát azon időben írta, mikor az athé-
niek a siciliai hadjáratba indultak, mintha csak óvni
akarta volna őket a végzetes vállalattól.

11. *Helena* (Ἑλένη). Paris nem az igazi Helenát
rabolta el, hanem csak egy árnyképét, az igazi
Helena Egyiptomban él. Mikor a hadjárat végével
a vihar Menelaost Egyiptomba sodorja, megtudja,
hogy Helena ártatlan, hogy az igazi Helena soha
sem volt Trójában. (v. ö. Stesichoros Palinodiájával.)

13. *Elektra* (Ἠλέκτρα). Elektrát Aigisthos egy
egyszerű földműves feleségévé tette. Így él ő ala-
acsony sorsban, mikor Orestes visszatér és végre-
hajtja a bosszú művét. A tett után lelki furdaláso-
kat éreznek, de megjelennek a Dioskurok, a kik
megnyugtatják őket és elrendelik, hogy Pylades vegye
nőül Elektrát, Orestes pedig menjen Athénbe, hogy
ott bűnbocsánatot nyerjen.

13. *Iphigenia Taurisban* (Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις).
Az Erinysektől üldözött Orestes Tauris földjére jön,
hogy vezeklésül onnan elhozza Artemis szobrát. Az
istennő papnőjében, a kinek ősi szokás szerint az
oda vetődött idegeneket fel kellene áldoznia, nővé-
rére Iphigeniára ösmer. Az istennő képével mene-
külőket Thoas király üldözőbe akarja venni, de
Athene közbelép és megbékíti őt. Goethe Iphigenie
auf Tauris cz. drámája e tárgyat dolgozza fel.

14. *Orestes* (Ὀρέστης). Az anyja meggyilkolása
után megőrült Orestest Menelaos nem meri meg-
védeni a polgárok haragja ellen. Orestes és Pylades
ekkor hatalmukba akarják keríteni Helenát, de az
istenség ezt elragadja. Mikor Menelaos neje elrab-
lásáért bosszút akar állni, megjelenik Apollon s meg-
oldja a csomót.

15. *A Phoeniciai Nők* (Φοίνισσαι). A karról, mely
phoeniciai hajadonokból áll, kapta nevét. Jokaste
békét akar közvetíteni fiai, Eteokles és Polyneikes
közt, de hiába. A harczban mindketten elesnek,
mire Jokaste megöli magát. Kreon megtiltja Poly-
neikes eltemetését.

16. *Iphigenia Aulisban* (Ἰφιγένεια ἡ ἐν Αὐλίδι).
Agamemnon nejét és leányát az Aulisban veszte-
gelő görög táborba csalja, azon ürügy alatt, hogy
leányát, a kit pedig fel akar áldozni, hogy a hajóhad
elindulhasson, Achillesnek nőül adja. Mikor Achilles
a valót megtudja, meg akarja védeni a leányt, de
a sereg ebben megakadályozza. A leány ekkor hősi

elszántsággal késznek nyilatkozik a halálra. Artemis az oltárról elragadja őt és Taurisba viszi.

17. *A Bacchansnök* (*Βάχχαι*). Pentheus, thebai király, foglyúl ejti Dionysos istent. De ez megszabadítja magát és örültséget küld a thebai nőkre. Ezek örültségükben széttépik a királyt.

18. *Rhesos* (*Ρήσος*). Alkalmasint nem Euripides-től való. Odysseusnak és Diomedesnek éjjeli kalandja a thrák királylyal Rhesossal képezi tárgyát. (V. ö. II. X. én.)

19. *A Kyklops* (*Κύκλωψ*). Az egyedüli fennmaradt satyrdráma. A tragikai trilogiák után könnyezésítőnek szoktak ily víg darabokat adni, melyekben a kart a satyrok képezik. Polyphemos megvakíttatása Odysseus által a tárgya. (V. ö. Od. IX. én.)

Aischylos óta nagyot változott a világ. Az egyszerű vallásos és vitézi nemzedék helyébe egy felvilágosodott, a régi vallásos hittől elfordult anyagi nemzedék lépett. E korszak képviselője Euripides. Ő is a hősmondából veszi tárgyait, de az ő személyei úgy éreznek, úgy gondolkoznak, mint a korabeli emberek. Az emberi szenvedélyek pathetikus rajza az, a mire ő a fősúlyt fekteti, azért nevezte őt Aristoteles a leghatásosabb tragikusnak. Hogy a heves szenvedélyek rajzát jobban feltüntesse, sokszor változtat a régi mythoson, azért fontos nála a prologos, mely tájékoztatja a hallgatóságot a mondának új változata iránt. A szenvedélyek alkotta bonyodalmat sokszor nem tudja másképp megoldani, mint hogy közbelépteti az istenséget (deus ex machina), mely kettévágja a csomót. A személyek jellemzésében erős hatásra és a legnagyobb realizmusra törekszik, innen van az, hogy az ő drámái állanak legközelebb a modern izléshez. A kar dalai már nem állanak szerves összefüggésben a cselekvéssel és sokszor a költőnek reflexióit tartalmazzák.

(V. ö. Szabó K.: Iphig. Taurisban és Aulisban. 1846 Szabó Istv.: Alkestis. 1876. Radó A.: Iphig. Aulisban. 1892. Csiky G.: Kyklops. 1890. Church Alfr.: Elbeszélések a gör. trag. költőkből, ford. Névy.)

6. **Egyéb tragédiáirók.** Ahárom nagy tragikus mellett Athénnek egyéb kiváló tragédiáirói is voltak. Aischylos fia Euphorion, Sophokles fia Jophon és unokája az ifjabb Sophokles dicsőséget arattak úgy apáik műveinek színrehozatalával, mint saját darabjaikkal is. Agathon 416-ban aratott tragikus

győzelme adott alkalmat a Platon által gyönyörűen leírt Lakomára. Agathon újító volt, a mennyiben egy tragédiájának tárgyát, (a Virágok), nem a mon-dából vette, hanem maga gondolta ki.)

β) A komédia.

1. **A vígjáték kezdetei.** A görög vígjáték csirája azon vidám körmenetekben (*χοῦρος*) keresendő, melyek Dionysos ünnepein egyesítették az ünneplő gyülekezetet, hol tánczczal, énekkel és tréfás évődéssel ülték meg a bor adományozójának ünnepét. Drámai rögtönzésekkel ezen túláradó jókedvvel ült ünnepeken először a megarai dóroknál találkozunk és a dór gyarmatokban bővelkedő Siciliában. (Itt a megarai származású Epicharmos, a ki 480—470 körül Gelon és Hieron udvarában élt, a komikus daloknak művésziesebb szerkezetet adott. Mint Pythagoras tanainak híve, mulattató helyzetekben gazdag komédiáit erkölcsi tanításokkal is fűszerezte. Ugyancsak Siciliában keletkezett ez idő tájt a mimos, melynek a syrakusai Sophron a feltalálója; élénk párbeszédes alakban az életből vett események utánzatát adta dór nyelvjárásban.)

A megarai komédia hatása alatt Athénben a vígjáték a tragédiával egy időben kezd fejlődni és itt nyer művészi alakot. Három fejlődési fokon megy keresztül: e fokozatok az ú. n. ó-, közép- és új attikai vígjáték. Az ó-attikai vígjáték a persa háborúk után a szabad demokratia korában virágzott. Gyökerei az athéni állami életben vannak, e komédia csak az athéni közönségnek volt szánva. A közügyek, a város politikája, a vezérlő szerepet játszó személyek, akár az államélet, akár tudomány, művészet terén voltak tárgyai. Megfigyelője a közállapotoknak és szabad szájú ostorozója minden félszepségnek. Nem a gúnyolódás és nevetetés a célja, hanem a ferde irányok kiméletlen felderítésével befolyást akar gyakorolni az állami életre.

A ferdeségeket, melyeket ostoroz, nem a valóság arányaiban, hanem túlozva, torzképekben rajzolja és hogy gúnyjával öljön, nem irtózik a legdurvább, sőt legszennyesebb szótól sem. Tárgyai megválasztásában a képzelet csapongásának a legtágasabb teret nyitja.

(Szerkezete egészen olyan mint a tragédiáé. Sajátos része az ú. n. a parabasis, melyben a költő

vagy karvezető a karral a közönség elé lép és majd tréfás, majd komoly hangon vagy személyes ügyeiről, vagy a vígjátéka tartalmáról, vagy pedig napi rendben lévő politikai kérdésekről beszél.

Rendesen öt költő versenyzett egy-egy darabbal a díjért. A kart, mely 24 tagból állott, az állam szolgáltatta; a női szerepeket is férfiak adták, a nőknek nem is volt szabad a komédiákat látogatni.

E politikai vígjáték régibb képviselőiről Kratinosról, Kratesről és Eupolisról alig tudunk többet, mint egyes darabjaik czimét és tartalmát, a gráciák pajkos kedvenczének, Aristophanesnek azonban 11 teljes vígjátéka maradt reánk.

2. **Aristophanes** (*Ἀριστοφάνης*). 444 körül született Athénben. Már 427-ben versenyzett vígjátékkal, de első darabjait idegen név alatt adatta elő, saját neve alatt először 424-ben a „Lovagok“ kerültek színre. 388-ban bekövetkezett haláláig 40 darabot írt. Pártállását tekintve a conservatív demokratia hívének mutatja magát, a ki minden újítás ellen sikra száll és a régi jó időket dicsőíti, a lelkiismeretlen demagogok, a népbolondító sophisták ellen, kikkel tévesen Sokratest is egy kalap alá veszi, maró gúnyjának éles fegyverével küzd. Ránk maradt darabjai, melyeket Arany János remek fordításában bírunk, a következők:

1. *Az Acharnaibeliek* (*Ἀχαρνῆς*). 425-ben került színre. A darab a karról kapta nevét; a kart Acharnai-beli szénégetők képezik, kik majd agyonkövezik Dikaiarchost, a miért a béke áldásait hangoztatja.

2. *A Lovagok* (*Ἴππῆς*). 424-ben. Nagy merészséggel támadja a hatalma tetőpontján álló demagogot Kleont. A szereplők egy öreg házi úr Demos (a Nép), kinek két derék szolgáját Nikiast és Demosthenest (Athén akkori vezéreit) teljesen kiszorította uruk kegyéből egy szemtelen paphlagon (szószátyár) rabszolga (Kleon). A gonosz vetélytárstól úgy szabadulnak, hogy kerítenek egy nálánál még alávalóbb embert, egy hurkást, a ki a népgyűlésen és a házi úr előtt aljasságban, nagyképűsködésben túltesz Kleonon és háziúr bizalmát megnyerve véget vet Kleon garázdálkodásának.)

3. *A Felhők* (*Νεφέλαι*). 423-ban. A sophisták államfelforgató tanai és nevelési rendszere ellen fordúl, a sophisták képviselőjévé Sokratest teszi. Strepsiades, kit a hitelezők zaklatnak, tékozló fiát

Pheidippidest Sokrateshez akarja küldeni, hogy az új tanok elsajátításával adósságaitól meneküljön. A fiú nem akar menni, ekkor az öreg maga állít be Sokrateshez mint tanuló. A mestert a levegőben egy kosárban függve találja: onnan tanulmányozza az eget és földet. A régi isteneket tagadja, az igazi istenek most a Felhők (a kar). A nehézfejű öreg azonban az új tudományban haladni nem tud, azért még is csak fiát küldi Sokrateshez. A fiú gyorsan el is sajátítja a tanokat, botot emel atyja ellen, sőt anyját is meg akarja verni. Strepsiades elkeseredésében fáklyát ragad és felgyújtja Sokrates házát.

4. *A Darazsak* (*Σφήκες*). 422-ben. Éles satira az athéni törvénykezési állapotokra. A darazsak az athéni polgárok, kik elhanyagolják házukat és mint a darazsak raja ellepik a piacot, hogy ott polgárok élete-halála fölött pillanatnyi hangulatuk szerint itélkezzenek.

5. *A Béke* (*Ειρήνη*). 421-ben. Az Amphipolis melletti ütközet után, hol az athéni vezérei estek, a béke után való vágy egyre forróbb lett. Ez általános hangulatnak ad kifejezést a darab, mely néhány héttel a Nikias-féle békekötés előtt került színre. Egy atheni polgár Trygaios egy szemétbogáron az égbe röpül, megszabadítja a Békét, kit a Háború egy gödörbe dobott volt és lehozza a földre.

6. *A Madarak* (*Ὀρνίθεις*). 414-ben. A Sicilia meghódítására indított hadjárat a legvérmesebb reményeket keltette az athéniakban egy világra szóló uralom megalapítása iránt. A phantastikus vígjáték e hangulatnak paródiája. Peithetairos és Euelpides megúnva az athéni pártviszályokat, elindúlnak új hazát keresni. A földön sehol ínyükre valót nem találnak, tehát elhatározzák, hogy a levegőben építenek egy várat, hol majd oly szabadon élnek mint a madarak. A Fellegkakukvár (*Νεφέλοκοκκυρία*) elkészül és megszakítja a közlekedést ég és föld között. Az áldozatok füstje égbe nem szállhat, az istenek attól félnek, hogy éhen hálnak. A kiéhezett istenek alkudozni kezdenek és abban állapodnak meg, hogy Peithetairos hatalma jelvényéül Zeus kormánybotját kapja, feleségül pedig Basileiát — a Világuralmat.

7. *Lysistrate* (*Λυσιστράτη*). 411-ben. A sicíliai vállalat balsikere kiábrándította az athéniakat. Ismét a béke szükségét hangoztatja a költő. Itt a nők

azok, kik összeesküvésükkel a férfiakat a békekötésre kényszerítik. A nők vezetője Lysistrate.

8. *A Nők Ünnepe* (*Θεσμοφοριάζουσαι*). 410-ben. Az athéni nők Demeter tiszteletére ősz közepén ünnepet ültek, melyen Demeter szertartásos könyveit körmenetben Eleusisbe vitték. Innen az ünnep neve: törvényhordás. E darabban csipős gúnyját Euripides ellen fordítja. A nők, a kiket Euripides verseiben sokszor megsértett, összeesküdnek, hogy a Demeter ünnepén halálát határozzák. Euripides a haragos nőket csak azon ígérettel tudja megengesztelni, hogy ezentúl rosszat a nőkről nem ír.

9. *A Békák* (*Βάτραχοι*). 405-ben. Athén fénykora letűnt, nagy államférfiai, költői meghaltak. Ekkor Dionysos elhatározza, hogy a nem rég elhalt Euripidest visszahozza az alvilágból. A Styxen át-hajózik a békák karának hangjai mellett és Pluton elé jön. Itt versenyre szólítja Aischylost Euripides-sel, ő és Pluton a versenybírák. A most következő költői verseny remekül jellemzi a két tragikus költői és egyéni jellemét. De mikor mérlegre teszik verseiket, Aischylos súlyos gondolatai leszorítják a serpenyőt és Dionysos őt viszi fel Athénbe. A darab első díjat nyert és oly sikert, hogy ugyanez évben másodszer is színre hozták.

10. *A Nőuralom* (*Ἐκκλησιαζουσαι*). 392-ben. A költő pajkos jó kedvvel a nők emancipációjának kérdését tárgyalja. A férfiak nem lévén már képesek az államügyek vezetésére a kormányzat gyeplőit a nők ragadják meg. Oly kormányformát állapítanak meg, melynek alapelvei a vagyon- és nőközösség. A darab második része e közösség következményeit rajzolja.

11. *A Gazdagság*. (*Πλοῦτος*.) 388-ban. Egy húsz év előtt előadott komédia átdogozása. Plutos, a gazdagság istene vak. Vakságában gonosz emberek kezébe kerül. De vakságából kigyógyul és most már a jó emberekhez akar szegődni. Egy általános emberi érdekű kérdést, a javak egyenlőtlen és igazságtalan elosztásának kérdését tárgyalja itt a költő. Igen szép az a jelenet, mikor a szegénység, Penia, óva inti az embereket, hogy ne tegyék látóvá a Gazdagságot, mert minden derekasságnak, életben, tudományban, művészetben ő, a Szegénység, az okozója.

A ferdeségek nagyított és torzított képei, melyeket Aristophanes merész képzelettel megalkot, bá-

mulatos leleményességű költőnek mutatják. Pajkos gráciája formai szépséggel egyesül, a mikor jóízű humorral, sokszor vaskos tréfával, majd metsző gúnnyal küzd minden ellen, a mit hazája ősi egyszerűsége romlásának okaként felismer. Nyelve a legszabatosabb atticismus; nagy nyelvművész, új szokat, kaczagtató új szóösszetételeket alkot és versei erősen lüktető rhythmust mutatnak.

(V. ö. Arany János teljes Aristophanese 1879. Kont J. Aristophanes. O. K. 230—31.)

3. Közép attikai vigjáték. Utolsó darabjaiban már Aristophanes is mellőzi a politikai tárgyakat és inkább társadalmi kérdéseket vet fel. Az ilyen enyhébb hangú, társadalmi és irodalmi kérdéseket tárgyaló vigjátékok divatoztak körülbelül Athén állami önállóságának végéig (338-ig, ezeket szokás közép fajtájú attikai vigjátékoknak nevezni. Költői közül nevezetesebbek voltak Antiphanes, Anaxandrides és Alexis. Nagyszámú darabjaik közül egy sem maradt reánk.)

4. Az új attikai vigjáték. Nagy Sándor ideje után virágzott. A költők most a családi életből veszik tárgyukat és ügyes meseszövéssel, tipikus alakok színrehozatalával igyekeznek a közönséget mulattatni. Darabjaik elvesztek, de tartalmukat ismerjük a Plautus és Terentius-féle latin átdolgozásokból. E vigjáték hírnevesebb költői: az athéni Menandros (342—291), a kinek finom komikuma különösen Terentiust vonzotta; Terentius Adelphi, Andria, Eunuchus és Heautontimorumenos cz. darabjai a Menandros eredetijeit után készült átdolgozások. Philemon (361—263). Plautus Mercatorja és Trinummusa az ő darabjainak átdolgozásai. Diphilos a plautusi Casina és Rudensnek szerzője. A kar szerepe már a közép vigjátékban is elenyésző volt, az új vigjáték már kart nem ismer

parasi
hencsz
katoná
kapas
örög;
késle
emelő

B) A próza virágkora.

A peloponnesosi háborútól Nagy Sándorig.
(431—323 Kr. e.)

a) A történetírás.

1. Kezdetleges történetírás. Az írás ismeretének terjedésével, az emberi ismeretkör szélesbedésével megkezdődött a prózai feljegyzések kora is. Az át-

menetet az eposból a prózai történetíráshoz az ú. n. genealogikus eposok képezték, melyekben egyes városok s egyes családok története és eredete a mondának a valóval való összekapcsolásával volt előadva. A prózairás is az élénk tudásvágygyal és közlékenységgel megáldott kisázsiai iónoknál indul meg. Városaik keletkezésének történetét, utazásaik rajzát adták elő az epos stílusára emlékeztető egyszerű nyelvezeten. E kezdetleges történetírókat logographusoknak (λογογράφοι) nevezik; legismertebb közülök a miletosi **Hekataios** (Ἑκαταῖος), a ki genealogiákat és egy útleírást írt, melyet Herodotos művében felhasznált.

2. **Herodotos.** (Ἡρόδοτος,) Nemzeti szellemben írott terjedelmes történeti munkájával Herodotos érdemelte ki a nevet, melyet Cicero adott neki: a történetírás atyjának nevét. Egy kisázsiai dór városban Halikarnassosban született a Kr. e. 484. év körül előkelő családból. Körülbelül 16 éves korában elhagyta szülővárosát, nem tudni önkéntesen-e vagy száműzetve és Samosban telepedett meg. Később visszatért és állítólag tevékeny része volt Lygdamis tyrannus elűzésében. De belső villongások megkeserítették honlétét és most végkép elhagyta szülővárosát. Hosszú utazásokat tett, bejárta nemcsak Kis-Ázsiát, Thrakiát, Makedoniát és Görögországot, hanem a persa birodalom belsejébe is eljutott és Egyiptomot egészen Elephantinéig bejárta. A 445. évben Athénben találjuk a világlátott férfiút Periklessel Sophoklessel benső baráti viszonyban. Későbbben lévő műve egy részét állítólag Athénben fel is olvasta és jutalmul 10 talentumot kapott. 444-ben Perikles Alsó-Itáliában egy új gyarmatvárost alapított, Thurioit, (a régi Sybaris közelében) és Herodotos is csatlakozott a gyarmatosokhoz. Itt dolgozta ki végleg művét, miközben új utazásokat tett és újra megfordult 430 körül Athénben is. Valószínűleg 424 körül halt meg. alkalmasint Thurioiban. Ott mutatták sírkövét e felirással:

Herodotos Lyxes fia fekszik holtan a sírban,
Első historikus régi ión talajon.

Dóris volt a hazája, de polgártársai gáncsa

Onnan messze üzé s Thuriit nyerte meg őt. ✕

Nagy történeti művét később 9 könyvre osztották és az egyes könyveket egy-egy múzsa nevével jelölték. Mint bevezetésében mondja, a hellen-

ség és barbárság mérkőzésének okait és történetét akarja előadni. E célja arra készíti, hogy sorra vegye a barbár államok történetét, a lydiai birodalom történetét (Kroisos és elődjei alatt), a persa történetet (Kyros alatt), Kambyzes egyiptomi hadjáratát, Dareios uralmát és skythiai hadjáratát, az iónok lázadását a persa uralom ellen, az első persa háborút Dareios alatt, Xerxes második hadjáratát egészen Sestos elfoglalásáig, 478 ban Kr. e. Műve tárgyát tehát, bár a régebbi időket is rövidesen érinti, a közelmúltból vette, Kroisos története alig száz évvel előzte meg az író korát. Bár célját, hogy a görögségnek a persa hatalommal való mérkőzésének történetét adja, soha sem téveszti szem elől, előadását lépten nyomon epizódokkal szakítja félbe, melyekben elbeszéli a csodás dolgokat, miket messze földön tett utazásai alatt látott és hallott. Ha naiv hittel igaznak is vesz sokat, a mit utazásaiban hallott, mégis bizonyos fokig kritikát is alkalmaz, ha valószínűtlen dolgokról beszél és mindenütt kiérzik nála az igazság kiderítésére való őszinte törekvés. Nemzeti büszkesége néha elfogulttá teszi, de mégis erős igazságérzet és mély vallásosság vonul végig művében, melynek maga alapeszméje is vallásos: abban a nagy harcban, melyet a hellenség a barbársággal diadalmasan megküzdött, az isteni igazságosságnak, a nemesisnek működését látja. Az istenség örködik a világ rendje fölött; a persák, kik igazságtalanul megtámadták a görögöket, fennhéjásukban vétettek ezen világrend ellen. Az istenségnek azért gondja volt, hogy a görögök még a túlnyomó persa hatalom ellen is megvédjék szabadságukat. A hellén szabadságharc tehát istenitélet volt, melyben az igaz ügynek kellett győznie. A büntető isteni nemesisről való hitével összefügg Herodotos felfogása az istenek irigy voltáról (*φθονοὺν τὸ θεῖον*). A teljes boldogság csak az istené, halandó ember szertelen szerencséje és boldogsága felkelti az istenség irigységét és ha az ember szerencsájától elkapatja magát, a nemesis bosszúját. Példa rá Polykrates esete. (V. ö. Schiller: Der Ring des Polykrates.)

Herodotos dór származású volt, de azért művében az ión dialektust használja, melyet az ión logographusok már irodalmilag kimíveltek. Stilusa az egyszerű regélőé, a gondolatok nagyobbára egymás mellé vannak rendelve nem pedig körmondatokká

* I-VI.

VII. Sthermopol
480.VIII. Artemisi
umi és salc
mini utk.

Xerxes fut. (4)

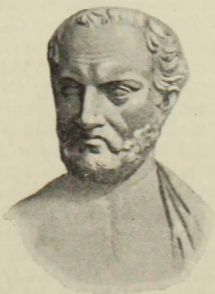
IX. Plataei
mikalai
(479)

fűzve. A mesterkéetlen egyszerűségben, természetes naivságban rejlik előadásának szépsége.

(V. ö. Geréb J.: Herod. tört. könyvei, gör. és magy. bevez. és jegyzetekkel. Budapest, 1892—3.)

3. **Thukydides** (*Θουκυδίδης*). A diadalmas persa háborúk után Athén lett a görög műveltség közép-pontjává. Rendkívüli fellendülése anyagi és szellemi téren egy nagy államférfiú nevéhez fűződik, a Perikleséhez. E rövid, de dicsőséges korba esnek a nagy művészi alkotások: az Akropolison a Mnesikles építette Propylaion, az Iktinos és Kallikrates műve a szűzi Athene temploma, a Parthenon, és Pheidiasnak remek szoborművei. A költészetben a dráma, a prózában a történetírás, bölcsélet és szónoklat e korban fejlődnek nagygyá. Az attikai nyelvjárást a gazdag irodalmi használat és Athén szellemi felsőbbisége lassanként az egész művelt görögség irodalmi nyelvévé teszi.

Thukydides, Oloros fia, 460 körül született

Thukydides.

Halimus községben. Előkelő és gazdag athéni családból származott: anyagi ágon a Miltiades családjával, apai ágon a thrák királyokkal volt rokonságban; Thrakiában voltak jövedelmező aranybányái. Bölcsészeti és retorikai kiművelését a híres Anaxagorasnak és a szónoknak, Antiphonnak köszönhette. Elete legnevezetesebb mozzanata az volt, hogy 423-ban egy hajóhaddal kiküldték, hogy Amphipolist a spártai király ellen,

Brasidas ellen, megvédje. E feladatját nem bírta megoldani; honfitársai hazaárulással vádolták e miatt és halálra ítélték. Az ítélet elől önkéntes száműzetésbe ment és húsz évig élt távol Athéntől, valószínűleg nagyobbára Thrakiában, bár alkalmasint Siciliában is megfordult s egy ideig a makedon király udvaránál is tartózkodott. 404-ben visszatérhetett hazájába, de kevéssel rá meghalt, régi adatok szerint orgyilkos kezétől. Athénben temették el, rokonának Kimonnak sírboltjában. Sírfelirata ez volt:

Itt pihen az Oloros fia, Thukydides, Halimusból.

Thukydides műve 8 könyvből áll (a nyolczadik csonka) és a peloponnesosi háború első 21 évének történetét tartalmazza. Már a háború kitörésekor éles szemével észrevette, hogy ez a harc Athénnek élet-halál harcza lesz és feltette magában, hogy eseményeit éber figyelemmel kíséri, történetét megírja és pedig „bizonyosságok, megállapított tények alapján.“ Az I. könyvben bevezetésül kifejti, hogy mért tartja ezt a háborút az eddigieknél fontosabbnak és elmondja a háború okait és pedig úgy az általában hangoztatott, mint a valódi, mélyebben fekvő okokat, a háború megizenését és Athén történetét a persa háborúktól a peloponnesosi háború kitöréséig. A II., III. és IV. könyv a háború első tíz évének történetét foglalja magában az ú. n. Nikias-féle békéig. Az V., VI. és VII. könyvben a háború további éveit, a fegyveres béke idejét és a tragikus végű sicíliai hadjáratot írja le. A VIII. könyvben a dekeleiai háború történetét adja a Kynossema mellett 411-ben történt ütközetig. Az utolsó könyv teljes kidolgozásában a halál gátolta meg, vannak adatok, melyek a nyolczadik könyv szerzőségét nem is neki, hanem leányának tulajdonítják. Az eseményeket az évek rendjében tárgyalja, külön a nyári és külön a téli évszak eseményeit.

Herodotos művével egybevetve, Thukydides története hatalmas haladást mutat. Az előbbi egyszerű regélő, Thukydides oknyomozó történetíró. Nem mendé-mondák, hanem bizonyosságok alapján akarja megírni a harc történetét, melynek nemcsak figyelmes szemlélője volt, hanem a melyben mint államférfiúnak és hadvezérnek tevékeny része is jutott. Az eseményeknek mélyebben fekvő ruzóit kutatja, belevilágít a vezető férfiak lelkébe és oly művet akar alkotni, mely nem múló szórakozást nyújt, hanem fennmarad örökké (*αἰῶνα ἐς αἶσα*). A szereplő személyek jellemét élesen kidomborítja beszédekben: „Úgy beszéltem a szónokokat — úgymond — a mint kellett minden egyesnek mindannyiszor a szóban forgó ügyben nyilatkoznia, hogy szavai menél tárgyhoz illőbbek legyenek s e mellett tartottam magamat a lehető legszorosabban a valósággal elmondott beszéd lényeges tartalmához.“

Nyelvezete tömör és erőteljes, szereti a tartalmas rövidséget; egész előadásán komor hangulat

uralkodik, hazája romlását megható pathossal rajzolja. A római történetírók közül Sallustius őt vette mintául.)

(V. ö. Zsoldos B.: Thuk. ford. bevez. és jegyzetekkel. Budapest. 1888. Szemelv.: Hegedüs J., Szilasi M.)

4. Xenophon (*Ξενοφών*). Xenophon az athéni Ercheia nevű községben született előkelő gazdag családból. Születése évét csak hozzávetőleg lehet meghatározni, alkalmasint 440 körül született. Ő is mint sok nemes ifjú Sokrateshez csatlakozott és a keosi sophistát Prodikost is hallgatta, kinek egy szép allegoriáját — Herakles a válóúton — fenn is tartotta. Mint fiatal ember állítólag részt vett a delioni ütközetben, a hol megsebesült és csak a segítségére siető Sokratesnek köszönhette menekülését. A politikai viszonyok, úgy a hogy azok a peleponnesosi háború után alakultak, az aristokrata érzelmű Xenophonnak nem voltak kedvére, úgy hogy szívesen fogadta egy vendégbarátjának, a boiotiai Proxenosnak meghívását, hogy vegyen részt az ifjabbik Kyrosnak, a persa király öcscsének hadjáratában a kilikek ellen. Xenophon tényleg mint önkéntes résztvevő kísérte Kyrost útjában. Csakhogy Kyros voltaképeni célja az volt, hogy erős görög zsoldos seregével bátyját II. Artaxerxest megfosztja a persa tróntól. Már Babylon közelében volt, mikor a Kunaxa melletti csatában (401) elesett és a vagy 10000 emberből álló görög seregnek a visszatérésre kellett gondolnia. Vezéreit a persák csalárdul elfogták és megölték, úgy hogy a hellén sereg válságos helyzetbe jutott. Ekkor Xenophon volt az, a ki erélyes fellépésével és rábeszélő képességével új bátorságot öntött a kétségbeesett seregbe, tette serkentette s mint a visszavonulók egyik vezére sok küzdelem és fáradalom közepette elvezette a sereget a Fekete-tenger partjaihoz, melyet a sokat szenvedett katonák újjongva üdvözöltek e kiáltással: „A tenger, a tenger!” (*Θάλασσα, θάλασσα!*) Byzantionba érkezve a görög sereg a spartaiak seregéhez csatlakozott, Xenophon maga később Agesilaos spartai királyhoz szegődött és 398 körül visszatért hazájába. Honfitársai őt, mert az athéniak ellenségeinek, a spártaiaknak részére állott volt, mint hazaárulót számüzetéssel sújtották, a spártaiak viszont szolgálatait elismerésül megajándékozták egy falusi jószággal Elisben, Skillus mellett, nem messze Olympiától.

Itt töltötte napjait gazdálkodva és irogatva. A Leuktra melletti ütközet után (371) a győztes thebaiak Xenophont kizavarták birtokából; ekkor Korinthusban telepedett le. Mikor a spártaiak az athéniakkal Thebai ellen szövetkeztek, száműzetését is visszavonták, de Xenophon hazájába vissza nem tért, hanem fia Gryllos az athéniak sorában harczolva Mantinea mellett esett el (362). Xenophon 354 körül halt meg. X

Nagyszámú iratai közül a nevezetesebbek:

Az *Anabasis* (*Κύρου Ἀνάβασις*) 7 könyvben. Nevét a mű első részéről vette, melynek tartalma a görög seregnek Kyrossal való felvonulása a persa király ellen. A mű főrészében azonban annak a stratégiai szempontból nevezetes visszavonulásnak (*κατάβασις*) történetét adja, melynek körültekintő és ügyes vezetése első sorban Xenophon érdeme volt. (Szerénységből, vagy talán mert neve Athénben gyűlölt volt álnév alatt, a syrakusai Themistogenes neve alatt adta ki. A beszédek, melyekkel Xenophon a csüggeteg katonákat tette lelkesíti, az erőteljes szónoklat, melylyel őket Byzantion pusztításától visszatartja, jelei annak, hogy nemcsak az erélyes tettnek, hanem a meggyőző szónak is embere volt.)

Hellén történet, (*Ἑλληνικά*) 7 könyvben. Tartalma szerint e mű Thukydides történetének folytatása. Az elbeszélés fonalát ott veszi fel, a hol Thukydides elhagyta és a 411—362 évek eseményeit beszéli el. De az események okainak lélektani kutatásában, a jellemzés erőteljes voltában Xenophon nem hasonlítható össze nagy elődjével. Előadása egyhangú és itt-ott pongyola; élesen kirí a szerző pártállása, a lakón monarchikus kormányforma feltétlen bámulása és Agesilaos király személyének magasztalása.)

Kyros neveltetése, (*Κύρου παιδεία*) 8 könyvben. A persa birodalom megalapítójának, az idősb Kyrosnak regényes vonásokkal festett élettörténete. Kyrost mint a fejedelem ideálját rajzolja és elmondja, hogy Kyros veleszületett tehetsége, de egyúttal okos nevelés által is a fejedelmek mintaképővé lett. De nem szorítkozik Kyros ifjú éveinek és neveltetésének elbeszélésére, hanem egész élete folyását nyújtja.

Emlékezeteségek Sokratesről (*Ἀπομνημονεύματα Σωκράτους*). Mestere emlékének kel védelmére ezen

emlékiratban, melyben a Sokrates ellen emelt vádakát legjobban úgy gondolja megczáfolni, hogy tárgyilagosan elmondja beszélgetéseit, a melyek mestere vallásossága és a mellett bizonyítanak, hogy Sokrates tanításával csak hasznára volt azoknak, a kikkel társalgott. Főképeni értéke abban áll, hogy mig Platon a párbeszédekben ugyan szintén Sokrates szerepelteti, de szájába sokszor saját bölcséleti eszméit adja, Xenophonnál olyannak ismerjük meg a mestert, a minő valóban volt.

Nagyszámú kisebb művei közül említésre méltók: a Háztartásról szóló, párbeszédés alakban; katonai tudományát értékesítette a Lovas Katonáról szólóban és a Vadászatról is írt.

Xenophon a rokonszenvet, melylyel későbbi korok iránta viseltettek, részben hadvezéri tehetségének és szeretetreméltó egyéniségének, részben bájos stilusának köszöni. Nyelve a tiszta atticismus, előadása egyenletes és folyékony; a régiek stilusának e szépségei miatt attikai múzsának nevezték. Cicero, ki egyetmást fordított műveiből, azt mondja: „Sok hasznos dolgot lehet tanulni Xenophon műveiből, olvassátok hát szorgalmasan.“

A későbbi történetírók művei elvesztek. Nevezetesebbek a kymei Ephoros (400—335), a ki az első egyetemes történetet írta görög nyelven; a chiosi Theopompos (380 körül szül.), a ki Hellenikáiban Thukydides történetét folytatta, Philippikáiban pedig Görögország történetét kapcsolatban Fülöp makedon király történetével tárgyalta. Diodoros és Plutarchos sűrűn használtak e műveket.

b) A bölcsélet.

1. **A természetbölcselők.** A bölcséleti elmélkedés, mely nem elégszik meg avval, hogy a világ alkotását az istenség művének hiszi, hanem a mindenség keletkezésének okait fürkészi, szintén a kisázsiai iónoknál indult meg. Az élénk szellemű kereskedő nép útjaiban megismerkedett Egyiptomnak és Babyloniának ősrégi miveltségével, a hajózás a csillagoknak, a fenséges tenger szabályos árjával apadásával a természet tüneményeinek megfigyelésére szoktatta őket. A miletosi Thales (600 k.), a hét görög bölcs egyike, a mindenség őanyagának a vizet gondolta, mely mozgásával előhossa a létező dolgokat. Egy napfogyatkozás beálltát is előre

meg tudta mondani. Tanítványa **Anaximandros** egy végnélküli elpusztíthatatlan ősanyagot (az *ἄπειρον*-t) tekintette a tünemények alapjának. **Anaximenes**, látván azt, hogy az élet ismertető jele a lehelet, a mindenség őselemének a levegőt gondolta.

A természet tilkainak kutatása a vallásos nézetekre is befolyással volt: tisztultabb fogalmak keletkeztek az istenségről. Ily tisztultabb vallási érzéssel alapított a samosi **Pythagoras** 540 körül az alsó-itáliai Krotonban egy vallásos-erkölcsi szövetkezetet, melynek tagjai erkölcsös életre, kölcsönös barátságra és a tudománynyal való foglalkozásra kötelezték magukat. Pythagoras a mindenségben mindenütt rendet, törvényszerűséget látott, azért nevezte a világot rendnek, kosmosnak. A teremtésben mutatkozó rendet számviszonyok szerint alkotottnak gondolta s arra a gondolatra jutott, hogy a múló tüneményekben a lényeges és maradandó a szám. Tőle származik a lélek halhatatlanságának azon tana, melyet lélekvándorlásnak szokás nevezni.

A tisztult vallás-erkölcsi felfogás lelkes hirdetője volt a kolophonai **Xenophanes** is (580—480. közt), a ki élte nagy részét az alsó-itáliai Elea-ban töltötte (innen az eleai iskola elnevezés). Hevesen kikel a homerosi és hesiodusi istenhit ellen, mert e költők az isteneket erkölcsteleneknek, emberi hibákban leledzőknek rajzolták. Ő azt tanítja, hogy csak egy istenség van, ez istenség pedig a mindenséggel egy és ugyanaz, tehát maga a mindenség. E tant, a pantheismus tanát hirdette verses alakú bölcséleti fejtegetéseiben. Tanítványa **Parmenides** különbséget tett az ész (*λόγος*) és az érzékek közt; az igazság megismerésére csak az ész vezethet, az érzékek csalékonyak.

Az 5-dik század bölcselői közt a homályos stilusu ephesosi **Herakleitos** azt tanította, hogy a mindenség folytonos változásban, átalakulásban van (*πάντα ῥεῖ*). Példával ezt úgy szokta magyarázni, hogy senki ugyanabban a folyóban kétszer nem fürdhetik. Őselemnek, melybe minden visszatér, a tüzet tartotta.

Az akragasi **Empedokles** volt hirdetője annak a hosszú századokon át népszerű tannak, hogy a mindenség négy elemből alakult, a tűzből, vízből, levegőből és földből. Ez elemeket két őserő, a Szeretet és Gyűlölet, hozza mozgásba.

Leukippos (500 körül) a mindenséget lényegileg egyenlő, csak alakjukra nézve különböző, végtelenül apró s így oszthatatlan (*ἄτοιμα ὄντῃα*) őszanyagokból, az atomokból származtatta. Tanát az abderai **Demokritos** a lélekre is átvitte. Szerinte a lélek a legfinomabb és legmozgékonyabb atomokból áll, a boldogság pedig ezen atomok csendes és harmonikus mozgásától függ. Tehát törekedni kell a szenvedélyektől ment lelki derűltségre. Ezért nevető bölcsésznek hívták.

Az atomistákkal szemben a klazomenai **Anaxagoras** (500—428.) lényegileg különböző végtelen sok ősmagot (*στέφανον*) tételez fel; e magvakba rendet egy alkotó szellem hozott (a *νοῦς*). A csillagászattal is foglalkozott és azt tanította, hogy a nap, hold és csillagok tüzes gömbök, melyek az őszanyagok forgásakor a földtől elváltak. Perikles korában Athénben tartózkodott; de tanai miatt atheismussal vádolták és száműzték.

2. **A sophisták.** A nagyszerű szellemi fellendülésben Perikles korában a bölceleti és szónoki tanulmányok Athénben is virágzásnak indultak, a művelteket általában élénk tudásvágy szállotta meg. De a bölcelet eddigelé a legellentéteesebb nézeteket hozta forgalomba, a nélkül, hogy a mindenség nagy problémáit meg tudta volna fejteni. Ez időben léptek fel a sophisták, bölcelettanítók, nagy műveltségű és a szónoklatban gyakorlott emberek, a kik általában tagadták az objectiv tudás lehetőségét és azt hangoztatták, hogy minden dolog olyan, a minőnek azt az ember egyéni felfogása szerint tartja. A sophisták városról városra jártak és terjesztették erkölcsi tekintetben veszedelmes tanaikat. A kiválóbb sophisták közül megemlítjük Protagorast, az ékesszólás mesterét Gorgiast és Prodikost. E bölcselők áligazságaival szállott szembe éles elméjének, nemes szívének egész erejével Sokrates.

3. **Sokrates.** (*Σωκράτης*). 469-ben született, atyja szobrász volt és ő is e mesterséget tanulta, de egész életét egy feladatnak szentelte, az igazság megismerésének és minden balvélemény ellen való harcznak. A természetbölcselőkkel szemben a külső világról a figyelmet a gondolkodó alanyra, az emberre fordította és azt hangoztatta, hogy az ember első feladata az önismeret (*γνώθι σεαυτὸν*). Ezen önmegfigyelésben azon eredményre jut, hogy senki sem

teszi a rosszat készakarva, hanem azért, mert nem tudja a helyeset. Tehát az erény tudáson alapszik és mert tudás, tanítható is. Így lett ő megalapítója az erkölcstannak, etikának. Hogy pedig tudjuk, mi a jó, mi a rossz, igyekeznünk kell minden dologról helyes fogalmakat szerezni. Ez vezette őt a definitiók megalkotására s így lett ő megalapítója a logikának.

Legszívesebben a fiatalsággal érintkezett és ügyes kérdéseivel igyekezett a vele társalkodókat arra vezetni, hogy mindenről helyes fogalmakat alkossanak maguknak. Ő maga ilyenkor finom iróniával a tudatlannak és felvilágosítást kérőnek tetette magát.

Már hetvenedik évében járt, mikor ellenségei azon vádat emelték ellene, hogy idegen isteneket tisztel és hogy megrontója az ifjuságnak. Az első vád arra volt alapítva, hogy Sokrates szerette hangoztatni, hogy szívében néha-néha megcsendül egy belső szózat, a daimonion, mely visszatartja őt, ha tudatlanul is valami helytelent akarna tenni. Teljes nyugalommal nézett a pör elé és a halálos ítéletet is, melyet elfogult bírái reá kimondtak a bölcs nyugalomával fogadta. Barátai mindent megtettek, hogy a börtönből szökésre csábítsák, de ő a szökést erkölcstelennek tartotta és nem hallgatott szavukra. Utolsó óráiban a lélek halhatatlanságáról beszélt híveivel és aztán nyugodtan kiürítette a méregpoharat. (399.)

Sokrates maga nem irt semmit. Tanításait azonban ismerjük két tanítványának Xenophonnak és Platonnak irataiból.

4. **A Sokratikusok.** Sokrates tanítványai közül a mester tanainak tovább fejlesztésével bölcséleti irányzatokat alapítottak: Aristippos, Antisthenes és Eukleides.

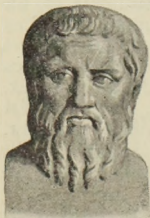
A kyrenei **Aristippos** mesterében a megrendíthetetlen lelki egyensúlyt bámulta és azt tanította, hogy a bölcsélet a boldogságról szóló tan. Az egyedüli jó az élvezet (*ήδονή*, innen irányzatának neve: hedonismus); ez az emberi törekvés végcélja. De nem az érzéki élvezetek szószólója volt, hanem azt hirdette, hogy a helyes élvezést csak a helyes belátás teszi lehetővé. Ez óvja az embert a szenvedélyektől s megtanít arra, hogyan kell minden kínátkozó jót okosan élvezni és minden helyzetben a lélek nyugodt derűtségét megtartani. E tant Epikuros fejlesztette tovább.

Az athéni **Antisthenes** is Sokrates erkölcstanára

építette rendszerét. Szerinte az erény az egyedüli jó, az ember célja az erényes élet. Az érzéki élvezetek, a gazdagság, dicsőség csak elvonják az embert az erénytől, úgy hogy ezek csábításainak elient kell állani. Gazdag államban, gazdag házban az erény nem lakozik, ezt csak a legnagyobb igénytelenséggel lehet megnyerni. Követői azonban ezen elveket a túlságba vitték és igénytelenségükkel életmódjukban és külső megjelenésükben valósággal tüntettek. Iskolája híveit talán e miatt hívták cynikusoknak. Leghíresebb tanítványa a furcsaságairól ismeretes sinopei Diogenes. Tanát a stoikusok fejlesztették tovább.

A megarai **Eukleides** (400 k.) a sokratesi vitakozást, az eristikát, fejlesztette tovább.)

5. **Platon.** (*Πλάτων*). 427—347. Eredetileg Aristokles volt a neve, a Platon nevet széles homlokától kapta.

Platon.

Előkelő családból származott, anyai ágon a Solon családjával volt rokonságban. Ifjúkorában költészettel foglalkozott, de mikor húsz éves korában megismerkedett Sokratessel, elégette verseit és teljesen a bölcsélet tanulásának adta magát. Mestere halála után hosszabb utazásokat tett Alsó-Itáliába, a hol a pythagoreus Archytast hallgatta és Egyiptomba. Syrakusai ura, az idősb Dionysios is meghívta, de barátság köztük nem fejlődött. Visszatért

Athénbe és egy gymnasiumot alapított, melyben bölcséletet tanított. A kert, melyben gymnasiuma volt, egy attikai herosnak Akademosnak volt szentelve, innen nevezték el Platon iskoláját Akadémiának. Még kétszer megfordult Syrakusaiban az ifjabb Dionysios udvarában 367-ben és 361-ben. Ezentúl otthon maradt és folytatta tanítói és írói működését. Nyolczvan éves korában halt meg 347-ben Kr. e. X

Sokrates hallgatói közül kétségkívül Platon az, a ki legmélyebben behatolt mestere szellemébe, a kinek műveiben halhatatlan emléket emelt. Mestere tanait azonban sok tekintetben módosította és továbbfejlesztette. Műveiben, melyek teljesen reánk maradtak, sőt neve alatt olyanok is, melyekre nézve kétséges Platon szerzősége, nagyobbára mesterét szerepelteti és a dialogikus formát használja. A párbe-

szédes alak nála nem külsőség, hanem lényegesen hozzátartozik mestere tanítási módjának jellemzéséhez: a gondolatok a beszélők közös szellemi munkájában, eszmecseréjében érlelődnek meg. Drámai elevenséggel és a személyek finom jellemzésével vannak megalkotva s arról tanúskodnak, hogy Platon erős költői tehetség is volt.

Művei három főcsoportba oszthatók: a) melyekben Sokrates erkölctanát ismerteti; b) melyekben saját bölceleti tanait fejtegeti; c) melyekben az ideális állam képét rajzolja.

Az első csoportba tartozók közül a nevezetesebbek:

a) *Euthyphron*. Sokrates Euthyphronnal, egy pappal való beszélgetésében finom iróniával mutatja meg, hogy mily zavaros fogalma van a legtöbb embernek az igazi vallásosság mivoltáról.

Apologia. Sokrates védőbeszéde bírái előtt. Szabad átdolgozása annak a beszédnek, melyet a mester pöre tárgyalásakor mondott.

Kriton. A mestert elítéltetése után barátai, első sorban Kriton, a börtönből ki akarják szabadítani. De Sokrates kifejti, hogy szökése erkölctelenség volna, vétség az állam törvényei ellen, melyeknek oltalma alatt állott egész hosszú életén. Egy boldog másvilági élet reményében megnyugszik isten akaratában.

Protagoras. A híres aberai sophistával folytatott beszélgetése azon kérdés fölött, tanítható-e az erény.

Theaitetos. A tudás fogalmának kifejtése.

A második csoportba tartoznak:

Gorgias. Az ékesszólástan nagymesterével Gorgiással arról vitatkozik Sokrates, hogy az igazi bölcelet, mely az erényre tanít, fölötte áll a sophistának, mely ugyan szónoki ügyességre, de helytelen életelvekre oktat.)

b) *Symposion*. Agathon tragikai díjat nyert 416-ban; ennek örömére lakomát ad. E lakomán beszédthémául kitűzik a kérdést, mi a szeretet. A résztvevők sorban kifejtik nézeteiket, utoljára maga a mester. A szeretetet a folytonos boldogság birtoka után való vágnak, a szép és jó után való törekvésnek mondja. Ekkor érkezik a mulatók közé az ifjú Alkibiades, a ki a bortól felhevülve lelkes szavakkal jellemzi Sokratest.

Phaidon. Sokrates utolsó óráit írja le. Ott

vannak oldalán hűséges barátai, köztük Phaidon is. A mester élete végső óráiban a lélek halhatatlanságáról elmélkedik. Meghatóan van leírva a mű végén a jelenet, mikor a mester nyugodtan kiiszsa a méregpoharat és míg teste lassanként elhidegül, még vigasztalja zokogó híveit.

c) A harmadik csoportba tartozik az a nagyszerű kép, melyet az ideális államról rajzol, a *Politeia* és a *Törvényekről* szóló mű. Az állam feladata, hogy polgárait az erény által boldogságra vezesse. Az erényre a bölcsészet tanít, tehát az ideális államban a vezető szerep a bölcselőket illeti. A költőket, mint a kik helytelen fogalmakat terjesztenek, államban nem tűri meg. Állami rendszere aristokratikus színezetű, a köznéppel nem igen törődik.

Platon bölcséleti rendszerében főjelentősége van az ideákról szóló tanának. Szerinte a fogalom nem valami elvont, abstract dolog, hanem minthogy csak a valóban létező ismerhető meg, az érzéki dolgokban megismert fogalom az, a mi valóban létezik; az érzéki dolgoknak nincs reális létük, ezek csak képei, képmásai a valóban létező fogalomnak, az ideának (*ἰδέα* v. *εἶδος*). A tűnő mulékony érzéki világgal szembeállít egy eszmei világot, melynek amaz halvány képe. Az ideák világát a gondolkozással (*νόησις*), a tünemények világát érzéki szerveinkkel (*αἰσθησις*) veszszük észre. Amannak eredménye a tudás (*ἐπιστήμη*), emezé a nézet (*δόξα*). A legökéletesebb idea az isten fogalma.

(V. ö. Sebestyén: A gör. gondolk. kezdetei Thales-től Sokratesig. Fil. írók tára 14. Platon vál. művei. Ford. Péterfy J. Fil. írók tára 10, Euth. Apol. Krit. Phaidon. Ford. Gyomlay Gy. Fil. írók tára 11, u. ezen párbeszédet és a Theaitetost ford. Simon J. S. Budapest 1899.) ×

6. **Aristoteles** (*Ἀριστοτέλης*). Stageirában, Thrákiának egy görög gyarmatvárosában született 384-ben Kr. e. Fia volt Nikomachosnak, a ki II. Amyntas makedon királynak, Fülöp atyjának orvosa volt. Korán árvaságra jutott és tizenhét éves korában Athénbe került, a hol a bölcséletben Platon, az ékes-szólásban Isokrates lett a mestere. Húsz évi tartózkodás után elhagyta Athént s egy barátjánál Hermeiasnál élt Atarneusban Kis-Ázsiában. Ennek unokahugát Pythiaszt feleségül is vette. Tudományosságának már nagy volt a híre, mikor 343-ban Fülöp király fiának a 13 éves Sándornak nevelését ő reá

bízta. A makedon udvarban nyolcz évet töltött, a király nagyrabecsülte őt és bőkezűen pártolta tudományos kutatásaiban. Mikor Sándor ázsiai útjára indult, visszatért Athénbe és egy gymnasiumban, mely az Apollon Lykeios templomával volt kapcsolatban iskolát nyitott (innen a Lykeion = Lyceum név). Itt ő a gymnasium árnyékos fasoraiban (*περίπατος*) sétálva tanította hallgatóit, e sétaközben való tanításról nevezik iskoláját peripatetikusnak. Tanítása kétféle volt: válogatott tanítványoknak szánt ú. n. esoterikus, és tágasabb körnek szánt népszerű ú. n. exoterikus. Nagy Sándor halála után (323) Aristoteles a makedon házhoz való viszonya miatt mindenféle zaklatásnak volt kitéve; hogy ezektől meneküljön az euboiai Chalkisba költözött, a hol a következő év őszén (322-ben) meghalt.

Aristoteles a világirodalomnak legegységesebb szelleme. Hatalmas tehetsége átölelte az emberi tudás egész tágas körét; ő állapította meg a tudományoknak azt a rendszerét, mely a következő századokban alapját képezte minden tudományosságnak, az ő tudományos tekintélye uralkodó volt az egész keresztény középkorban és még az araboknál is a 8-ik és 9-ik században az ő művein indul meg a bölcséleti kutatás.

A bölcséletben a tapasztalati tudásnak sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított mint mestere Platon, a kinek az ideákról szóló tanát elvetette.

A tüneményeknek lényegét magukban a tüneményekben kereste, szerinte nem a fogalom a valóban létező, hanem az egyed. Így ő megalapítója az empirikus kutatásnak, mely a tünemények sokféleségében az egyező vonásokat, a lényegeset keresi és a tünemények hosszú sorozatából igyekszik az általános igazságot megtalálni.

Népszerű iratai nagyjából elvesztek. Fennmaradt tudományos művei négy csoportba oszthatók; nagy számú iratai közül csak a főbbeket említjük.

Logikai művek. Későbbi tanítványai mesterük logikai műveire az összefoglaló „Organon“ címet használták (*ὄργανον*-eszköz) mert ezek a tudományos kutatás eszközéről szólnak. Ide tartoznak a Kategóriák, a megismerés alapfogalmai, (lényeg, nagyság, minőség, állapot stb.), az Analytika, a következtetésekről, bizonyításokról és meghatározásokról, a Topika, általános szempontok arra nézve, hol lehetők fel a bizonyító okok.

Természettudomány. Ide tartozik a Physika, a természet általános törvényeiről, a Meteorologia, a légtüneményekről. A természetrajz köréből: Az Állatokról 10 könyv (eredetileg 50), érdekes állatok leírása; továbbá az állatok szerveinek rendszere, az állatok keletkezése.

Bölcsészet. Az Első Bölcsészet, melyben Platon ideológiájával szemben kifejti saját rendszerét. Későbbi kiadásokban véletlenül a Physika mögé került, innen a neve Metaphysika.

Erkölcstan és politika. Az erkölcstani művek közül nevezetes a fiához Nikomachoshoz intézett ethika. Az erkölcstan nála a legfőbb jóról szóló tan, mely arra tanít, hogyan juthat el az ember a boldogsághoz.

Politikája (8. k.) az állam céljáról és különböző formáiról értekezik. Szerinte az ember társasuló lény (*ζῷον πολιτικόν*), a kinek az állam intézményei szerint kell élnie és egyéniségét érvényesítenie. Három helyes alkotmányt ismer: a monarchiát, az aristokrátiát és a demokrátiát; ezeknek elfajulásai a tyrannis, az oligarchia és az ochlokratia. Elméletben a legjobb kormányformának a monarchiát tartja.

Elvesztett Politeiajában 158 görög és barbár állam alkotmánytörténetét állította össze. 1891-ben az egyiptomi papyrusleletek közt akadtak egy töredékre, mely az Atheni Alkotmányt (*Ἀθηναίων πολιτεία*) tartalmazza. Szövegét az angol Kenyon adta ki. Az athéni alkotmány változásait adja a harmincz zsarnok bukásáig és annak állapotját az író korában. Bár ellentétes vélemények is merültek fel, nagyobbára Aristoteles művének tartják az Athenaiion Politeiát, mely alkotmánytörténeti tekintetben igen becses.

A művészetek theóriája. A szónoklattan elméletét tárgyalja Rhetorikája 3 könyvben, a költészettenét, és pedig az epikus és drámai költészet törvényeit a Poetika, melynek csak első fele maradt ránk.

Aristoteles műveinek becse első sorban tárgyi. Mindent felölelő tudásával, kritikai elrendezésével nemcsak a tudományok első teljes encyclopaediáját adta, hanem egyes tudományágaknak ő a megalapítója és rendszerbe foglalója. Stilusában, mely messze mögötte áll a Platon művészi előadásának, első sorban világosságra és szabatoságra törekszik és csak ritkán szól emelkedettebb, lendületesebb

hangon. Hatása a következő korokra mély és tartós volt: a középkor scholastikus tudománya az ő műveinek latin átdolgozásain alapúlt, az arabok philosophiáját az ő műveivel való megismerkedés indítja meg. Tekintélye egyes tudományágakban, mint például a Logikában, máig megdöntetlen.

Iskoláját és könyvtárát legkedvesebb tanítványára a lesbosi Theophrastosra (374—286.) bízta, a ki különösen a növénytan terén tűnt ki. Az ő neve alatt maradt reánk 30 rövid erkölcsi jellemrajz, melyekben éles megfigyeléssel rajzol emberi gyarlóságokat.

(V. ö. Haberern: Ar. Politikája, 1869.; Ethikája 1873. Geréb: Ar. Poetikája O. K. 757—8., Alexander B. Szemelvények Pl. és Arist.-ből. Theophrastos jellemrajzai, ford. Hunfalvy János, O. K. 258.)

c) A szónoklat.

1. **A szónoklat kezdetei.** A közlékeny görögöknek természetadta hajlamuk és tehetségük volt az ékesszólás iránt. Már Homerosnál is azt látjuk, hogy a derék férfi egyaránt vitéz a harcban és okosan beszélő a tanácsban. A demokratikus állami élet fejlődésével természetesen a szónoklat is virágzásnak indult, az államférfiúi pálya egyik szükségessége a szónoklatban való jártasság. Themistokles és Perikles nemcsak kiváló államférfiak, hanem kitűnő szónokok is voltak. A sophisták fellépése és tanítása óta Athénben a mívelt ifjak mind szónoki tanulmányokat is folytattak, melyek előkészületül szolgáltak a nyilvános pályára. A szónoklat elmélete először a sicíliai görögöknél alakul, innen terjesztik a sophisták, különösen Gorgias, a ki hosszasan tanított Athénben is.

2. **A szónoklat nemei.** A görögök és utánuk a rómaiak is a szónoklatnak három főnemét különböztették meg: a) a tanácskozó beszédet, (*γένος συμβουλευτικόν*, genus deliberativum), népgyűlések és tanácsgyűlésekben; b) a törvényszéki beszédet (*γένος δικαστικόν*, genus iudiciale) és c) az alkalmi beszédet (*γένος επίδεικτικόν*, genus demonstrativum).

3. **Az attikai tíz szónok.** A szónoklat Athénben akkor érte el virágzása tetőpontját Demosthenesben, mikor az elgyengült demokratia végső harcokat folytatott az erőteljesen fejlődő és terjeszkedő makedon hatalom ellen. Az alexandriai grammatikusok az attikai szónokok közül tízet jelöltek meg mintá-

szerűnek: Antiphont, Andokidest, Lysias, Isokratest, Isaiost, Lykurgost, Aischinest, Demosthenest, Hyperidest és Deinarchost.

Antiphon (*Ἀντιφῶν*). 480—411. Politikai pártállására nézve ellensége volt a demokratikus köztársaságnak, úgy a hogy az Perikles alatt alakult. Részt is vett azon mozgalomban, mely 411-ben a demokrata uralom helyébe az oligarchikus négyszázak tanácsát tette. Ennek bukása után hazaáru-lással vádolták és halálra ítélték. A szónoklat tanításával és elméletével foglalkozott és ő volt az első, ki megrendelésre törvényszéki beszédeket irt mások számára. 15 beszédje jutott ránk, köztük olyanok is, melyek csak szónoki gyakorlatok, az ú. n. tetralogiák, négy együvé tartozó beszéd, melyek a vádat, védelmet, választ (replika) és viszonzválaszt tartalmazták. Beszédeit az ósdi egyszerűség jellemzi.

Andokides (*Ἀνδοκίδης*) 440 körül született. Nevezetes szerepe volt abban a bűnpörben, melyet a Hermes szobrok megcsonkítása miatt 415-ben indítottak: ő árulta el az aristokrata párthoz tartozó tetteseket. Bár e miatt amnestiát kapott, Athénben nem volt maradása. Négy beszédje maradt ránk tiszta, de köznapi és kevésbé emelkedett nyelvezettel.

Lysias (*Λυσίας*). 459—380. Syrakusai ember, a ki Perikles meghívására telepedett meg Athénben. Mint idegen a politikai életben részt nem vehetett, hanem mások számára irt törvényszéki beszédeket, Saját ügyében csak egyszer lépett fel Eratosthenes ellen, a ki okozója volt annak, hogy a 30 zsarnok idejében vagyonát elkobozták. Beszédei közül 33 jutott reánk, a tiszta attikai stilus remekei, melyekben a szónok pontosan alkalmazkodik megrendelőinek jelleméhez. A keresetlen egyszerűség és világosság jellemzik stilusát.

Isokrates (*Ἰσοκράτης*). 436—338. Tanítványa volt a leghíresebb sophistáknak Protagorasnak, Gorgiasnak, később Sokratesnek is és a szónoklattanban mestere volt a legnagyobb szónokoknak és államférfiaknak. Gyenge hangja miatt nyilvánosan fel nem lépett, hanem a szónoklat tanítására és szónoki beszédek kidolgozására szorítkozott. A Chaironeia melletti csata után önkéntes éhhalállal múlt ki.

Az állami életre olvasásra szánt nagyszabású beszédeivel — melyek tartalmuk szerint politikai értekezések vagy röpiratok, akart befolyást gyakorolni. A panegyrikosban, ünnepi gyülekezetnek

szánt beszédben, Athénnek az egész nemzet körül szerzett érdemeinek magasztalásával igyekszik hatni Spartára a béke érdekében. E beszéden állítólag több mint tíz éven át dolgozott. Az areopagitikosban a régi jó idöket dicsöiti és kifejti, hogy Athén romlásának oka, hogy az areopagos törvényszékének hatáskörét csorbitották. Athént dicsöiti utolsó beszédjében a panathenaikosban is. A legnagyobb múgond, az előadásnak fénye és gazdagsága, szépen megalkotott körmondatainak rhythmikus jóhangzása, ragyogó képek és hasonlatok alkalmazása jellemzik előadását. Az attikai szónoklat további fejlődésére neki volt legnagyobb hatása.

Isaios (*Ἰσαῖος*) 400—340 körül élt, az euboiai Chalkisból került Athénbe, tanítványa Sokratesnek és tanítója Demosthenesnek. Beszédei közül 11 maradt ránk, törvényszéki beszédek örökösödési ügyekben, melyek tárgyi szempontból fontosak. A bizonyításban való ügyességével tűnt ki.

Lykurgos (*Λυκούργος*) 390—328 körül. Ősrégi papi családból származott és nagy érdemeket szerzett magának Athén pénzügyeinek rendezésében. Mint az állami kincstár kezelője nagyszerű építkezéseket létesített, megépíttette a versenypályát, a stadiont, helyreállíttatta a gymnasiumot a Lykeionban, befejezte a Dionysos színház építését, melyet Perikles kezdett meg. Mint pap a puritán erkölcsök őrizője, a ki kérlelhetetlen szigorúsággal vádolja azokat, a kik vallásos vagy hazafias kötelességeik ellen vétettek. Egy beszédje maradt fenn: Leokrates ellen. Ezt hazaárulással vádolja, mert a Chaironeia melletti csata után hamarosan elhagyta a várost, hogy személyét és vagyonát biztonságba vigye. Erkölcsi szigorúsága és vallásos érzülete több bámulót szerzett Lykurgosnak mint szónoki képességei. Melanchthon, a ki beszédjét 1545 ben Wittenbergben kiadta, az iskolában olvasandó irók közé sorozta őt.

Aischines (*Ἀσχινης*). 389—314. Atyja a peloponnesosi háború alatt elszegényedett, úgy hogy fainak a maguk emberségéből kellett megélniök. Felserdülve Aischines az állam szolgálatába lépett mint irnok, a mellett költészettel és színészkedéssel is foglalkozott. Az állami szolgálatban kitüntette magát és feltűnt szónoki képességeivel; 347-ben tagja annak a követségnek, mely makedon Fülöppel tárgyal a béke ügyében. Fülöp megnyerte őt terveinek, a miért Demosthenes és Timarchos porbe fog-

ták, de Aischines viszonvadjával Timarchos ellen lett a győztes. Ez óta ő Athénben a békepárt főembere, míg Demosthenes minden erejével a békepolitika ellen küzd. Másodszor is megtámadta a hűtlen követség miatt, de ismét eredménytelenül.

Midőn a Chaironeia melletti csata után Ktesiphon indítványt tett arra nézve, hogy Demosthenest az állam érdekében tett szolgálataiért koszorúval kell megtisztelni, Aischines ezen indítvány ellen lépett fel Ktesiphon ellen intézett beszédjével. Ezt maga Demosthenes képviselte a koszorúról (*περὶ στεφάνου*) mondott nagy beszédjével. A pört csak 330-ban tárgyalták; veresége után Aischines önkéntes száműzetésbe ment Rhodosba, a hol rhetoriskolát tartott.

314-ben halt meg Samosban. Három kiváló beszédjét a Timarchos ellenit, a hűtlen követségről szóló, és a Ktesiphon ellen mondottat az ókor Aischines három gráciájának nevezte; szónoki erőt és lendületet, gazdagságot a gondolatokban és előadásbeli ügyességet mutatnak.

Demosthenes (*Δημοσθένης*). 384-ben született Athénben. Atyját, a ki jó módú fegyvergyáros volt, korán elvesztette, gyámjai hűtelenül kezelték vagyonát, mi miatt a serdülő ifjú szónoki tanulmányokat folytatott Isaiosnál, hogy majdan gyámjait beperelhesse és örökségét visszaszerezze. De csak vagyona

Demosthenes.

romjait sikerült visszakapnia, úgy hogy ő is abból élt, hogy mások számára törvényszéki beszédeket írt. Állami ügyekben tartott első szónoklataival kudarczot vallott, de ez őt csak arra indította, hogy bámulatos akaraterővel és kitartással leküzdje természetes fogyatkozásait, nehéz nyelvét, rövid lélekzetét; el is érte csakhamar azt, hogy a legkiválóbb szónok hírébe jutott. A fenyegető makedon hatalom ellen 351-ben mondta első ú. n. philippikáját. A következő években három beszédben arra akarta

bírni polgártársait, hogy a Fülöp királytól zaklatott Olynthos városának segítségére legyenek. Olynthos bukása után békealkudozások voltak, a követségnek tagjai közt volt Aischines és Demosthenes is. Midőn később Fülöp a peloponnesosi államok viszálykodásaiba is bele kezdett avatkozni, mondta második philippikáját. Lelkes szóvivője ő a nemzeti függetlenség eszméjének és mindent megmozgat, hogy polgártársait a veszély nagyságára figyelmeztesse és bátor ellenállásra buzdítsa. 341-ben mondott harmadik philippikájának megvan az a hatása, hogy az athéniek hadat izennek Fülöpnek. Egyes hadi sikereket el is érnek, de 338-ban a Chaironeia melletti ütközetben, melyben Demosthenes is vitézül harczolt, végkép porba dől Görögország szabadsága.

E gyásznap után a nép azzal tisztelte meg Demosthenest, hogy reá bízta az elesettek fölött tartandó halotti beszédet és Ktesiphon indítványt tett, hogy érdemeiért arany koszorúval tüntessék ki. Aischines ennek ellene szegült, de a perben, melyet csak 330-ban tárgyaltak a Koszorúról mondott nagy beszédjével Demosthenes lett a győztes. Később azonban ellenségei azt a vádat emelték ellene, hogy Harpalostól, Nagy Sándor kincstárnokától megvesztegettette magát és a polgárok nagy pénzbírságra ítélték. Minthogy ezt nem bírta megfizetni, börtönbe került, a honnan szökéssel menekült. Nagy Sándor halála után a görögök elérkezettnek hitték az időt, hogy szabadságukért fegyvert fogjanak; ekkor Demosthenest is visszahívták. De a makedonok győztek, vezérük Antipater elől Demosthenes a közeli Kalauria szigetére menekült, a hol üldözői már-már utólérték, mikor Demosthenes megmérgezte magát 322-ben. 280-ban Athénben emléket állítottak neki e felirattal:

Lett csak vón' oly erőd, Démosthén, mint akarásod,
Nem túrné uraként a görög a makedont!

Neve alatt 61 beszéd jutott reánk, ezek közül azonban a kritika többet elvitat tőle. Az ókor egybehangzó véleménye őt tekinti a szónoklat legnagyobb mesterének (v. ö. Quintilianus Inst. X. 76. longe princeps fuit ac paene lex orandi). Nemes hévvel, lelke egész erejével szolgálja hazája szabadságának ügyét politikai tevékenységében, beszédeiben egyaránt. Szenvedélyes hangon igyekszik felrázni honfitársait tétlenségükből és feléleszteni bennük a szabadság-

nak azt a szeretetét, mely Athént nagygyá tette volt. A gondolatok erkölcsi ereje és mélysége nála egyesül a legnagyobb műgonddal. A stilus tisztaságára és jóhangzására oly pontosan ügyel, hogy gondosan kerül a rövid szótagok egymásra következését és magánhangzóra végződő szó után az ilyennel kezdődő szót. De e műgond mellett előadásában nyoma sincs a mesterkéeltségnek, még a szenvedélyes pathosban is megtartja a kellő mértéket és keretlenséget.

Hyperides (Ἵπερίδης). Született 3·8 körül. Demosthenessel együtt küzdött nemzete függetlenségéért. A szerencsétlen kimenetelű felkelés után, melyet a görög államok N. Sándor halála után megkísérlettek, neki is futnia kellett, de kézrekerült és Antipater kivágatta nyelvét és megölette 322-ben. Beszédeiből a jelen század közepéig csak töredékek voltak ismeretese, bár Mátyás király könyvtárában állítólag még meg voltak teljes beszédei. 1847-ben találtak Egyiptomban papyrusokat, melyek három beszédjének töredékeit és egy teljes beszédet tartalmaznak.

Deinarchos (Δειναρχος). Korinthosi ember volt, 361-ben született. Athénben törvényszéki beszédek írásával foglalkozott. Később mint a makedon párt híve nagy vagyona telt szert. Három beszédje maradt reánk, melyek Demosthenes megvesztegetési pörére vonatkoznak. Bár Demosthenesnek ellene, stilusának szenvedélyes voltában egyúttal utánzója is.

(V. ö. Szabó J.: Isokrates négy beszédje. 1846. Fináczy: Lykurgos beszéde. 1893. Gyomlay: Demosthenes beszédei. 1896.)

II. RÉSZ.

*A hellenismus kora.**A) Az alexandriai korszak.*

Nagy Sándor halálától Augustuséig (323. Kr. e.
— 14. Kr. u.)

Általános jellemzés. A világbirodalom, melyet Nagy Sándor alapított s melyben a görög nyelvet tette állami nyelvvé, halála után csakhamar feloszlott. A világbirodalom romjain kisebb hellenistikus államok keletkeztek, melyek közül különösen Egyiptomban a Ptolemaeusok alatt és Pergamonban az Attalusok uralma alatt virágzik tovább a görög irodalom. A műveltségnek új középpontjaivá lesznek Alexandria és Pergamon. Az irodalmi tevékenység itt első sorban a klasszikus irodalom kincseinek összegyűjtésére és rendezésére irányul; tudományos irodalom fejlődik, mely még a költészetben is érezteti hatását; a költők is nagyobbára tudósok, a kik tudományos készültségük gazdag voltát fitogtatják költeményeikben.

Az alexandriai könyvtár volt a görög irodalom első és legteljesebb kincsesháza, a melynek számára megszerezték a leghitelesebb példányokat és nagy gonddal lemásoltatták papyrusra. A tudós könyvtárosok aztán a roppant anyagot kritikailag rendezték, a műveket könyvekre osztották fel és lajstromozták. Mikor Kallimachos volt a könyvtáros, már vagy 500,000 kötet volt elrendezve; utódja a byzantion-i Aristophanes e katalógus alapján válogatta ki az egyes műfajokra zsinórmértékül — kanonul — szolgáló remekműveket. Ugyancsak a Ptolemaeusok alapították a Museiont, egy diszes oszlopcsarnokokkal ellátott épületet, hol a fejedelem bőkezűségéből tudósok tudományos kutatásokkal és vitaközásokkal töltötték idejüket.

Pergamon Attalos király utódai alatt kel versenyre Alexandriával. Fia Eumenes (197—159. Kr.e.) nagyszerű könyvtárt alapít. Minthogy a Ptolemaeusok

a papyrus kivitelét megtiltották, kitaláltak állatbőr-ből készített új íróanyagot, a pergament. Legkiválóbb tudósa Pergamonnak a stoikus iskola híve Krates, Mallosból, a ki hosszabb ideig Rómában is tartózkodott és a kinek nagy része van abban, hogy a görög tudományok iránt való érdeklődés Rómában annyira elterjedett. A pergamoni könyvtárt Antonius Cleopátrának ajándékozta, mikor az alexandriait Caesar katonái felgyújtották.

1. Költészet.

Epos. Az epos terén a rhodosi Apollonios túnt ki (220. k.) Argonautika című eposában homerosi nyelven az Argonautáknak az arany gyapjú megszerzésére tett útját énekelte meg. A krétai Rhianos a második messenei háborúról történeti hőskölteményt írt, melyet utóbb Pausánias történeti forrásként használt. A kilikiai Sólóiból való Aratos egy csillagászati tankölteményt írt az égi tűneményekről (Phainomena) 1154 hexameterben. A mű utolsó része az égi jelekről (Diosemeiai) szól; ezt Cicero fordításában is bírjuk. A kolophonni Nikandros tankölteményét az Átváltozásokat Ovidius utánozta Metamorphosisaiban.

Elegia. Az elegia az a műfaj, valamint a kis terjedelmű elbeszélő költemény, az epyllion, és az epigramma, melyet a tudós alexandriai költők (docti poetae) előszeretettel mívelnek. Az elegiában a kevésbé ismert mythosokat szeretik feldolgozni, a mint hogy ők első sorban a tudományosan mívelt közönségnek írnak. Az elegiának az alexandriai költők által módosított faja az, melyet a latin elegikusok Tibullus, Propertius, Ovidius utánoztak.

Philetas (340 - 280.) Kos szigetéről, egy kis epyllionban a „Hermes“-ben, Odysseusnak egy szerelmi kalandját írta meg a szelek királyának Aiolosnak leányával. Elégiái nagyobbára szerelmi költemények voltak.

Kallimachos (300—240). az alexandriai könyvtár könyvtárosa volt, a ki különösen a városok, ünnepek és szertartások eredetét kutatta és dolgozta fel egy elegia gyűjteményben, az „Aitia“ címűben. Ezt utánozta Ovidius Fasti-jában, a melyben a római ünnepek eredetét írja meg. Hat elégiája és vagy 60 epigrammája maradt reánk.

Epigramma. Az epigrammának, melynek Simonides adott művészi formát, minden időben számos

mívelője akadt. Idővel jelentése is bővült: mindenféle tartalmú alkalmi költeménynyé vált, mely valamely jó ötletet, csattanós gondolatot, esetleg csipős támadást szellemes rövidséggel adott elő. A nagyszámú epigrammákból először a gadarai Meleagros (80. Kr. e.) gyűjtött össze egy koszorút „Stephanos” címen. Később a thessalonikabeli Philippos és Justinianus korában Agathias szerkesztettek epigramma gyűjteményeket. A Kr. u. tizedik században Konstantinos Kephalas állított össze egy gyűjteményt, az Anthológiát, melyet 15 fejezetre osztott. Ezen gyűjteményt Anthologia Palatina-nak nevezik, mert 1606-ban a Palatinatusban (Pfalz) Heidelbergben találták meg kéziratát. E gyűjteményt kivonatolta, részben kibővítette a 14-ik században egy szerzetes Maximos Planudes. Ez az ú. n. Anthologia Planudea.

(V. ö. P. Thewrewk Emil: Gör. anthologiabeli epigr. Bp. 1891.)

Pásztori költészet. A bukolika az egyedüli új műfaj, melyet e korszak költészete létrehozott. Első mívelője a syrakusai *Theokritos* volt. Ez 270. k. Kr. e. virágzott, részben Alexandriában, részben hazájában tartózkodott. 31 költeményében hazája pásztorainak egyszerű életéből vett képeket rajzol. E képekben, idyllekben (*εἰδύλλιον*) a pásztorokat úgy mutatja be, a mint dalban versenyre kelve, váltakozó énekeket zengenek. De nemcsak a pásztorok életéből veszi tárgyait, a városi életnek egyes érdekes mozzanatait is éles pszichologiai megfigyeléssel, az aprólékos vonások gondos kiszínezésével ábrázolja. Drámai mozgalmasságú az a kép, melyben az Adonis ünnepre siető nők kíváncsiságát festi. Mindig a való élet rajzát adja, míg utánzója Vergilius a pásztorok álarcza alatt a saját kora személyiségeit szólaltatja meg. *Theokritos* idylljeiben hazája népies dór dialektusát használja. Utánzói voltak a smyrnai *Bion*, a kitől kisebb erotikus dalok maradtak fenn és egy nagyobb, Adonist sirató ének, továbbá a syrakusai *Moschos*, a kitől két idyll maradt reánk. A népeletet rajzolja *Herondas* is mimiambusaiban, melyeket újabban fedeztek fel az egyiptomi papyrusleletek közt.

(V. ö. Bászeli, A. Th. idylljei és a görögrómai idyll 1880. Radó: G. Költök.)

2. Próza.

Történetírás. Timaios (352—255), a ki hosszú élete javát Athénben töltötte, hazájának Siciliának történetét írta meg 38 könyvben. Kiterjeszkedett művében a karthagóiak rómaiak és görögök történetére is. Művét, mely elveszett, folytatta Polybios. Polybios (205—123 Kr. e.) Megalopolisból. 166-ban azon ezer kezes között volt, kiket az achaiai szövetség volt kénytelen Rómába küldeni. Tizenhat évig volt Rómában és a Scipiók nagymíveltségű családjában behatóan megismerkedett a római alkotmány-nyal és a római szellemmel, melynek lelkes bámulójává lett. Nagy tekintélyével és személyes befolyásával később sokszor lépett fel közvetítőként a győztes Róma és honfitársai közt. 82 éves korában halt meg. Műve a *Historia* egyetemes történet, mely részletesebben a második pún háború történetét írja le. A 40 könyvből álló műből csak az 1—5 könyv maradt ránk, a többiekből kivonatok. Polybios pragmatikus történetíró, a ki pártatlanul, higgadt ítéllettel, gondos kutatások és terjedelmes utazások alapján írta meg történetét, melynek célja kimutatni azt, hogy mik voltak Róma világhuralmának okai. Művét Livius bőven kiaknázta.

A *földrajz* tudományos művelője Eratosthenes (275—195) az alexandriai könyvtár könyvtárosa, a ki magát először nevezte philologosnak, azaz tudáskedvelőnek. A csillagászati földrajzzal foglalkozott és megállapította, hogy a föld gömbalakú.

Bölcselet. A Kypros szigetéről való Zenon (360—265) volt alapítója azon bölcseleti irány-nyak, melyet egy atheni képekkel díszített csarnokról, a stoáról, a hol tanított, stoikus iskolának hívnak. Főelve azt követeli, hogy az ember a természetnek megfelelőleg éljen (*ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν*). Csak egy jó van: az erény, csak egy rossz: a gonoszság, minden egyéb dolog közömbös (*ἀδιάφορον*). Szigorú erkölcstana a komoly római természetnek volt megfelelő, náluk sok híve is akadt a stoicismusnak. Követői közül nevezetes Chrysisippos és Panaitios; az utóbbi az ifjabb Scipio barátja volt, a kötelességekről írott művét Cicero felhasználta *De officiis* című művében.

A samosi Epikuros (342—270) azt tanította, hogy a boldogság a léleknek minden babonától és félelemtől ment zavartalan nyugal-nyában (*ἀταραξία*) rejlik. Szerinte a lélek a testtel együtt enyészik, tehát

a haláltól, mely után már semmi sem következik, nem kell félni. A lelki nyugalom teszi képessé az embert arra, hogy életét bölcsen élvezze. De Epikuros korántsem az érzéki élvezetek hirdetője, mint azt később gondolták. Tanainak lelkesült hirdetője a latin költő Lucretius.

Platon tanait az ú. n. közép és új akadémia fejlesztette tovább. Ez utóbbi alapítója Karneades 155-ben egy követséggel Rómába került és előadásokat is tartott. A rómaiak innentől számítják az időt, hogy ők is kezdtek bölcsélettel foglalkozni.

Szaktudományok. Az alexandriai könyvtár rendezői különösen grammatikai és kritikai tanulmányokat folytattak. Legnevezetesebb közülük Aristarchos, a ki főképen a homerosi kritikával foglalkozott. A mi szövegeink az ő kiadásán alapúlnak.

A matematikát az alexandriai Eukleides (320 k.) művelte tudományosan. Művéből az Elemekből ránk maradt 13 könyv. A geometriában kiváló volt Archimedes, a kit Syrakusai elfoglalásakor (212) ölt meg egy tudatlan katona.

B) A római korszak.

Általános jellemzés. Görögország már 146 óta Kr. e. Achaia néven római provincia; Syria 64-ben, az utolsó hellenistikus állam, Egyptom 30-ban Kr. e. lett azzá. A görög tudományok és művészetek Rómában rohamosan terjednek, úgy hogy joggal mondhatja Horatius, hogy a levert Görögország szellemi téren legyőzte meghódítóját. Görög tudósok, rhetorok és nyelvmesterek árasztották el a birodalom fővárosát és a hellenistikus irodalom a Kr. u. második században a császárok pártfogása mellett még egyszer virágzásnak indult. De a harcz, melyet a hellen szellemnek a folyton terjedő kereszténységgel szemben kell küzdenie, a kereszténység győzelmével végződik. Az egyházi írók buzgó irodalmi tevékenységet fejtenek ki a keresztény hit elveinek védelmében (apologeták) és gazdag egyházi irodalom fejlődik (a patristika, az egyházi atyáké), melynek főbb képviselői Origenes (185—254 Kr. u.) és Eusebios (300 k.). A régi hellén tudománynak és bölcséletnek utolsó menedékhelyét, az athéni bölcséleti iskolát Justinianus császár szüntette be 529-ben Kr. u. Az ó-görög irodalomnak ezen időpont jelenti végét; a mit a középkor folyamán még görögül irtak, az a bizánczi irodalom körébe tartozik.

1. Költészet.

E korban a költészetnek még egy késő virágzása van, mely azonban természetesen össze sem hasonlítható a klasszikus korrallal. Az epos terén nevezetes egy külömben ismeretlen írónak Quintus Smyrnaeusnak hőskölteménye, melyben a trójai mondának az Ilias után való eseményeit éneklimeg 14 könyvben (*Τὰ μεθ' Ὀμηρον*). Az epikus cyclusnak eposait utánozza a költő, a ki valószínűleg a Kr. u. negyedik században élt.

Nevezetesebb ennél a Panopolisból, Egyiptomból származó Nonnos, a ki a Kr. u. 5-ik század elején élt. Egy 48 könyvből álló epost irt Dionysosról (*Διονυσιακά*). Zabolátlan phantasiával hord ebben össze minden mythost, mely csak némileg is vonatkozásban áll Dionysossal. A verselésben igen szigorú szabályokhoz ragaszkodik; a hexameterben nem használ soha két spondeust egymásután és minden versben alkalmazza a metszetet. Nonnos később áttért a keresztény hitre és versbe foglalta János evangéliomát.

A Nonnos verstechnikáját követi egy Musaios nevű grammatikus, a kinek egy kis epyllionja „Hero és Leander“ reánk is maradt. A kis költemény, a görög költészet virágos kertjének utolsó rózsája, a hogy találóan elnevezték, azt a modern irodalmakban is gyakorta feldolgozott mondat éneklimeg, hogy Leander, a ki egy Adonis ünnep alkalmával Sestosban megismerte és megszerette Aphrodite papnőjét Herot és nála viszontszerelemre talált, minden éjjel átúszik a Hellespontoson arájához, a ki egy toronyban lakik és egy mécs világával jelzi jegyesének az útát. De egy éjjel a vihar eloltja a mécsset, Leander a tengerbe vész és Hero, mikor a parton látja Leander holttestét, a toronyból a mélységbe veti le magát. (V. ö. Kölcsey: Szép Lenka.)

A lyra terén e korból valók nagyobbára az Anakreon-féle utánzatok. Az epigramma e korban is virágzott és az állatmese, mely Aisopos nevéhez fűződik, ki állítólag Solon kortársa volt és prózában irta meséit, Babriosban (Kr. u. 200 körül) talál művelőre. A reánk maradt ú. n. aesopusi mesék a Babrios-féle choliambusokban irt mesék prózai átdolgozásai.

2. Próza.

A történetírás. A sicíliai Diodoros Caesar korában élt és messzeterjedő utazásaiban rengeteg anyagot gyűjtött, melyet Bibliotheka cz. művében dolgozott fel kevés kritikával és előadásbeli ügyességgel. Töredékesen reánk maradt műve hazájának Siciliának történetére nézve elsőrendű forrás.

A halikarnassosi Dionysios a Kr. előtti utolsó három évtizedben Rómában élt mint a retorika mestere. Tanulmányai eredményeit egy Római Archaeologia cz. műben tette le. Róma történetét tárgyalta benne az első pún háborúig. Jó minták után dolgozott, előadása élénk és tetszetős. A 20 könyvből álló mű első fele maradt ránk.

Zsidó papi nemzetségből való a Kr. u. 37-ben Jerusálemben született Josephos (Flavius) Jerusálem ostrománál Titus császár kíséretében volt. A zsidó háború történetét írta meg eredetileg zsidó nyelven. Titus császár óhajtására fordította görögre. A Zsidó Archaeológiában 20 könyvben pedig megírta nemzete történetét a világ teremtésétől Nero koráig. E műben van első említése Jézusnak, a kiről csak egészen röviden emlékszik meg mint bölcs férfiúról, a nélkül, hogy világtörténeti jelentőségét csak távolról is sejtené.

Plutarchos. A boiotiai Chaironeiában született 46 körül Kr. u. Magasabb bölcséleti tanulmányait Athénben végezte, Rómában először Vespasianus idejében fordult meg. Itt nagy műveltsége és humánus jelleme a legelőkelőbb körökkel hozták érintkezésbe. Ő azonban tehetségét szűkebb hazája szolgálatában kívánta értékesíteni; hazatért és mint szülővárosának archonja önzetlenül a közügyeknek szentelte életét. Egész hosszú életén át általános szeretet és tisztelet övezte őt, Kr. u. 123-ban halt meg. Nagy terjedelmű irodalmi munkásságot fejtett ki az emberi tudás különféle ágaiban, de különösen erkölcsstani és történeti kérdésekkel szeretett foglalkozni. Erkölcsstani kérdéseket tárgyal Ethikájában (Moralia, 83 értekezésben a gyakorlati erkölcsstan köréből (pd. a gyermekek neveléséről; a költők olvasásáról). Legnevezetesebb műve a Párhuzamos Életrajzok (*Βίοι παράλληλοι*), egy-egy görög férfiúnak párhuzamba állítása egy megfelelő rómainak életrajzával (kétszer 23). A párhuzamba állítás egyeseknél természetes, pd. Demosthenes és Cicero, másoknál keresettebb, pd. Perikles és Fabius Maximus. Az életrajzok tár-

gyalása után öszefoglalja a hasonlóságokat és eltéréseket a két rajzolt jellem között. Első sorban hőseinek erkölcsi jellemét akarja kidomborítani, azért nem nagy tettek elősorolására helyezi a fősúlyt, hanem az aprólékos jellemző vonásokat emeli ki, adomákkal, jellemző mondásokkal fűszerezi előadását. Nála a történet az élet mestere: a nevezetes férfiak jellemrajzával, egyéniségük kidomborításával erkölcsi célt akar szolgálni, felmutatni azt, a mi jellemükben követésre méltó, viszont azt is, a mitől óvakodnunk kell. Igazi őszinte rajongással a szépért jóért hirdeti a tiszta erkölcsi elveket, melyeket ő a derék, jóságos szívű ember egész életén át gyakorolt is. Innen van előadásának az a közvetlensége és melegsége, mely különösen a tudományok feléledése óta oly sok tisztelőt szerzett neki. Ma már majdnem minden irodalomnak meg van a maga Plutarchosa. Shakespeare több darabjának tárgyát Plutarchos életrajzaiból merítette, pd. Coriolanusét, Julius Caesarét.

(V. ö. Kacs Kovics K. Pl. párh. életr. 3 k. 1894. Szilasi: Plut. életr.)

Arrianos a Kr. u. 2-ik században élt és Nagy Sándornak hadjáratait írta meg Anabasisában, szerencsésen utánozva Xenophon stilusát. Összefoglalta továbbá mesterének a stoikus Epiktetosnak tanait egy kis kézikönyvben (*Εγχειρίδιον*). Ezt az erkölcstani kézikönyvet a keresztény középkorban is nagy becsben tartották.

Az alexandriai Appianos, a Kr. u. 2-ik században, Rómában ügyvédséggel foglalkozott, később Egyptom helytartója volt. Római Történetében 24 könyvben, melyből 11 reánk maradt, a római birodalom fejlődésének történetét írta meg. A polgárháborúk történetére elsőrangú forrás.

A Kr. u. 3-ik században Dio Cassius írt római történetet, Herodianus pedig a történetet Marcus Aurelius halála után.

A földrajz. A földrajz terén Strabon tűnt ki (szül. 63. k. Kr. e.). Geographiájában, mely 17 könyve terjed, főképen a csillagászati és physikai földrajzra van tekintettel. Az egyiptomi Ptolemaios (Klaudios) 150 k. Kr. u. állította fel azt a csillagászati rendszert, mely Kopernikusig érvényben volt, hogy a föld a mindenség középpontja. Pausanias (az utazó, *ὁ περιηγητής* Kr. u. 150. k.) gyakori utazások alapján leírta Görögországot, és becses régiségtani és művészettörténeti adatokat tartott fenn.

Bölcselet. A régi bölcseleti iskolák és irányok még tovább élnek, de mindinkább terjed az eclecticismus, mely a különféle irányzatokból azt válogatja ki, a mit helyesnek ismer el. Csak a Platonféle iskola tartja fenn magát, de módosult alakban. A Platonféle philosophiát a zsidó Philon (Kr. u. 1. század) a zsidó vallásos felfogásokkal akarta egyeztetni. Az új-platonismus megalapítója Plotinos (a Kr. u. 3-ik században), tanítványa Porphyrios.

Gyűjteményes munkákat állítottak össze a laertei Diogenes (2-ik század), a ki a bölcészek életéről, tanaikról és jeles mondásaikról írt, Athenaios (200 k.), a ki Deiphnosophistai cz. művében (Bölcészttársaság) sok anyagot hordott össze régiségtani és művészeti kérdésekről, Joannes Stobaios (500 k.) a ki egy anthológiában (Florilegium) kivonatolt sok író és költőt.

Sophisták. E korban is jártak keltek még városról városra, tudós férfiak, a kik előadásokat tartottak a legkülönbélebb kérdésekről. Ezek közül legnevezetesebb Lukianos a ki 120. k. Kr. u. Samosában született és eleinte a kőfaragó mesterséget tanulta; később mint sophista járta be a világot és szerzett nagy vagyont. Utóbb állandóan Athénben élt, csak utolsó éveiben volt kénytelen ismét a vándorbotot fogni. Műveit nagyobbára párbeszédeselekben írta, legismertebb az Álom című. Satirikus dialogusaiban finom humorral, sokszor maró gúnynyal ostorozza a helytelen bölcseleti irányokat és a társadalmi félszégeket. Vallási kérdésekben élesen kikel a babonás néphit ellen és a népies felfogás ellen a halál utáni dolgokról.

Az orvostudományban, melyet Perikles kortársa. Hippokrates alapított meg, a Kr. u. 2. században élt pergamoni Galenos tett szert oly tekintélyre, mely az egész középkoron át volt uralkodó.

Névmutató.

Aischines 73	Eratosthenes 80	Nikandros 78
Aischylos 41	Erinna 33	Nonnos 82
Aisopos 82	Eugammon 26	Orpheus 8
Agathon 50	Eukleides, (phil.)	Panaitios 80
Alexis 55	66	Pausanias 84
Alkaios 32	Eukleides,	Philemon 55
Alkman 35	(math.) 81	Philetas 78
Anakreon 33	Euphorion 50	Phrynichos 40
Anaxagoras 64	Eupolis 52	Pigres 25
Anaxandrides 55	Euripides 47	Pindaros 36
Anaximandros 63	Galenos 85	Platon 66
Anaximenes 63	Gorgias 64	Plutarchos 83
Andokides 72	Hagias 26	Polybios 80
Antiphanes 55	Hekataios 56	Pratinas 40
Antiphon 72	Herakleitos 63	Protagoras 64
Antisthenes 65	Herodianus 84	Ptolemaios 84
Apollonios 78	Herodotos 56	Pythagoras 63
Appianos 84	Herondas 79	Quintus 82
Aratos 78	Hesiodos 26	Rhianos 78
Archilochos 30	Hippokrates 85	Sappho 33
Archimedes 81	Hipponax 31	Simonides
Arion 35	Homeros 8	(Amorgosból) 31
Aristarchos 81	Hypereides 76	Simonides
Aristippos 65	Ibykos 35	(Keosból) 30, 35
Aristophanes 52	Iophon 50	Sokrates 64
Aristoteles 68	Josephos 83	Solon 29
Arktinos 26	Isaios 73	Sophokles 43
Arrianos 84	Isokrates 72	Sophron 51
Athenaios 85	Kallimachos 78	Stasinios 26
Babrios 82	Kallinos 28	Stesichoros 35
Bacchylides 36	Karneades 81	Stobaios 85
Bion 79	Korinna 36	Strabon 84
Chrysippos 80	Krates 52	Terpandros 32
Deinarchos 76	Kratinos 52	Thales 62
Demokritos 64	Lasos 36	Theognis 29
Demosthenes 74	Lesches 26	Theokritos 79
Dio 84	Leukippos 64	Theophrastos 71
Diodoros 83	Lukianos 85	Theopompos 62
Diogenes 85	Lykurgos 73	Thespis 39
Dionysios 83	Lysias 72	Thukydides 58
Diphilos 55	Meleagros 78	Timaios 80
Empedokles 63	Menandros 55	Tyrtaios 28
Ephoros 62	Mimnermos 29	Xenophanes 63
Epicharmos 51	Moschos 79	Xenophon 60
Epiktetos 84	Musaios 82	Zenon 80
Epikuros 80	Myrtis 36	

Tárgymutató.

Bevezetés 3-7

I. Rész. A klasszikus kor.

A) A költészet virágkora.

A peloponneszosi háború végéig (404 Kr. e.).
A legrégebbi idők 8

a) Az epos.

α) Homeros 8-25

β) Az epikus cyclus 25

γ) A didaktikus epos. Hesiodos 26

b) Az elegia 27

c) Az epigramma 30

d) Az iambusi költészet 31

e) A lyra.

1) A dalköltészet 32

2) A kardal 34

f) A dráma.

α) A tragédia 38-50

β) A komédia 51-55

B) A próza virágkora.

A peloponneszosi háborútól Nagy Sándorig
(431-323 Kr. e.)

a) A történetírás 55-62

b) A bölcsélet 62-71

c) A szónoklat 71-76

II. Rész. A hellenismus kora.

A) Az alexandriai korszak 77

B) A római korszak 81

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban

megjelent és általa, valamint minden hazai könyvtárától megszerezhető:

Tudományos zseb-könyvtár.

Minden egyes füzet 30 kr. = 60 fillér.

Eddigelé a következő füzetek jelentek meg:

1. Földrajzi és statisztikai tabellák. Összeállította Hickmann A. és Péter J.
2. Arithmetikai és algebrai példatár. Irta D. Lévy E.
3. Kis latin nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton.

4. Magyar irodalomtörténet. Irta Gaal Mózes.
5. Görög nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton.
6. Francia nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
7. Angol nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
8. Római jog. I. Institutiók. Irta Dr. Bozóky Alajos.
9. Római jog. II. Pandekták. Irta Dr. Bozóky Alajos.
10. Egyházjog. (Kathol.) Irta Dr. Bozóky Alajos.
11. Magyar nyelvtan. Irta Gaal Mózes.
12. Magyar stilisztika. Irta Gaal Mózes.
13. Magyar retorika. Irta Gaal Mózes.
14. A sík trigonometriája. Irta Dr. Lévy Ede.
15. Római régiségek. Irta Dr. Schmidt Márton.
16. Magyarok oknyomozó története. Irta Cseh Lajos.
17. Kereskedelem története. Irta Dr. Stirling Sándor.
- 18—20. Egyetemes irodalomtörténet. Irta Hamvas József.
21. Nemzetközi jog. Irta Dr. Gratz Gusztáv.
22. Magyar poétika. Irta Gaal Mózes.
23. Planimétria példatárral. Irta Dr. Lévy Ede.
24. A római nemz. irod. tört. Irta Márton Jenő.
25. Német nyelvtan. Irta Albrecht János.
26. Oszmán-török nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
- 27—30. Áruisme-lexikon. Irta Dr. Koós Gábor.
- 31—34. Magyar magánjog. Irta Dr. Katona Mór.
35. Számтан. Irta Dr. Lévy Ede.
36. Logarithmustáblák. Összeállította Polikeit Károly.
- 37—38. Magyarország őskora. Irta Darnay Kálmán.
- 39—40. Magyar büntetőjog. Irta Dr. Atzél Béla.
- 41—42. Bünvádi perrendtartás. Irta Dr. Atzél Béla.
43. Kis növénygyűjtő. Összeállította Cserey Adolf.
44. Algebra. Irta Dr. Lévy Ede.
45. A magyar helyesírás törvényei. Irta Gaal Mózes.
46. Ábrázolástan. I. füzet. Irta Dr. Kolbai Arnold.
47. Ábrázolástan. II. füzet. Rajzok az ábrázolástanhoz.
- 48—49. Növényhatározó. Irta Cserey Adolf.
50. Stereometria. Irta Dr. Lévy Ede.
51. Világtörténelem. I. rész. Irta Cseh Lajos.
- 52—53. Stilisme. Irta Boros Rudolf.
54. Levelező gyorsírás. Irta Bódogh János.
55. Magyar közigazgatási jog. Irta Dr. Falcsik Dezső.
56. Alkotmányi politika. Irta Dr. Gratz Gusztáv.
57. Magyar pénzügyi jog vázлата. Irta Dr. Bartha Béla.
58. Általános földrajz. Irta Hegedűs István.
59. Ethika. Irta Dr. Somló Bódog.
60. Ásványhatározó. Irta Cserey Adolf.
61. Zeneműszótár. Összeállította Goll János.
62. A görög irod. tört. Irta Márton Jenő.

➡ Minden egyes füzet 60 fillér. ➡